

Rättvis kultur?

Den etiska dimensionen i kulturpolitiken och de kulturella rättigheterna

Undervisningsministeriets publikationer 2008:23

Hannele Koivunen, Leena Marsio

Rättvis kultur?

Den etiska dimensionen i kulturpolitiken och de kulturella rättigheterna

Undervisningsministeriets publikationer 2008:23

OPETUSMINISTERIÖ

Undervisningsministeriet

MINISTRY OF EDUCATION

Ministère de l'Éducation

Undervisningsministeriet
Kultur-, idrotts- och ungdomspolitiska avdelningen
PB 29
00023 Statsrådet
<http://www.minedu.fi/OPM/Julkaisut>

Ombrytning: Erja Kankala, Undervisningsministeriet
Översättning: AAC Noodi Oy
Pärbild: Pekka Vuori, Hälsningar till Hugo Simberg

ISBN 978-952-485-548-8 (PDF)
ISSN 1458-8110

Undervisningsministeriets publikationer 2008:23

Innehåll

1	<u>Inledning</u>	5
2	<u>Begrundande av begreppen</u>	9
3	<u>Kulturella rättigheter</u>	17
	3.1 De kulturella rättigheterna som en del av de mänskliga rättigheterna och grundrättigheterna	17
	3.2 Definition av kulturella rättigheter	19
	3.3 Olika sätt att närma sig de kulturella rättigheterna	22
	3.4 Centrala avtal om kulturella rättigheter	25
4	<u>Kulturkanon och kulturpolitikens etos</u>	27
5	<u>Den etiska dimensionen i kulturpolitiken</u>	32
	5.1 Etiska vågor inom kulturpolitiken	32
	5.2 De etiska utgångspunkterna för kulturpolitiken	35
	5.3 Initiativ gällande etiken i kulturpolitiken	38
	5.4 Etisk praxis i kulturpolitiken	42
6	<u>Skydd av den immateriella egendomen</u>	45
	6.1 Immateriella rättigheter	45
	6.2 Utvecklingen av upphovsrättigheterna	47
	6.3 Immateriell egendom och etik	48
	6.4 Rättvisa avtal?	49
	6.5 Öppen källkod och Copyleft	50
	6.6 Folktradition	51
	6.7 Ursprungsfolk	52
7	<u>Regional jämlikhet</u>	53
8	<u>Barn och ungdomar</u>	55
9	<u>Handikappade</u>	59
10	<u>Kultur- och språkminoriteter</u>	63
11	<u>Kultur och utveckling</u>	67

12 Etiska specialdrag inom olika kultursektorer	72
12.1 Kulturarv	72
12.2 Bibliotek	75
12.3 Yttrandefrihet och censur	77
12.3 Masskommunikation och rundradioverksamhet	79
12.4 Konstsektorer	80
12.5 Motion	85
12.6 Religioner som kulturarv	87
12.7 Tillämpande branscher	88
13 Indikatorer	91
14 Slutsatser	95

1 Inledning

Kulturminister Tanja Saarela startade i april 2005 ett projekt med namnet Etiken i kulturpolitiken, vars syfte är att kartlägga etiken och de etiska dimensionerna i kulturpolitiken med utgångspunkt i de kulturella rättigheterna samt formulera riktlinjer för etiken i kulturpolitiken och för de instrument med vilka etiken utvärderas.

Konsultativa tjänstemannen Hannele Koivunen fick i uppgift att kartlägga information som gäller etiken i kulturpolitiken, att analysera de etiska dimensionerna i kulturpolitiken och begrepp i anslutning till dessa, samt att framlägga förslag på åtgärder för beaktande av den etiska dimensionen i kulturförvaltningen.

Som högstskolepraktikant och projektsekreterare sammanställde musikmagister Leena Marsio grundmaterialet för verket Rättvis kultur, organiserade seminariet Rättvis kultur samt skötte kontakterna till internationella aktörer i anknytning till temat. Texten i denna bok har skapats i samarbete mellan Hannele Koivunen och Leena Marsio.

Projektet Etiken i kulturpolitiken har genomförts i två skeden:

- 1 Seminariet Rättvis kultur den 8 februari 2006 på Ständerhuset.
- 2 Publikationen Rättvis kultur? på hösten 2006.

Syftet med denna utredning är att analysera de etiska tyngdpunkterna i det kulturpolitiska talet samt att synliggöra och öppna de etiska val som görs i kulturpolitiken. På basis av utredningen har man för avsikt att utforma riktlinjer för etiken i kulturpolitiken. Vi har kartlagt situationen i fråga om de mänskliga rättigheterna och grundrättigheterna. Granskningen fokuserar på konstsektorn och kultursektorn, kulturarvet samt kommunikationen; i tillämpning hänför sig också kultursektorernas ekonomi samt konstens betydelse för människornas sociala och mentala välmående till utredningen.

I detta verk har vi tagit begreppet rättvis kultur som beskrivning för etiken i kulturpolitiken. Begreppet väcker en association till rättvis handel och kan också översättas till engelska med termen fair culture. Den svenska översättningen är besvärligare och vi funderade länge över valet mellan rejäl kultur och rättvis kultur. I den svenska

översättningen av sammanfattningen beslöt vi oss slutligen för begreppet rättvis kultur, eftersom termen rejäl ligger närmare den kvantitativa betydelsen av det finska ordet *reilu*, än det abstrakta begreppet rättvisa.

Rättvis kultur innebär förverkligande av människornas kulturella rättigheter och delaktighet i kulturell betydelsegivning, oavsett ålder, kön, språk, minoritet, handikapp, etnisk, religiös eller kulturell bakgrund.

Rättvis kultur inkluderar:

- 1 tillträde till mänsklighetens och den egna kulturkretsens tradition,
- 2 fysisk, regional och kulturell tillgänglighet och tillgång,
- 3 mångfald och en adekvat inriktning i fråga om kulturutbudet,
- 4 deltagande i kulturutbudet samt
- 5 möjlighet till, delaktighet i och förmåga till kulturellt självuttryck och kulturell betydelseproduktion

De kulturella rättigheterna hör, vid sidan av de medborgerliga, politiska och ekonomiska rättigheterna, till de mänskliga rättigheterna och utgör en underkategori till de bildningsmässiga rättigheterna. De är centrala med tanke på folkens identitet, enighet, självbestämmanderätt och självkänsla.

Det finns gott om internationella initiativ och initiativ som tagits av olika stater i fråga om etiken i kulturpolitiken. UNESCO har projektet Global Ethics, där man strävar efter att bygga upp den globala etiken utifrån människornas behov. Grunden är den för alla människor karakteristiska viljan att fortsätta och bevara livet. Deklarationen av världsreligionernas parlament, A Global Ethic från år 1993, är också en central handling. Religionerna är en del av kulturarvet och utgör därför en betydande upprätthållare och skapare av etiska koder och etisk praxis. I Finland konstaterade riksdagens framtidsutskott i sitt betänkande år 1998 att mänskligheten förutom ekonomiska och teknologiska framgångsfaktorer dessutom behöver en bildningsmässigt hållbar botten och en global etik som grund för sin verksamhet.

På 1990-talet tangerades etiska teman i flera internationella rapporter och programförklaringar. Global etik är utgångspunkten för rapporten Vår skapande mångfald som utarbetades av Världskommissionen för kultur och utveckling och publicerades år 1992. Under UNESCO:s regeringskonferens om kulturpolitik och utveckling i Stockholm år 1998 godkändes Handlingsplanen för kulturpolitik och utveckling. Europarådets rapport *In from the Margins* (In från marginalen), som publicerades år 1997, stöder arbetet inom Världskommissionen för kultur och dess rapport och visar också nya riktningar inom den europeiska kulturpolitiken. Stiftelsen Interarts i Barcelona är ett forskningsinstitut som specialiserat sig på internationellt kultursamarbete och kulturpolitik samt på relationen mellan utveckling och kultur. Ett av stiftelsens synligaste initiativ var konferensen Kulturella rättigheter och utveckling, som ordnades i augusti 2004. Vid Skottlands turism-, kultur- och idrottsministerium pågår en intressant kulturförvaltningsreform, som grundar sig starkt på kulturella rättigheter.¹ Enligt målen i rapporten kommer utvecklandet och genomförandet av de kulturella rättigheterna att

¹ Our next major enterprise. Final Report of the Cultural Commission

utgöra hörnstenen i Skottlands kulturpolitik. I Sveriges kulturpolitik har de kulturella rättigheterna redan under flera decennier haft en central ställning. Statens kulturpolitiska mål, som utformades år 1974 och granskades år 1996, inkluderar material från flera internationella konventioner om de mänskliga och de kulturella rättigheterna. Dessa mål utgör också grunden för statens kulturförvaltning och grunderna för beviljande av statliga stöd. I reformen av Finlands grundlag år 1999, inkluderades många ekonomiska, sociala och kulturella rättigheter, t.ex. jämlikhet, frihet, yttrandefrihet, religionsfrihet samt rätt till utbildning, i medborgarens grundläggande fri- och rättigheter.

Det förekommer gott om initiativ både på internationell nivå och från olika stater när det gäller etiken i kulturpolitiken. På 1990-talet tangerades etiska teman i flera internationella rapporter och programdeklarationer. Det har tagits flera initiativ i syfte att utveckla internationella indikatorer för etiken i kulturpolitiken, och det finns några undersökningar som utgångspunkt för att utveckla utvärderingsinstrument. Kulturarv, livsstil och identitet, kulturens livskraft, mångformighet och kontinuitet, kulturens infrastruktur, tillgång till, tillträde till och deltagande i kulturlivet, fri tillgänglighet, konsumtion, mediepluralism, innehållets mångfald, etnisk-kulturell mångfald och annan mångfald som hänför sig till minoriteter, social kohesion, interkulturell växelverkan, kulturpolitik, förvaltning och genomförande samt konstfostran utgör exempel på olika sätt att närma sig den etiska utvärderingen.

I sin publikation *Sivistykselliset oikeudet ja velvollisuudet* (Bildningsmässiga rättigheter och skyldigheter) har professor Pentti Arajärvi analyserat de bildningsmässiga rättigheternas karaktär och innehåll samt de kulturella rättigheterna som en del av de bildningsmässiga rättigheterna.²

I sin bok *Suomalaisen yhteiskunnan kulttuuripolitiikka* (Kulturpolitiken i det finländska samhället) har överassistent Simo Häyrynen på ett förtjänstfullt sätt dryftat definitionen av och den samhälleliga motiveringen för kulturpolitiken under olika tider och i olika kontexter samt även lyft fram den etiska granskningen av kulturpolitiken som en aspekt.³ Kulturpolitiska dokument och dokument med anknytning till kulturpolitiken har varit objekt för analysen: avtal, deklarationer, lagstiftning, regeringsprogram, strategier och normer, förvaltningspraxis samt etisk praxis eller yrkesetiska koder och rekommendationer inom konst- och kultursektorerna. Textanalysen utgår på internationell nivå från de mänskliga rättigheterna, deklarationer, avtal och program knutna till UNESCO och andra specialorganisationer inom FN samt till EU och Europarådet. För Finlands del analyseras lagstiftningen, regeringsprogrammet och ministeriets strategier samt etiska anvisningar för den förvaltningssektor som lyder under ministeriet.

Förutom de etiska normerna, har temat granskats ur det perspektiv som smärtpunkterna i etiken i kulturpolitiken eller motsatta intressen ger. Det finns många av dem inom de kulturpolitiska sektorerna. Spänningar mellan altruism och egoism, universalitet och lokalitet skapas t.ex. av yttrandefrihet och barnskydd, självuttryck och integritetsskydd, upphovsmannens och producentens eller managerns intressen i samband med rättvisa avtal och ersättningar för intellektuell egendom, samt marknadsorientering eller betoning av konstens egenvärde. I valsituationerna är det viktigt att analysera hurdan etisk dimension eller hurdan etiskt intresse verksamheten tjänar.

² Arajärvi 2006.

³ Häyrynen 2006

I den etiska granskningen är konst- och kultursektorerna, kulturarvet, kommunikationen, motionen det centrala; i tillämpningen kultursektorernas ekonomi, konstens och kulturens betydelse för hälsan samt det kulturella barnskyddet. Etisk praxis, rättvist förvaltningsförfarande, centraliserat beslutsfattande och resurseringens kriterier utgör också centrala teman när etiken i kulturpolitiken dryftas. I en värld som blir alltmer mångkulturell och pluralistisk behövs också synlighet för valen i etiken i kulturpolitiken och instrument för etisk utvärdering som grund för medvetna etiska val.

Den etiska tillämpningen av upphovsrättigheterna berör alla områden inom kreativt arbete och utgör grunden för det ekonomiska utnyttjandet av de kulturella innehållen och andra kulturmanifestationer. Värdet av den konstnärliga och kulturella betydelseproduktionen i det ekonomiska utbytet har identifierats som en konkurrensfaktor. Kultursektorernas ekonomiska blomstring är ett gemensamt intresse för både de människor som utför skapande arbete och de företag, producenter och managers som utnyttjar dessa, men det kräver rättvisa och jämlika avtal om inkomstfördelningen i fråga om den intellektuella egendomen. Den etiska granskningen av den ekonomiska aspekten, intressena bland människor och företag som utför skapande arbete, hänför sig också till upphovsrättigheterna i utnyttjandet av kulturarvet bland minoriteter och ursprungsfolk.

2 Begrundande av begreppen

När man läser kulturpolitiska normer, olika deklamationer och avtal, stöter man väldigt sällan på termerna 'etik' och 'moral'. Etiskheten uttrycks med hjälp av många begrepp. I detta sammanhang är det inte möjligt att sätta sig närmare in i en djupgående analys eller en historisk granskning av alla dessa begrepp, utan i det följande går vi igenom innehållet i de begrepp som är centrala med tanke på rapporten, i synnerhet med tanke på den etiska dimensionen i kulturpolitiken. Begreppsanalysen är alltså inte täckande, utan en approach som valts för denna rapport och där man begrundar betydelseerna av begreppen inom referensramen för etiken i kulturpolitiken.

I branschavgränsningarna har vi använt Finlands undervisningsministeriums kulturpolitiska avgränsning, som omfattar litteratur, musik, teater och danskonst, bildkonst, museer och kulturarv, bibliotek, formgivning och arkitektur, filmkultur och annan audiovisuell kultur, kulturproduktion, idrott samt barn- och ungdomspolitik.

Kultur

Termen kultur härstammar från ett ord som betyder odling, och i sin vidaste bemärkelse avses med kultur all mental odling, dvs. hela civilisations- och bildningsområdet. Kulturen utgör en väsentlig del av den mänskliga gemenskapens liv, den anknyter till miljö, ekonomi, jordbruk, industri, tradition, kommunikation och mat.

FN:s mer eller mindre officiella karakterisering eller definition av begreppet kultur grundar sig på Mexikodeklamationen 1982, då UNESCO definierade kultur på följande sätt:

“Kulturen kan i sin vidaste bemärkelse sägas vara hela den mångfald, som formas av de mentala, materiella, intellektuella och emotionella drag som är typiska för samhällena eller samhällsgrupperna. Kulturen omfattar, förutom konst och litteratur, också levnadssätt, individens grundläggande fri- och rättigheter, värdesystem, traditioner och övertygelser.”⁴

Man kan inte skapa en absolut, uttömmande definition för kultur, utan det är alltid fråga om ett relativt innehåll och en relativ tolkning som utformas i en viss historisk eller social kontext. I detta hänseende förblir kultur ett relativt, dvs. ett relationellt begrepp,

⁴ Mexikodeklamationen

som enligt sin infallsvinkel får olika innehåll, t.ex. i filosofiskt, antropologiskt, teologiskt, geografiskt, sociologiskt, ekonomiskt eller politologiskt sammanhang.

De hundratals definitionerna på kultur kan enligt Simo Häyrynen⁵ grupperas t.ex. inom tre sammanfattande teoretiska ramar: 1) kulturen som den högsta formen av mänskliga kunskaper och färdigheter, 2) kulturen som levnadssätt och 3) kulturen som mentala informations- och värdesystem. Följande variabler samlar han under var och en kategori:

1) Kulturen som den högsta formen av mänskliga kunskaper och färdigheter

- Det absoluta i det mänskliga förnuftet
- Kultur – natur – dikotomi
- Civilisationsprocessens utveckling
- Konst som högkultur
- Folkkultur och traditionskultur
- Populärkultur
- Masskultur

2) Kultur som levnadssätt

- Gruppens levnadssätt och identitet
- Kollektiva representationer
- Nationalitet / medborgarskap
- Språk
- Etnisk tillhörighet
- Religiositet
- Ideologisk åskådning
- Ålder
- Kön
- Sexuell läggning
- Utbildning
- Förmögenhet
- Hembygd

3) Kulturen som mentala informations- och värdesystem

- Bakgrundsfaktorer för levnadssättet
- Värde-, föreställnings- och betydelsesystem
- Kollektiv och kognitiv medvetenhet

Kulturpolitik

Kulturpolitiken är, vid sidan av socialpolitiken och den ekonomiska politiken, en samhällspolitisk sektor, som i olika sammanhang anses omfatta olika innehåll: utbildnings-, konst-, motions-, ungdoms-, traditions-, kommunikations-, kyrk-, fritids- och minoritetskulturpolitik.⁶ Kulturpolitiken beskriver de värden, principer och förfaringsätt som med stöd av offentliga resurser styr valen gällande kulturverksamheten,

⁵ Häyrynen 2006

⁶ Häyrynen 2006

som är underställd och kontrolleras av samhälleligt beslutsfattande. Kulturpolitiken och de kulturpolitiska åtgärderna fokuserar alltså på den institutionaliserade kulturens område. Kulturpolitiken genomförs av staten och kommunerna, men även av många organisationer inom den privata och den tredje sektorn. I fråga om genomförandet av de kulturella rättigheterna, har man inte ålagt den offentliga makten någon annan grundrättslig organiserings- eller säkringsskyldighet än möjligheten att utveckla sig själv. Den offentliga maktens kulturpolitiska intresse, och stödets intensitet och innehållsprofil varierar i hög grad i olika typer av samhällen.

De mångskiftande betydelseerna av kulturbegreppet och relationaliteten hos kulturuppfattningen, leder till att det blir besvärligare att definiera objektiva kriterier för kulturpolitiken.⁷

Bland de många snäva och mycket vida definitionerna av kulturpolitiken kunde man här välja Jarmo Malkavaaras tydliga och fungerande definition, vars fördel är att den inte begränsar sig enbart till aktörerna inom den offentliga sektorn, utan tar hänsyn även till aktörerna inom den institutionella kulturen: Kulturpolitiken utgör helheten av de åtgärder med stöd av vilka samhällets olika aktörer medvetet försöker påverka och påverkar samhällets kulturfunktioner.⁸

Kulturidentitet

Identiteten är en bindning mellan individen och samfundet. I detta sammanhang använder vi begreppet kulturidentitet, även om dess meningsfullhet ofta ifrågasatts genom att säga, att identitetsuppbyggnaden alltid är kulturell. När vi talar om kulturidentitet betonar vi den kulturella bindningen, dvs. den kulturella kohesionen och innehållet i relationen mellan individen och samfundet, samfundets kultur som ”rötter” och grogrund för individen. Stuart Hall definierar identiteten på följande sätt:

Identiteten hjälper oss att förbinda våra subjektiva känslor till de objektiva platser som bebos av oss i en social och kulturell värld. Identiteten stabiliserar både subjekten och de kulturella världar som bebos av dem, och gör båda turvis enhetligare och förutsägbara.⁹

Kollektiv kulturidentitet är enligt en definition som presenterats av Häyrynen följande:

En helhet av synliga, osynliga och antagna kulturdrag som är karakteristiska för en viss grupp och som kan ha effekter på individens känsloupplevelser och beteende.¹⁰

Enligt bindings- och identifikationsobjekt kan kulturidentiteten till sin natur vara språklig, etnisk, religiös, övertygad, ideologisk, politisk, könslig, sexuell, global, nationell, regional, förankrad i det sociala fältet eller den symboliska hierarkin. Identiteten omfattar också starka värdestrukturer.

Kulturpolitiken är till sin natur också identitetspolitik, där man kan stärka eller försvaga grupper eller individer som representerar olika kulturella identiteter samt upprätthålla kulturell hegemoni eller främja kulturell mångfald. Med den kulturpolitiska praxisen i den förhärskande kulturen kan olika grader av åtgärder genomföras i attityderna till andra kulturidentiteter. Man kan sträva efter att integrera eller assimilera olika kulturella identiteter i den förhärskande kulturen, eller också att isolera och segregera dem

⁷ Häyrynen 2006, 62-93

⁸ Malkavaara 1989

⁹ Hall 1999, 22.

¹⁰ Häyrynen 2006, 177.

som egna "kulturella ghetton". Den etiska utmaningen för identitetspolitiken är, att främja positiv växelverkan mellan grupper som representerar olika kulturidentiteter.

Deltagande i kulturen

Kulturdeltagande betyder jämlikhet bland både kulturmottagarna och kulturerna. Demokratisering av kulturen innebär jämlikt bemötande av mottagarna, och eliminering av hinder. Hindren kan gälla tillgängligheten till, tillgången till och deltagandet i kulturtjänsterna på det sätt som mottagaren upplevt det. Hindren kan också gälla delaktighet i den betydelse som samfundets konst och kultur ger, och i användningen av symbolisk makt.

Kulturdemokrati innebär jämlikhet mellan kulturer. När invandringen ökar, ökar också mångkulturaliteten, och i och med globaliseringen ändras begreppet nationalstat och dess funktion. Nationell eller förhärskande kultur, ursprungsfolkens kulturer samt invandrarnas och olika gruppers delkulturer behandlas likvärdigt.

Kulturdiversitet

Kulturdiversitet betyder kulturernas mångfald inom och mellan kulturer inom ett visst område eller i hela världen. Grundvillkoret för kulturdiversitet är friheten att utbyta skapande framställningar och kulturell kunskap och tankar. I den s.k. deklARATIONEN om kulturdiversitet 2001, definierar UNESCO kulturernas mångfald som en mängd mentala, materiella, intellektuella och emotionella drag som är karakteristiska för samhället eller en samhällsgrupp, och dessa omfattar, förutom konst och litteratur, även levnadssätt, former för samlevnad, värdesystem, traditioner och övertygelser.

Enligt deklARATIONEN om kulturell mångfald, som antogs av Europarådet år 2000, tar sig kulturdiversiteten uttryck som samexistens och utbyte mellan olika kulturella bruk samt kulturellt i utbudet och konsumtionen av olika produkter och tjänster.

I de fattiga utvecklingsländerna har man kritiserat begreppet kulturdiversitet som ett europeiskt lyxbegrepp, som inte motsvarar den verkliga situationen i utvecklingsländerna, eftersom förutsättningarna för kulturell utveckling i själva verket är bundna till realiteten och regleringen av det ekonomiska utbytet.¹¹

Kulturkanon

Ursprungligen betydde kanon vass eller säv som användes för mätning. Ordet kanon har kommit till oss från Babylon via hebreiska, grekiska och latin. Den ursprungliga betydelsen av kanon är alltså "strå" eller "vass", men de bildliga betydelserna av ordet är "måttstock", "måttsticka", "regel" eller "rättesnöre". Kyrkofadern Origenes (185–254) använde ordet kanon i betydelsen "trosregel", och begreppet etablerades bland de kristna under 300-talet för att avse de skrifter som kyrkan erkände som heliga. Kanon betyder alltså ett mått, med vilket man kan mäta och uppskatta vad som är bra eller acceptabelt.

¹¹ Keita 2004. <http://www.barcelona2004.org/eng/actualidad/noticias/html/f046057.htm>

Begreppet kanon har spritt sig till många livsområden, men till dess natur hör alltid betydelsen anvisning, norm, formel eller lag.

Inom konst och kultur har begreppet kanon två typer av betydelser. Kanon betyder en samling av normativa, bindande, speciellt auktoritativa eller genuina verk eller av de viktigaste eller bästa verken. Å andra sidan betyder kanon regler, skalor, formler och framställningssätt för konstnärlig avbildning eller framställning inom en viss konst- eller kultursektor (t.ex. människokroppens idealmått, socialistisk realism, kanon i polyfonisk musik, liturgin i en ortodox gudstjänst, nyklassisk kanon etc.). Kanon är ett värdesystem och en princip som använts för att definiera och urskilja gränserna mellan ”bra” och ”dåligt”, ”acceptabelt” och ”oacceptabelt”. Kanon har alltså en starkt styrande karaktär.

Globalisering och kultur

Inom forskningen togs begreppet globalisering i allmänt bruk fr.o.m. 1980-talet¹². Enligt Raimo Väyrynen, globaliseringsforskare och professor, anknyter globalisering till ökande och allt intensivare gränsöverskridande social verksamhet och relationer samt till ny medvetenhet, dvs. kognitiv globalisering. Lägre gränstaket är typiskt för globaliseringen.¹³

Globaliseringen har setts som en konsekvent följd av den europeiska kulturexpansionen och kolonisationen, som krossar de institutionella gränserna, ökar staternas och de ekonomiska områdenas gränsöverskridande aktiviteter, materiella och kunskapsmässiga utbyte och ömsesidiga beroende. Globaliseringen berör de ekonomiska, politiska och kulturella sektorerna.

Kulturellt innebär globaliseringen en expansion av det symboliska utbytet, från lokalt utbyte till världsomfattande utbyte. Sociologen Mike Featherstone närmar sig globaliseringens kulturperspektiv genom begreppet postmodern. Istället för en enda stor västerländsk skildring eller historietolkning utformas flera parallella processer. Enligt Zygmunt Bauman innebär en postmodern världsbild, att objektiviteten upplöses och att världen ses ur olika perspektiv. Den etiska dimensionen i kulturglobaliseringen fokuserar på frågan om huruvida globaliseringen främjar kulturernas koexistens och jämlikhet, eller om den leder till en homogeniserande och integrerande förhärskande kultur, som styr mekanismerna i världsekonomin.¹⁴

Globaliseringen ställer de mänskliga rättigheterna inför mångfacetterade utmaningar. I och med liberaliseringen av ekonomin ökar behovet och betydelsen av ekonomiska, sociala och bildningsmässiga rättigheter. Med internationaliseringen har några starka förhärskande kulturer spridit sig i världen, medan globaliseringen i sin tur leder till att kulturerna kommer närmare varandra, bredvid varandra och blir överlappande. Även i globaliseringen finns ändå risken att de stora äter de små. Många anser också, att det i globaliseringen är fråga om en amerikanisering av världen. Å andra sidan ökar globaliseringen öppenheten, transparensen och framförhållningen i utvärderingen av de mänskliga rättigheterna.

FN:s globalagenda har utformats sedan 90-talet under FN:s stora konferenser. Konferenserna har producerat strategier och deklARATIONER som ger rekommendationer samt skapar normer och standarder. Dessa är ändå inte bindande för medlemsstaterna.

¹² Bl.a. Roland Robertson, Malcolm Waters.

¹³ Väyrynen 1997, 81-82.

¹⁴ Featherstone, Mike 1990.

Däremot är de riktgivande, skapar en moralisk och etisk referensram samt en målsättning. Globalt sett är frågorna som gäller befolkningen, de mänskliga rättigheterna, miljön, fattigdomen och jämlikheten beroende av varandra. Därför skulle det kräva enighet om den globala etiken för att få till stånd en globalagenda. Demokrati och diversitet är de centrala etiska grundstenarna samt förutsättningarna för fred och stabilitet. Godkännande av dessa utgångspunkter är grundprincipen för diskussionen om global etik.¹⁵

Etik

Ilkka Niiniluoto¹⁶ definierar moral som uppfattningar om bra och dåligt, rätt och fel. De moraliska subjekten kan skilja mellan rätt och fel, och utnyttja denna åtskillnad i det fria valet mellan olika teorier. Då bär de moraliskt ansvar för sina gärningar. Med etik avses filosofiska teorier om moralens karaktär samt systematiska försök att uttrycka moralinnehållet med stöd av verksamhetskoder och normativa principer. Verksamheten är etisk när den följer det system av moraliska regler som sammanfattats på detta sätt. När man gör val och fattar beslut, kan motiveringarna stöda sig på dygd-, skyldighets- eller nyttoetik. De etiska valen är inte svartvita konstellationer av rätt och fel, utan dessa kan i olika situationer motiveras enligt olika utgångspunkter, och med dessa kan man sträva efter olika effekter. Det viktigaste i kulturpolitiken är att valen görs medvetet och transparent genom systematiska granskningar av de etiska effekterna

- 1 Man gör de motsatta intressena i de olika alternativen synliga, och förstår dem.
- 2 Moralen i kulturpolitiken betyder att valen gällande aktörssubjektets kultur grundar sig på medvetenhet om följderna av de olika alternativen.
- 3 Med etiken i kulturpolitiken avses systemet av moraliska värden i kulturpolitiken, dvs. att beslutsprocessen och valen i kulturpolitiken grundar sig på de angivna verksamhetskoderna och normativa principerna.
- 4 Verksamhetskoderna och de normativa principerna bildar det system av moraliska värden som i en idealsituation kan granskas med stöd av överenskomna indikatorer.

Global etik

Den globala etiken strävar efter att definiera etiska utgångspunkter som sammanför olika kulturer och religioner. Det innebär att man förbinder sig till en fredlig lösning av konflikter, öppna förhandlingar och förlikning. Det är ändå mycket krävande att bygga upp en allmängiltig etik på grund av värdesystemen, och de olika uppfattningar och former i de filosofiska systemen och religionerna som ligger bakom dessa. Granskningen av den globala etiken i kulturen borde konkretiseras med hänsyn till kulturskillnaderna och -traditionen. Frågan om möjligheten för en global etik håller på att växa fram som

¹⁵ Utrikesministeriet 2004, Utvecklingspolitiskt program.

¹⁶ Niiniluoto et al. 2005, Nykyajan etiikka (Modern etik)

motvikt till den förhärskande tekniskekonomiska diskussionen. I en pluralistisk och mångformig värld utgör människornas eventuella gemensamma värden kärnan i denna diskussion. Sökandet efter en global etik utgår från en önskan om att människornas växelverkan, oavsett kultur, religion, ursprung eller bostadsort, kunde grunda sig på sådana grundvärden som sammanför alla.¹⁷ Inom referensramen för global etik kan religioner och övertygelser granskas som en del av kulturarvet.

Hållbar utveckling

Hållbar utveckling har dykt upp främst i miljöfrågor, både internationellt och inom landet. Själva begreppet dök upp när Gro Harlem Brundtland år 1987, använde det i sin rapport "Our Common Future". Enligt definitionen innebär begreppet kontinuerlig och styrd samhällelig förändring som sker globalt, regionalt och lokalt, och vars mål är att trygga goda levnadsmöjligheter för nuvarande och kommande generationer. Efter konferensen i Johannesburg år 2002, utvidgades begreppet från att gälla enbart miljöfrågor till att omfatta även socioekonomiska livsområden, t.ex. utbildning och kultur. Hållbar utveckling kan anses inkludera tre olika typer av dimensioner:¹⁸

- 1 Den sociokulturella dimensionen: de mänskliga rättigheterna, fred och säkerhet, jämställdhet mellan könen, kulturell mångfald och interkulturell tolerans, hälsa
- 2 Miljödimensionerna: naturresurser, klimatförändring, landsbygdens utveckling, hållbar urbanisering, förebyggande av naturkatastrofer.
- 3 De ekonomiska dimensionerna: minskad fattigdom, företagens samhällsansvar, marknadsekonomi

Social hållbarhet beskrivs bäst med begreppen rättvisa och jämlikhet. Ett centralt mål för socialt och kulturellt hållbar utveckling är att garantera att förutsättningarna för välmående överförs från en generation till en annan. Kulturen erkänns idag som en viktig del av hållbar utveckling, och det innebär att utvecklingen är i balans med samfundets kulturarv och värden samt med livsmiljön. Tack vare kulturellt hållbar utveckling kan människornas fria mentala verksamhet, etiska tillväxt samt kulturens mångfald bevaras och utvecklas från en generation till en annan.

I fråga om kultur är FN, UNESCO, Europeiska unionen och Europarådet de internationellt viktigaste organisationerna för hållbar utveckling.

Stöd för kulturell mångfald hänför sig också till hållbar utveckling. Enligt UNESCO:s deklARATION om kulturdiversitet är kulturell mångfald lika viktig som naturens mångfald, dvs. biodiversitet. Kulturell mångfald skapar en grund för mänsklighetens gemensamma arv, vars rikedom bildas av etniska grupper. Synergien mellan kulturdiversiteten och biodiversiteten är en viktig faktor i jämvikten mellan de sociala organisationerna och ekosystemet.

Också skyddet av hotade språk är en viktig del av mångfalden och hållbar utveckling. Det finns cirka 6 000 språk i världen, av vilka hälften är hotade eller håller på att dö ut. När språken dör ut, dör också den kultur de representerar ut.

¹⁷ Perttunen 1999.

¹⁸ UNESCO 2005

Vetenskapliga innovationer och teknologi är en viktig del i hållbar utveckling, eftersom de innebär framgång på många olika fronter. Detta sammanhänger ändå med många etiska problempunkter, t.ex. med frågorna om bioteknologi och genetisk manipulation. Den humanistiska etiken blir i framtiden också tvungen att omdefiniera sig i förhållande till referensramen för bioetik och bioteknologi.

Kultur och utveckling

Både kultur och utveckling är flertydiga begrepp. Tolkningen av 'utveckling' är i hög grad en kulturbunden fråga. Generellt associeras termen med något positivt, men inte nödvändigtvis.

Med utvecklingspolitik avses konsekvent verksamhet inom alla de sektorer för internationellt samarbete och nationell politik, genom vilka man påverkar utvecklingsländernas ställning. Extrem fattigdom hör till vår tids största människorättsproblem. I praktiken stöder Finlands utvecklings- och människorättspolitik varandra inom många områden. De mänskliga rättigheterna och utvecklingen är element som är beroende av varandra och som stöder varandra. Den rättsliga utgångspunkten för utvecklingspolitiken betonar individens rättigheter att delta i samhället, som motvikt till utslagning. Rättigheterna bland de grupper som oftare än andra blir utsatta för utslagning, utgör tyngdpunkterna i människorättspolitiken. Till dessa grupper hör kvinnor, barn, minoriteter, ursprungsfolk och handikappade.

De kulturella rättigheterna har också fått fotfäste i kultur- och utvecklingsprogram, när man märkt att hänsyn till den kulturella referensramen är en nyckelfaktor för utvecklingsprogrammets framgång. I statsrådets utvecklingspolitiska program¹⁹ konstateras att kultur borde granskas ur en bred infallsvinkel: ”som resurs för utvecklingen, som definition för värderingar, sedvänjor och samhällsinstanser, som grund för trygghet och upplevelser, som källa till lösningar på olika problem som människan utsätts för, och som en företeelse som genomgår en konstant förvandling”.

¹⁹ Det utvecklingspolitiska programmet. 2002, 22

3 Kulturella rättigheter

3.1 De kulturella rättigheterna som en del av de mänskliga rättigheterna och grundrättigheterna

I sitt verk *Sivistykselliset oikeudet ja velvollisuudet* (Bildningsmässiga rättigheter och skyldigheter)²⁰ konstaterar Pentti Arajärvi, att grunden för den universella människorättsuppfattningen är respekt för människovärdet, frihet, jämlikhet, gemensamt ansvar och rättvisa. Dessa mål stämmer också överens med andan i Europeiska unionens stadga om de grundläggande rättigheterna, som ingår i konstitutionen för Europeiska unionen. Begreppen bildning och kultur används nästan som synonymer, innebörden av dessa överlappar varandra i hög grad, och delvis är de en förutsättning för varandra. I bildningen är det fråga om utbildning och kultur. De bildningsmässiga rättigheterna omfattar både individuella och samhällsliga rättigheter.

En rättighet som garanteras i grundlagen kallas i Finland för en grundläggande rättighet, och en rättighet som garanteras i internationella dokument kallas för en mänsklig rättighet. Grundlagarna gäller individens förhållande till den offentliga makten. De utgör ett krav och en garanti för statens stöd i genomförandet av individens rättigheter. Föreläggandet om grundrättigheterna gäller också kommunerna. Grundrättigheterna uttrycker också samhällets grundvärden. De mänskliga rättigheterna grundar sig på de fundamentala rättigheter som ingår i de internationella människorättsavtalen. FN:s allmänna deklaration om de mänskliga rättigheterna har använts som ett kriterium för fundamentaliteten, men inte heller denna deklaration inkluderar alla de rättigheter som idag erkänts som mänskliga rättigheter. Man kan inte sätta likhetstecken mellan de mänskliga rättigheterna och grundrättigheterna; det finns mänskliga rättigheter som inte är grundrättigheter, och vice versa. De mänskliga rättigheterna och grundrättigheterna kan indelas i tre grupper: medborgarrättigheter och politiska rättigheter, dvs. frihetsrättigheter, ekonomiska, sociala och kulturella rättigheter samt samhälls-, kollektiv- eller solidaritetsrättigheter.

²⁰ Arajärvi 2006

Kommittén för de grundläggande rättigheterna indelar rättigheterna i fyra grupper:

- 1 rätt till lika behandling (t.ex. förbud mot diskriminering)
- 2 rätt att delta (delaktighet i den samhälleliga maktutövningen)
- 3 frihetsrättigheter och rättsskydd (individens personliga frihetskrets)
- 4 Ekonomiska, sociala och kulturella (ESK) rättigheter (tillfredsställande av individens grundläggande behov) .

ESK-rättigheterna indelas vidare i fyra grupper:

- 1 rätt till arbete
- 2 rätt till social trygghet
- 3 rätt till utbildning och kultur
- 4 rätt till miljövården

De kulturella rättigheterna har inte explicit uttryckts ha karaktären av grundrättigheter, men den etiska dimensionen i kulturen och kulturpolitiken är i själva verket väsentligt och genomgående närvarande i det praktiska genomförandet av ovan nämnda grundrättigheter och mänskliga rättigheter.

De kulturella rättigheterna är alltså en kategori bland de mänskliga rättigheterna, vid sidan av de medborgerliga, politiska och ekonomiska rättigheterna, och utgör en underkategori till de bildningsmässiga rättigheterna. De är centrala med tanke på folkens identitet, enighet, självbestämmanderätt och självkänsla. I vid bemärkelse anknyter kulturen till alla områden inom mänsklig verksamhet.

De kulturella rättigheterna har blivit allt viktigare i dagens värld. Globaliseringen och polariseringen, migrationen, rasismen och främlingshatet, den kulturella relativismen och identitetspolitiken samt freden, tryggheten och terrorismen är alla en del av en stor helhet, där de kulturella rättigheterna antingen genomförs eller negligeras. I och med teknologiutvecklingen och det globala mediet har olika kulturer allt tätare umgänge sinsemellan. Den religiösa fundamentalismen och den politiska opportunisten har skapat en farlig ekvation. I denna situation framhävs respekten för de kulturella rättigheterna, mångfalden och demokratin. De kulturella rättigheterna kan erbjuda metoder för att lindra spänningarna och skapa anvisningar för harmonisk samexistens.

Kränkning av de mänskliga rättigheterna har ofta oundvikligen kulturella dimensioner. Nekande av upphovsrättigheter för ursprungsfolk, diskriminering av minoritetsspråk, begränsande av kulturellt samarbete och rörlighet samt olika former av censur utgör exempel på typiska kränkningar av de mänskliga rättigheterna.²¹

De kulturella rättigheterna borde snarare vara upplyst politik än lagtvungna rättigheter. De kulturella rättigheterna kan fungera som instrument för främjande och stödjande av kulturell mångfald. De måste ändå också innehålla begränsningar, som hindrar inkräktandet på andra människors kulturella rättigheter. Individerna och samfunden borde medverka i utformningen av de kulturella rättigheterna.

²¹ Laaksonen 2004, 2

3.2 Definition av kulturella rättigheter

Enligt Pentti Arajärvi²² accentueras tre faktorer i rättsprinciperna för de kulturella rättigheterna: kravet mot samfundet och samhället om godkännande av kulturell mångfald, konstens och kulturens autonomitet som betonar kulturella värden samt principen om fritt val för individen. Han räknar upp följande kulturella rättigheter som en del av de bildningsmässiga rättigheterna:

- rätt att fritt utöva vetenskaper, konst och kultur / att njuta av dessa
- rätt till motionskultur och -inrättningar:
- rätt till kultur- och fritidstjänster (teatrar, orkestrar etc.)
- rätt till kulturinrättningar (museer, konstmuseer, läroinrättningar för konst och fritid på amatörnivå och övriga inrättningar), samt
- rätt till information. (biblioteks- och informationstjänster)

Kulturell mångfald innebär också att pluralism och sekularisering accepteras, att olika kulturer tolereras och accepteras. Kulturerna kan definiera sig själva utifrån språkliga, etniska, religiösa eller andra utgångspunkter. Kulturell autonomitet innebär att kulturen själv definierar sin identitet, sitt innehåll och sin uttrycksform. Kulturell autonomitet omfattar också respekt för den kulturella integriteten. Principen om fritt val av kulturell identitet utgår från möjligheten att utveckla sig själv, yttrandefriheten och uttrycksfriheten.

Rättigheter som hänför sig till kulturella, språkliga eller nationella minoriteter, eller konstnärliga och intellektuella former samt uttrycksformer för skapande, har traditionellt ansetts vara kulturella rättigheter. Termen 'kulturella rättigheter' etablerades i slutet av 1990-talet, då den kopplades till den andra och tredje generationens mänskliga rättigheter. När den internationella konventionen om ekonomiska, sociala och kulturella rättigheter utformades år 1966, fick man med de kulturella rättigheterna i detta paket, fastän en noggrannare definition av dessa blivit föremål för diskussion först i början av 90-talet.²³

Det finns inte endast en klar definition för kulturella rättigheter, utan i varje land har man fokuserat på de rättigheter som med tanke på landets situation och utvecklingsnivå är de mest centrala, t.ex. censur, informationsfrihet, ursprungsfolk, språk eller upphovsrätt. I alla länder följer ändå processen samma utvecklingsriktning:²⁴

rättigheter > politik > tillämpningsåtgärder > effekter

Med tillämpning av olika källor,²⁵ kan de kulturella rättigheterna indelas i två delar: rättigheter som anknyter till kulturen och rättigheter som anknyter till kreativiteten.

²² Arajärvi 2006, 69-77.

²³ Laaksonen 2004, 4

²⁴ Laaksonen i verket Skotti 2005

²⁵ Donders 2004, CIRCLE 1993, Stamatopoulou 2004

1. Rätt till kultur

- de mänskliga rättigheterna, grundrättigheterna, medborgarrättigheterna
- rätt att delta i kulturlivet
- rätt till kulturarv
- rätt att utveckla och skydda kulturen
- rätt att välja sin egen kultur
- respekt för kulturen och dess självbestämmanderätt
- likadan tillgång och tillgänglighet till kultur / tillträde
- rätt att delta i planeringen och genomförandet av kulturpolitiken
- rätt att skydda kulturella produkter, uttryck, kulturarv, producenter och kulturell identitet
- delaktighet i kulturellt betydelsegivande

2. Rätt till kreativitet

- rätt till skapande arbete
- upphovsrättigheter
- uttrycksfrihet, konstnärlig frihet
- intellektuell frihet
- rätt till språk
- religionsfrihet
- yttrandefrihet

Rätten att delta i kulturlivet syftar inte enbart på att njuta av konst som upphovsman eller konsument. Det syftar på alla sektorer inom kulturen, och borde också omfatta rätten att delta i utformningen av kulturpolitiken samt delaktigheten i kontrollen och ledningen av samhällets symbol- och betydelseproduktion. Till exempel UNESCO:s Rekommendation om breda befolkningskretsars möjligheter att delta i och påverka kulturlivet från år 1976, erkänner att deltagande i kulturlivet kräver en möjlighet att ta del i beslutsprocessen, verkställandet och bedömningen i fråga om kulturpolitik.²⁶

Inom internationell rätt ses följande mänskliga rättigheter som kulturella rättigheter:

- rätt till utbildning
- rätt att delta i kulturlivet
- rätt att njuta av vetenskapliga framsteg och dess tillämpningar
- rätt att skydda de mentala och materiella intressen som skapats av en persons vetenskapliga, litterära eller konstnärliga produktion
- rätt till vetenskaplig forskning och kreativ verksamhet

Bland de ovan nämnda rättigheterna har rätten att delta i kulturlivet fått minst uppmärksamhet. Upphovsrättigheterna är väl representerade i både den nationella och internationella lagstiftningen, men i denna lagstiftning har inte skyddet av etnisk information eller ursprungsfolkens kulturarv inkluderats.²⁷

Fribourggruppen utstakade år 1995 några riktlinjer för ett utkast till Deklarationen om de kulturella rättigheterna. Denna grupp presenterade samtidigt begreppet om de kulturella rättigheterna som ”en underutvecklad art av mänskliga rättigheter”. I utkastet

²⁶ Häusermann 1993, 123

²⁷ Stamatopoulou 2004, 5

presenteras de sex viktigaste kulturella rättigheterna: respekt för kulturell identitet, identifikation med en kulturell gemenskap, deltagande i kulturlivet, rätt till utbildning, skydd av kreativ verksamhet, upphovsrättigheter och forskning samt deltagande i kulturpolitik. Deklarationen har inte godkänts, men den var med och påverkade UNESCO:s deklaration om kulturell mångfald 2001.²⁸

Stamatopoulou²⁹ listar de normativa elementen i de kulturella rättigheterna på följande sätt:

- 1 jämlikhet och motarbetande av diskriminering
- 2 frihet att njuta av kulturlivet, frihet att skapa och att delta i kulturlivet.
- 3 frihet att välja i vilken kultur och i vilket kulturliv man deltar
- 4 frihet att sprida kulturprodukter och -manifestationer
- 5 frihet att delta i internationellt samarbete
- 6 rätt att delta i definitionen, planeringen och genomförandet av kulturpolitiken
- 7 övriga element som gäller rätten att delta i kulturlivet: yttrandefrihet, rörelsefrihet, rätt till arbete, religionsfrihet, rätt till tillräcklig levnadsstandard

Särskilda drag i de kulturella rättigheterna:

- 1 Staten och dess aktörer är skyldiga att respektera den rätt som medlemmarna i minoriteter och ursprungsfolk har att delta i kulturlivet, att framföra sin kulturella identitet och att uttrycka sig med kulturmetoder på det sätt de själva väljer. Jämlikheten och förbudet mot diskriminering måste styra statens åtgärder.
- 2 De internationella normerna förbjuder kulturell praxis som kolliderar med internationellt erkända mänskliga rättigheter. Staten borde ha förfaringsätt som hindrar kollisionerna, väcker och förbättrar medvetenheten. Förfaranden som kränker de mänskliga rättigheterna får inte kvitteras med uttrycket "det hör till kulturen". Detta är ett sätt att missbruka ordet kultur.
- 3 Individer som lever i grupper har frihet att delta eller låta bli att delta i gruppens kulturella praxis, och detta val får inte ge upphov till negativa följder. Med andra ord måste individens kulturella autonomi erkännas.
- 4 Minoriteterna och ursprungsfolken har rätt att definiera, utöva och utveckla sin egen kultur enligt sina egna institutioner. Staten måste konsultera de aktuella grupperna med stöd av demokratiska och transparenta processer.
- 5 Staten måste ge majoritetsbefolkningen utbildning om kulturell mångfald, minoriteter och ursprungsfolk. Media och andra institutioner borde inta en synlig roll i spridningen av sådan kunskap. Här dyker de offentliga radio- och televisionsbolagens roll och ansvar upp.
- 6 Fastän de kulturella rättigheterna inte deklarerats som kollektiva rättigheter, finns det tillräckligt element i den internationella lagen för att kunna garantera att de som hör till nationella, etniska, religiösa eller språkliga minoriteter samt ursprungsfolken får njuta

²⁸ Laaksonen 2004, 5

²⁹ Stamatopoulou 2004, 7

av sina kulturella rättigheter, inte enbart som individer utan även i samfund med andra gruppmedlemmar.³⁰

FN: s rapport om mänsklig utveckling från år 2004 (Human Development Report), betonar demokratins roll när det gäller att slå vakt om och utveckla de kulturella rättigheterna. Rapporten konstaterar ändå, att det å andra sidan är just demokratin som kan skapa utrymme för extrema uttryck som kränker de kulturella rättigheterna. I beslutsprocessen utgår majoritetens ståndpunkt med segern, och då har minoriteterna svårt att få sina röster hörda.

Vid Skottlands turism-, kultur- och idrottsministerium har följande kulturrättigheter blivit de mest centrala:

- Rätt att förverkliga sin kreativa potential
- Rätt att ta del i kulturlivet
- Rätt att delta i ett rikt samhällsliv i en tillfredsställande miljö
- Rätt att delta i planeringen och genomförandet av kulturpolitiken.³¹

3.3 Olika sätt att närma sig de kulturella rättigheterna

Ett centralt tema i diskussionen om de kulturella rättigheterna är om man skall närma sig rättigheterna ur individernas, samfundens eller staternas perspektiv. En synpunkt förenar de kulturella rättigheterna med individer som måste skyddas mot statens eller andra gruppers utnyttjande. En annan synpunkt betonar i sin tur samfundets perspektiv; gruppernas, ursprungsfolkens och minoriteternas rättigheter. Den tredje synpunkten utgår från staterna och betonar de små staternas rättigheter att skydda sig mot större staters dominans.

Enligt Stamatopoulou är de kulturella rättigheterna livsviktiga för alla människor, men centrala uttryckligen för ursprungsfolk och minoriteter. Orsaken till detta är att dessa grupper oftast är diskriminerade, marginaliserade och sårbara till följd av majoritetsbefolkningens aktiviteter. Mitt i de sociala, politiska och övriga orättvisorna, blir kulturen en källa för identitet, social kohesion, stolthet och styrka. De kulturella rättigheterna är centrala även med tanke på invandrare, barn, handikappade, fattiga samt sexuella minoriteter och könsminoriteter. Denna särskilda uppmärksamhet kan vara problemet just för minoritetsrättigheterna: de är allas rättigheter, som endast separat bekräftas vara giltiga just i fråga om minoriteter. I internationell litteratur har de kulturella rättigheterna direkt förbundits med minoriteterna, men det skulle vara bra att se saken ur ett bredare perspektiv, som kulturens ”allemansrätt” som hör till alla människor. Annars kan det leda till ghettofiering eller marginalisering trots den goda avsikten.

De kulturella rättigheterna har ända tills idag haft en svag ställning jämfört med de övriga mänskliga rättigheterna. Värdet av kreativitet och konst har erkänts, men den kulturella självbestämmanderätten eller de kulturella rättigheterna har inte i sig själva ansetts viktiga.

³⁰ Stamatopoulou 8-9, 2004

³¹ Scottish Executive, final report 2005, 35.

Det finns flera orsaker till detta. Frågan är svår, eftersom den lyfter fram spänningen mellan begreppen kulturrelativism och universalitet. Det har ofta varit lättare att se de kulturella rättigheterna enbart som en del av internationella avtal. Enligt Stamatooulou räcker ändå inte denna formella och oförutsägbara utgångspunkt för att främja genomförandet av de kulturella rättigheterna. Samförstånd, eller åtminstone en överenskommelse, om gemensamma begrepp är en förutsättning för utformningen av universella kulturella minimirättigheter. Kulturrelativismen och universalismen bär båda med sig möjligheter för såväl negativ maktutövning som positiv utveckling. Kulturrelativismen är destruktiv om den används som förevändning för att hindra genomförandet av de mänskliga rättigheterna och grundrättigheterna. Genom att fördöma den rätlinjiga kulturrelativistiska dimensionen, kan man igen minska den kulturella diversiteten och stärka den globala homogeniseringsprocessen. Ett grovt krav på universalism kan i sin tur leda till att starka kulturer börjar dominera samt till att huvudströmningar i stil med kulturimperialism eller postkolonialistisk kulturproduktion stärks.

Ett annat problem hänför sig till den föränderliga definitionen av begreppet kultur. Till exempel UNESCO:s³² definition är alltför vid för att man med stöd av denna skulle kunna bygga egentliga rättigheter eller skyldigheter. I normer som strävar efter genomförande och entydig tolkning av rättigheterna, borde begreppet kultur definieras som en lösryckt, statisk och klart urskiljbar helhet av traditionella föreställningar och traditionell praxis. Detta rimmar illa med att den kulturella identiteten är en socialt skapad och förhandlad process.³³ Svårigheten att definiera kulturen följs av vanskligheten att definiera de kulturella rättigheterna och bristen på konsensus. Innehållet i definitionerna är fortfarande mycket abstrakt. Det finns mycket lite litteratur om hur människor i olika länder eller inom olika områden upplever de kulturella rättigheterna.³⁴

Den centrala konflikten råder mellan de mänskliga rättigheterna och de traditioner som kränker dessa. Respekt för arvet av mänskliga och kulturella rättigheter betyder ändå inte att alla kulturformer eller -traditioner skulle vara acceptabla. Till exempel kvinnor har ofta, i traditionens namn, varit föremål för människorättskränkningar. Därför är det viktigt att särskilda grupper skyddas. I genomförandet av de kulturella rättigheterna blir det en utmanande uppgift att finna balansen mellan undervärdering, särskild uppmärksamhet och social inklusion.³⁵

Rättighetsperspektivet har också kritiserats som en västerländsk utgångspunkt. Den allmänna kritiken om brott mot såväl kulturella som mänskliga rättigheter har fokuserats på områden utanför västländerna, på Asien, Afrika och Arabländerna. Som motvikt tar till exempel Joanne Bauer³⁶ upp människorättsbrott i väst, i synnerhet i USA, och presenterar inflytelserika ledarfigurer som stått för höga etiska normer utanför västländerna. I sin artikel "Human rights and Asian Values", tar Amartya Sen³⁷ ställning till påståendet om att man i Asien inte skulle uppskatta politiska rättigheter och medborgarrättigheter på samma sätt i väst.

³² Mexikodeklarationen 1982.

³³ Cultural Rights 2005, 25.

³⁴ Stiftelsen Interarts genomför som bäst en undersökning om detta.

³⁵ Laaksonen 2004, 13-14.

³⁶ Bauer 2003.

³⁷ Sen 1997.

Ett av problemen gäller standardiseringen av de kulturella rättigheterna. Europeiska unionen har fäst uppmärksamhet vid de nationella minoriteternas situation som en människorättsfråga. Europarådets medlemsstater ratificerade ramkonventionen om skydd av nationella minoriteter år 1995. Enligt Will Kymlica³⁸ finns det problem med att anpassa de nationella minoritetsfrågorna till internationella standarder, eftersom det finns stora skillnader mellan definitionerna av minoriteter och mellan minoriteternas rättigheter på olika håll i Europa. Kymlica föreslår därför, att de kulturella rättigheterna borde utsträcka sig längre än de universella människorättigheterna i preciseringen av begreppet minoritetsgrupp. Avtalen om nationella minoriteter omfattar inte heller invandrare. I dagens Europa utgör invandrarna en stor befolkningsgrupp, som inte åtnjuter internationellt skydd. Som exempel kan nämnas att inte en enda av EU:s medlemsstater ratificerat FN:s konvention om skydd av invandrararbetarnas rättigheter. Enligt Kymlica är ”rätten att njuta av sin egen kultur” innehållsmässigt ett alltför svagt motiv för att framföra faktorer som ligger under ytan i samband med konflikter. ”Rätten till intern självbestämmanderätt” är å sin sida för kraftig för att staterna skulle kunna godkänna den. Han föreslår lösningen ”rätt till effektivt deltagande”.

Å andra sidan kan det vara farligt med en alltför noggrann definition av huvuddragen i rättigheterna. När staten definierar ‘kultur’ och ‘samfund’, blir vissa grupper oundvikligen negligerade och utanför. Staterna har lätt för att representera endast vissa kulturella värden och traditionsaspekten, och beaktar inte olika gruppers olika värden. Man kan tänka sig att staterna har positiva skyldigheter, dvs. att de skall verka för en viss sak, eller negativa skyldigheter, dvs. att ta avstånd från en viss verksamhet. Staterna har tre olika skyldigheter: respektera, skydda och uppfylla. Skyldigheten att respektera innebär att staterna bör undvika att göra saker som kan kränka individens integritet eller frihet. Skyldigheten att skydda förpliktar staten att vidta nödvändiga åtgärder för att hindra att andra individer eller grupper skall kränka individens integritet, frihet eller mänskliga rättigheter. Skyldigheten att uppfylla syftar på att staten med sina åtgärder, i syfte att säkerställa sin behörighet, borde uppfylla alla individers möjligheter att få sina behov tillgodosedda enligt de mänskliga rättigheterna.³⁹

De kulturella rättigheterna kan också anses som lyx, som i Maslows behovshierarki kommer först efter ”bröd och vatten”, och man kan tala om dessa endast i samhällen som är på en viss utvecklingsnivå. Stamatopoulou påpekar ändå, att den ekonomiska utvecklingen i mänsklighetens historia i allmänhet gått parallellt med den kulturella utvecklingen; kulturen representerar själen, den moraliska strukturen, självdefinitionen och självrespekten, utan vilka individen eller samfundet förlorar sin bakgrund och betydelse. I detta avseende är den kulturella utvecklingen ingen lyx, utan ett instrument för att få ’bröd och vatten’.⁴⁰

I bakgrunden finns också politiska orsaker. I internationell diplomatisk kontext vill staterna inte nödvändigtvis tala om de kulturella rättigheterna i sina egna stater, om de inte är redo att diskutera även kulturella orättvisor, dvs. de seder och fördomar som bryter mot de mänskliga rättigheterna.

³⁸ Kymlica 2005, 28 - 30.

³⁹ Donders 2003, 3-4.

⁴⁰ Stamatopoulou 2004, 10.

Ett av de största problemen anknyter till att diskussionen om kulturella rättigheter i vissa länder inom regeringarna, väckt fruktan för att nationalstatens enhetlighet skulle försvagas. Denna attityd syns till exempel i att staterna stött den folktradition som de ansett harmlös, samtidigt som de negligerat främjandet av minoritetsspråkens ställning i utbildningen och media. I nationalstaterna på olika håll i världen väcker tvisterna gällande språk, religion och etnisk bakgrund fruktan för "balkanisering".⁴¹ Staten eller samfundet kan uppleva de kulturella rättigheterna, eller den konstnärliga framställning som avviker från normerna som ett hot.

Det ligger inte i de internationella storföretagens intresse att skydda de kulturella rättigheterna på den världsomfattande marknaden. Det finns flera exempel på detta, bland annat i företagens och ursprungsfolkens tvister om levnadssätt, kulturarv och kulturellt ägandeskap.⁴²

Det är svårt att mäta kulturen och kulturverksamheten, vilket också skapar problem. Avsaknaden av indikatorer och monitoreringssystem har påverkat saken. Detta gäller i synnerhet utvecklandet av kvalitativa indikatorer för kulturen.

3.4 Centrala avtal om kulturella rättigheter

Vilka är kulturella rättigheter? Svaret beror på den definition av kultur som används i varje enskilt fall. Enligt en snäv definition omfattar dessa endast de rättigheter där kultur nämns separat. Till exempel i FN:s allmänna deklaration om de mänskliga rättigheterna samt i FN:s internationella konvention för ekonomiska, sociala och kulturella rättigheter (ESK), har man definierat rätten att delta i kulturlivet (Universal Declaration of Human rights UDHR § 27, International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights ICESR § 15). I den internationella konventionen om medborgarrättigheter och politiska rättigheter (MP) har man definierat minoriteternas rätt att njuta av sin kultur (International Covenant on Civil and Political Rights ICCPR § 27).

En vid definition rymmer dessutom medborgerliga, sociala och ekonomiska rättigheter som har en klar anknytning till kulturen. Till dessa rättigheter hör åsikts- och yttrandefrihet, självbestämmanderätt, rätt till utbildning, förenings- och mötesfrihet samt religionsfrihet. Enligt en holistisk syn kan man anse att de kulturella rättigheterna omfattar alla rättigheter som anknyter till människovärde, förbud mot diskriminering, jämlikhet inför lagen samt utveckling, inklusive rätt till utbildning, frihet att uttrycka sig och få information, integritetsskydd, religionsfrihet samt upphovsrätt.⁴³

De mest centrala avtalen med tanke på de kulturella rättigheterna, är FN:s deklaration om de mänskliga rättigheterna från år 1948, samt FN:s internationella konvention för ekonomiska, sociala och kulturella rättigheter samt Den internationella konventionen om medborgarrättigheter och politiska rättigheter, båda från år 1966. De kulturella rättigheterna behandlas också i Deklarationen om ras och rasfördomar år 1982, Konventionen om kvinnors rättigheter år 1981, Konventionen om barns rättigheter år 1989, och Deklarationen om nationella, etniska och språkliga minoriteters rättigheter år 1992.

Enligt dessa avtal är de undertecknande staterna skyldiga att respektera, skydda och genomföra de kulturella rättigheterna. Staterna skall genom sin lagstiftning och med stöd

⁴¹ Cultural Rights 2005, 3.

⁴² Cultural Rights 2005

⁴³ UDHR §27 (1), §22, §29, CIRCLE 1993, 121-121.

av administrativa, juridiska och andra åtgärder, uppfylla dessa krav. I praktiken innebär det att FN:s människorättsystem eller områdesorganisationer kan övervaka hur väl regeringarna lever upp till dessa avtal.⁴⁴

Europarådets Konvention om skydd av mänskliga rättigheter och grundrättigheter från år 1950, dvs. Europeiska människorättskonventionen, Europeiska kulturkonventionen från år 1954 samt Europeiska unionens stadga om de grundläggande rättigheterna, utgör centrala instrument på europeisk nivå. Även i dessa konventioner ägnas de kulturella rättigheterna liten uppmärksamhet, men tanke-, samvets- och religionsfriheten, yttrandefriheten samt mötes- och föreningsfriheten i Europarådets människorättskonvention kan räknas till rättigheter som anknyter till dessa. Europeiska unionens stadga om grundläggande rättigheter inkluderar, förutom dessa tre, frihet för konst och vetenskap, rätt till utbildning, förbud mot diskriminering, religiös och språklig mångfald samt jämställdhet mellan män och kvinnor. Europarådets kulturkonvention betonar betydelsen av existensen och utvecklingen av medlemsstaternas språk och kulturer, de på allmäneuropeisk nivå intressanta kulturprojekten och det europeiska arvet. Även i Europarådets stadga om regionala språk och minoritetsspråk år 1992, samt i ramkonventionen om skydd av nationella minoriteter år 1995, framförs de kulturella rättigheterna.

Betydelsen av de kulturella rättigheterna framgår tydligt av femte artikeln i UNESCO:s allmänna förklaring om kulturell mångfald (2001):

”Kulturella rättigheter är en grundläggande del av de mänskliga rättigheterna, som är allmängiltiga, odelbara och beroende av varandra. Förutsättningen för att den skapande mångfalden skall kunna blomstra är att de kulturella rättigheterna, på det sätt som dessa definieras i artikel 27 i FN:s allmänna förklaring om de mänskliga rättigheterna och i artiklarna 13 och 15 i Internationella konventionen om ekonomiska, sociala och kulturella rättigheter, genomförs till fullo. Alla människor har därför rätt att uttrycka sig och att skapa och sprida sina verk på det språk som de själva vill, särskilt på sitt modersmål.” Unescos konventioner (conventions) är bindande, och förpliktar till handling.⁴⁵

⁴⁴ Stamatopoulou 2004, 4.

⁴⁵ Human Rights and Cultural Policies in a Changing Europe 1994.

4 Kulturkanon och kulturpolitikens etos

I det kapitel där begreppen begrundas, konstaterar man att begreppet kanon har två slags karaktärer i konst och kultur. Kanon kan å ena sidan betyda en samling av verk som är normativa, bindande, speciellt auktoritativa, genuina, de viktigaste eller de bästa, och å andra sidan regler, dimensioner, formler och utbildningssätt för konstnärlig utbildning eller framställning inom en viss konst- eller kultursektor. Karaktären av kanon omfattar ändå alltid normativitet och värdering enligt en viss princip.

Under projektet Rättvis kultur uppstod den med tanke på den etiska dimensionen av kulturpolitiken viktiga diskussionen om kulturens kanon. Processen började i Danmark, där kulturminister Brian Mikkelsen⁴⁶ på våren 2005 startade ett projekt om utarbetande av en officiell kulturkanon för olika sektorer inom konst och kultur. Det är fråga om ett projekt som leds av ministeriet. I kanon finns det åtta konst- och kultursektorer: bildkonst, arkitektur, design och konsthantverk, film, scenkonst (teater, balett, dans), musik (klassisk, opera, rytmisk), litteratur och barnkultur. Inom varje sektor valde den grupp av fem experter som tillsatts av kulturministern, 12 verk för sektorns kanon. Kriterierna för de verk som valdes för kanon definierades så, att de i synnerligen hög grad och fortlöpande ger de kommande generationerna konstnärliga upplevelser och beskriver den danska kulturens former och utformning i växelverkan med europeiska och internationella strömningar. Kanon fastställdes som representanter för de hållbara och bästa verken i historien, och man betonade att det inte var fråga om en utbytbar "hitlista". Mikkelsen har i olika sammanhang lanserat tanken om "kulturkriget" mot mångkulturalism, invandring och globalisering.

Syftet med kanon är att den skall

- fungera som måttstock för kvaliteten och väcka diskussion,
- ge en lätt introduktion i dansk konst och kultur,
- presentera de kvalitativt goda och värdefulla element i det danska kulturarvet som är värda att bevara,

⁴⁶ <http://www.kulturkanon.kum.dk/> 2006-08-13. <http://www.kum.dk/sw33509.asp> 2006-08-13.

- skapa medvetenhet om den egna identiteten och kulturhistorien,
- ge referenser och skapa medvetenhet om Danmarks och danskarnas särdrag samt
- stärka samfundets samhörighet genom att visa nyckelfaktorerna i den gemensamma kulturhistorien.

Den officiella danska kulturkanon publicerades i januari 2006. Ministeriet stöder spridningen av kanon genom skolor och bibliotek samt genom webbsidorna Kulturkanon, som grundades för detta ändamål. På webbsidorna presenteras kanon för de olika konst- och kultursektorerna. På parallella kommersiella webbsidor kan dessa verk köpas, och det är också möjligt att rösta fram medborgarnas ”egen” kulturkanon, dvs. att välja fem verk från en lista över ett par hundra förvalda verk för varje sektor.⁴⁷

En annan process som berörde etiken i kulturpolitiken var frågan om den islamiska kulturens rätt att kontrollera och definiera sin egen illustrerade kanon i förhållande till den västerländska definitionen av yttrandefrihet, dvs. i förhållande till den västerländska journalistiska kanon. Frågan uppstod när den danska tidningen Jyllands-Posten i september 2005 publicerade skämtteckningar av profeten Muhammed, vilket ledde till en internationell kris. Samtidigt var det också fråga om att definiera och respektera tillåtna gränser för diversiteten. Publiceringen av teckningarna ledde till att mer än tio islamiska ambassadörer skickade ett brev till Danmarks statsminister, och till en internationell diplomatisk kris. I Finland beklagade statsminister Matti Vanhanen, att bilderna publicerades på den extremnationella Suomen Sisu-organisationens webbsidor.

I Sverige har riksdagsledamot Cecilia Wikströms⁴⁸ parlamentsinitiativ för att skapa en svensk kulturkanon väckt livlig diskussion. I den svenska diskussionen har man, med hänvisning till den danska kanonlistan, inom barnkulturen frågat bland annat: ”Hur dansk är Kalle Anka?” I Finland har riksdagsledamot och ordförande för bildningsutskottet Kaarina Dromberg aktiverat en diskussion om den finländska kulturens kanon som enligt henne skall upprätthålla och stärka den finländska kulturen gentemot andra kulturer samt bevara den egna identiteten när mångkulturaliteten och internationaliteten ökar, även om hon konstaterat att ”informationspaket” är ett bättre begrepp än kanon.⁴⁹

Litteratur- och kulturutbudet, temaförteckningar som valts enligt olika kriterier, och till exempel listorna över de mest lästa och köpta verken, är en annan sak än kanon, eftersom man i fråga om dessa endast kan uttrycka kriterierna för valet. Kulturkanon är ändå inte, med tanke på dess värderande kriterier samt normativa karaktär, vilket som helst utbud. I en demokrati är det svårt att föreställa sig en part som är auktoriserad att använda sådana kriterier som ”rätt”, ”bra”, ”rekommendabel” eller ”nationell”. Gallupar och folkomröstningar är sedan en helt annan sak.

Listor som starkt värderar konst och kultur och som styr utnyttjandet har genom historien varit typiska för totalitära system. Som exempel kan nämnas den utställning med de bästa verken i tysk, arisk konst som öppnades av Adolf Hitler i München år 1937, och den samtidiga utställningen med dekadenskonst. Dekadenskonsten (Entartete Kunst) var en del av den nationalsocialistiska kulturpolitiken och omfattade ”dekadent”-stämplad, från kanon avvikande konst av bildkonstnärer, musiker, skådespelare och regissörer samt författare. Utställningar med ”tysk konst”, som representerade den godkända kanon,

⁴⁷ www.kulturkanon.dk.

⁴⁸ Svenska Dagbladet 26.7.2006.http://sydsvenskan.se/nojen/article_177324.ece, 13.8.2006.60 Dagens Nyheter; www.dn.se/Dnet/, 13.8.2006.

⁴⁹ Helsingin Sanomat 1.8.2006,<http://sivistys.net/?action=juttu&ID=1882>, 11.8.2006.

ordnades samtidigt som utställningar med dekadenskonst, som tjänade som varnande exempel, i olika delar av landet.

Dekadenskonsten omfattade alla inriktningar inom modernismen och avantgardekonstnärer, impressionism, expressionism, dadaism, funktionalism, surrealism, kubism, fauvism, Bauhaus, modern musik från jazz till atonalitet osv. Ur dagens perspektiv räknades alltså alla stora klassiker som modernismen skapade till dekadenskonsten.

Förbundet för nationalsocialistisk tysk konst grundades år 1927. Organisationens syfte var att stoppa ”konstkorruptionen” och informera folket om sambanden mellan ras och konst. Stämplingen och fördömandet förstörde utvecklingen av kulturlivet i landet och förorsakade grymma mänskliga lidanden. Tusentals konstnärer inom olika sektorer flydde från det tredje riket, och p.g.a. kompetensläckan kom den tyska konsten först på 1980-talet igen upp på internationell nivå.

På motsvarande sätt blev konstnärer i Sovjetunionen, DDR och i andra stater där realsocialismen anammades, tryckta mot väggen och utsatta för förföljelse. Många deporterades eller flydde från landet. Ett av de mest intressanta och minst utforskade skedena i konsthistorien är den process med ryskt avantgarde i början av 1900-talet, som avbröts och tacklade av i trycket av den sovjetiska kulturpolitiken, när socialrealismens heroiska kanon blev officiell som det förhärskande värdesystemet inom konsten.

Feministisk kritik har sedan början av 1970-talet ifrågasatt granskningen av konst och kultur genom kanon, eftersom kvinnorna är klart underrepresenterade i alla kulturers kanoner. På global nivå har vita män dominerat kulturkanonerna. Man har också ställt frågan om huruvida kriterierna för kanoniseringen av kulturhistorien är maskulina.

Kulturhistorien visar att kulturpolitik och kanon ofta haft ett historiskt samband och politisk beställning. Frågan om förhållandet mellan kanon och kulturpolitik finns alldeles i kärnan av den etiska granskningen av kulturpolitiken. Kanon kan på matrissätt göra den kulturella toleransen snävare och fungera som en prisma som reflekterar samhällets etiska tillstånd.

Å andra sidan visar sig kulturpolitiken och kanon historiskt sett som oskiljaktiga. I Finland hade utvecklingen av en nationalromantisk kanon på 1880-talet anknytning till den politiska situationen, påverkade självständighetsprocessen starkt och därigenom också utvecklingen av statens kulturpolitik. Kanon som representerar enhetskulturen fungerade som kärna i den kulturpolitiska etosen, stärkte den nationella identiteten och skapade en föreställning om ett homogent folk och en homogen kultur. Kanon var central också under hela folkupplysningsprojektet i början av 1900-talet. Också i krissituationer skapar kanoner gemensamma betydelser och identifikationsobjekt. Under krigen har kulturen betytt mycket för att upprätthålla gemenskapskänslan och stärka kampviljan.

I Finland började kanonerna sönderfalla under 1960-talet, när landet som återhämtade sig efter kriget på ett nytt sätt öppnade sig för internationalitet. Folkupplysning ändrades till folkbildning. I kulturpolitiken började gränsen mellan ’hög’ och ’låg’ bli diffusare och ’masskulturen’, nöjeskulturen och pluralismen, som konsumerades av de stora massorna erkändes. Kulturtillgången och -tillgängligheten blev det centrala i de kulturpolitiska åtgärderna. Som ett resultat av det arbete som kommittéerna i början av 1970-talet gjorde, bildades en stark konstnärlig och kulturell infrastruktur, som senare visade sig vara en hållbar ryggrad för konst- och kulturutvecklingen samt för den kulturpolitiska utvecklingen.

Kanon representerar de stora skildringarnas tid. Den konst som lämnas utanför denna hör inte till den stora officiella konstskildringen. I kanoniserande konstforskning sållas forskningsobjekten fram enligt forskningstradition och föregående forskargenerationers

intresse. Den kulturhistoriska kanon har traditionellt dominerats av västerländsk 'hög' konst. Om man håller sig till kanon, kan det utestänga nya synsätt och ny kunskap från diskussionen och forskningen.

I konstforskningen har man avstått från att söka allmängiltiga forskningsmetoder och -anvisningar. Konsttolkning innebär att man begrundar verkets betydelse. Granskningen av verken beror på kontexten, tolkarens ställning samt de använda teorierna eller tolkningsmodellerna. Kringgående av kanonerna kräver att forskningsobjekten inte ges värderingar eller helgas på förhand. Tolkningen kan ändå aldrig vara helt värderingsfri eller objektiv, eftersom den alltid är bunden till såväl sin tolkare som sin tidsmässiga och lokala kontext. Konstforskningen har heller inte förblivit autonom eller fri från värderingar i förhållande till kulturpolitiken, och torde heller inte kunna förbli det i realverkligheten.

En konstinstitution som lösgjorts från sin användningskontext, har enligt sin historiska utveckling med egna lagar ofta granskats som en själmotiverande kanon och ett mått på allmänbildning. Under varje enskild tid ändras ändå den allmänbildning som behövs för maximal nationalitet, historiskt sett när medierna utvecklas och världen blir mer komplicerad.

Inom etiken i kulturpolitiken och de kulturella rättigheterna behövs diskussion om vilka de kunskaper och färdigheter är, som hör till nationaliteten och den nödvändiga bildningen i en global, mångkulturell och mångmedial värld, samt om vilka kunskaper och färdigheter kulturkonsumenten samt deltagaren i betydelseproduktionen behöver.

Begreppen postmodern och postmodernism som uttryck för tillstånd efter modern har getts många innehåll, och det är svårt att utforma en täckande definition av dem. Dessa karakteriseras av övergången från samhällets industriella skede till utvecklad informationsteknologi och en ny typ av ekonomisk och samhällelig ordning och frigörelse från reglering. Den traditionella industriproduktionen har gett utrymme för tjänster och immateriell konsumtion. Kulturellt sett karakteriseras senmodernismen av en splittrad, mångkulturell och pluralistisk kulturmiljö, multimedialitet och ökad virtualitet samt av ökade val- och konsumtionsmöjligheter. En postmodern kulturmiljö har också setts som postkolonialistisk västerländsk dominans och posthumant värdesönderfall. De stora skildringarnas död, som redan under flera decennier förklarats av det postmoderna, kan ses som en utmanare för de stora skildringarna i de kulturkanoner som är bundna till nationalstaternas tid. Den auktoritetsorienterade etiska kodsamlingen, förutsägbarheten och säkerheten håller på att försvinna, och individerna har fått större ansvar för de etiska valen.

Å andra sidan har människans identitetskris och splittrade valbara identiteter, som är typiska för det senmoderna, snarare producerat en människa och ett samhälle som djupt identifierar och söker sina identitetsbehov. Enligt Stuart Hall⁵⁰ utgår identiteten från skildringen, den är förbunden till medvetenheten om konventioner som härskat och som fortfarande härskar i kulturen och historien. Till sin struktur är ändå den senmoderna identiteten öppen, inte sluten, och dess karaktär av en historiskulturell produkt förblir transparent, ständigt omorganiserande och kompletterande.

Ett intressant fenomenfält och ett exempel på den postmoderna splittrade kulturens anknytning till kanon, är den fan fiction som uppstod med utvecklingen av elektronisk media och där termen fanon används som analogi för kanon. Med fan fiction avses icke-kommersiellt fiktivt material, oftast en skriven berättelse, som producerats av personer

⁵⁰ Hall 1999, 10-26.

med intresse för en viss produkt inom populärkultur och som grundar sig på logiken och gestalterna i en ursprunglig produkt. Med fanon avses fiktiv kanon, en kodsamling för den interna logiken och strukturen i en referensprodukt.

Uppkomsten av fan fiction kan härledas till år 1967, till den andra spelsäsongen av tv-serien Star Trek. Fenomenet har i och med Internet utvidgats till en öppen alternativ kultur. Det finns tiotusentals utövare, och till exempel på webbsidorna www.fanfiction.net har redan mer än hundra tusen Harry Potter-fanberättelser publicerats. Material produceras också kollektivt och i nätverk. På detta sätt har bland annat översättningar av Harry Potter producerats. Med tanke på upphovsrättigheterna är publiceringen av materialet problematisk, eftersom intresset för denna sak som upplevts som positiv, och prövningen av gränserna för upphovsrättigheterna blandas upp. Fan fiction är inte en direkt kopia, utan kräver kreativt arbete av sin upphovsman. I USA diskuteras man om huruvida det här är fråga om fair use, dvs. rågången om avgränsningen av upphovsrättigheterna i förhållandet mellan innehavarna av upphovsrättigheterna och användarna är inte färdig. En parodi eller satir av en produkt fungerar som en typ av fanfiction-genre som håller sig till fanon; som ett bra exempel kan finländska Star Wreck, som nått internationell framgång, nämnas.

Inom EU är år 2008 temaåret för europeisk interkulturell dialog. Förändringen i nationalstatens roll till följd av globaliseringsutvecklingen, är en central fråga i diskussionen. Nationalstatens ekonomiska betydelse i globalekonomiska förhållanden har ändrats eller krossats, och frågan om kanon kan återspegla det faktum att man söker en kulturell försvarslinje för nationalstaten. Det är uppenbart att det sätt att tala som används i detta sammanhang, innebär en kulturisering av politiken och ett sammanförande av de etniska tyngdpunkterna med kulturpolitiken. Kulturpolitiken har blivit ett instrument och en grund för invandringspolitiken, där den nationella och europeiska hegemonin ställs mot invandrarna och mångkulturaliteten.

5 Den etiska dimensionen i kulturpolitiken

5.1 Etiska vågor inom kulturpolitiken

De etiska frågorna inom kulturpolitiken har alltid på ett eller annat sätt anknutit till utvecklingen av de kulturella mänskliga rättigheterna. Den kulturpolitiska historien visar att inriktningen på och byggandet av kulturidentiteterna uttryckligen har motiverats som ett etiskt kulturellt mål för den allmänna politiken.

Kulturen var ett betydande verktyg i den nationella ideologins uppgång och i nationalstaternas uppkomst. Uppbyggandet av symbolerna för den finländska nationalkulturen som inleddes under autonomin, hade en stark etisk måluppställning. Etosen under konstens gyllene era hade ett starkt samband med det nationella projektet. Uppkomsten av den statliga och kyrkliga kulturpolitiken kan granskas även inom referensramen för den nationella etiska uppgiften inom kulturen. Olika kulturella etiska utgångspunkter och grunder kolliderade också, till exempel i språkfrågan. I rötterna och utvecklingen av folkbildningsrörelsen kan man finna element för två relativt olika traditioner. Folkbildningsideologin försökte, som en del av nationalstatsprojektet, främja nationalromantikens idealiserade begrepp om folket. Heroiska ikoner samt språklig och geografisk identitet sammanfördes som fast punkt för den sociala och kulturella identiteten. Å andra sidan förlängdes den tradition som härrörde från praktiska etiska mål under nyttans tidevarv, och som grundade sig på en i de etiska utgångspunkterna tämligen annorlunda upplysningsrationalitet.

Under krig, kriser och konflikter har kulturen tjänat i uppkomsten och stärkandet av den samhälleliga identiteten. Kulturen har också alltid fungerat som ett instrument för främjande av ideologier och åsikter. Arbetarkulturen uppstod som en del av kravet på jämlikhet. I ungdomsföreningsideologin hade kulturen en central uppgift i inriktningen av identitetsutvecklingen bland landsbygdsbefolkningen. Under medborgarkriget stödde sig den kulturella symboliken och de senare tolkningarna av denna på båda sidorna starkt på etiska grunder. Under vinter- och fortsättningskriget stärktes myten om en stark nation. Med stöd av kultur och konst skapades kampanja, och med symboliska innebörder söktes etiskt rättfärdigande för krigsstrategierna.

Simo Häyrynen⁵¹ lyfter på ett förtjänstfullt sätt fram det att den efterkrigstida finländska kulturen de facto aldrig var en homogen enhetskultur enligt den förhärskande skildringen, utan i denna utvecklades kulturell hybriditet och månginriktning ur mycket olika traditioner. Den konstnärliga modernismen inhämtade det kreativa från frihetsidealet och landskapens nytraditionistiska kulturtradition från bondekulturen. Parallellt med dessa skapades en populär- och nöjeskultur, vars etos reste sig ur individualismen samt ur hedonismen och rätten till livsglädje efter lidandena under kriget. Varje kulturell prioritering hade också sin egen etiska grund.

Kulturpolitiken formades till ett eget politiskt block under 1960-talet. Samtidigt, under 1960- och 1970-talen, stärktes kravet på demokratisering av kulturen. Med kulturell demokrati avsågs medborgarnas frivilliga deltagande, samt stödjande och främjande av kulturintressena. Frågorna om utbud och tillgång togs upp, och med dessa avsågs regionalisering och lokalisering av utbudet på kultur- och konsttjänster. De programmässiga utgångspunkterna var konst för alla, konst av alla och konst i människornas vardag. Integreringen av kulturpolitiken i den politiska intressebevakningen, skapade under 1970-talet en korporativ kulturhierarki, som med sin starka resursstyrning uteslöt flera nyskapande konst- och kulturfenomen. I och med den snabba internationaliseringen under dessa decennier blev kulturutbudet mångsidigare, och man började se den kulturella verksamheten som en bredare helhet än den traditionella konstsektorn, och denna helhet omfattade också underhållning och massproduktion.

Den senmoderna kulturpolitiken började spira under 1980-talet, tack vare utvecklingen inom kommunikationsteknologin och den småningom framskridande marknadsanpassningen inom kulturpolitiken. Istället för folkupplysning och -bildning samt utbud på kulturtjänster, uppstod en efterfrågebaserad kulturgranskning. Samtidigt ändrades begreppet nationalitet med utgångspunkt i kulturella rättigheter till en diskussion om kulturkonsumtion och betalande konsumenter. Kulturgranskningen, som tidigare var mer kvalitativt inriktad, blev mer och mer kvantitativt inriktad. Adornos traditionella, kritiska tolkning av masskultur och -underhållning, fick under 1990-talet följande mål och prioriteringar för ekonomisk tillämplighet och nytta som uttrycktes genom begreppen kultur-, upplevelse- och upphovsrätt samt innehållsindustri. Den trend som på lång sikt kan skönjas är den kulturella växlingen: dematerialiseringen av produktion och konsumtion, dvs. immaterialisering. En allt större del av produktionen är immateriell, och tjänsternas och produkternas kulturella egenskaper och betydelseinnehåll blir viktigast i konsumtionen.

Richard Floridas begrepp kreativ ekonomi, kreativ klass och kreativa branscher, blev populära bland politiker i början av 2000-talet. Florida använder begreppet kreativ ekonomi som är vidare än begreppet kultursektor, och inkluderar alla skapare av kreativt, filosofiskt och abstrakt arbete i den kreativa klassen: vetenskapsmän, ingenjörer, konstnärer, musiker, arkitekter, ledare, utbildare och forskare. Floridas utgångspunkt är en på människornas yrke baserad indelning i fyra klasser: den kreativa klassen, arbetarklassen, serviceklassen och primärproduktionsklassen. Det finns två grupper inom den kreativa klassen: den superkreativa kärnan och kreativa proffs. Ur de kulturella människorättigheternas perspektiv är diskussionen kring den kreativa ekonomin etiskt sett mycket problematisk. Problemet med dessa begrepp är den snäva förståelsen av

⁵¹ Häyrynen 2006, 129-158.

kreativitetens karaktär. Kreativiteten är inte beroende av yrke, bransch eller definition inom klasshierarkin. Det börjar se ut som om ett klassamhälle som grundar sig på begreppet kreativitet tvärtom kan lamslå samhällets kreativitet och innovation.

Också inom kulturen kommer den elektroniska handeln att expandera. Fördelarna med Internet är att informationen ökar, kommunikationen förbättras och allt fler människor kan nås. Nackdelarna med Internet gäller tekniken, och kan avhjälpas med bättre nätverktyg, programvara, underhåll eller utbildning. I användningen av Internet finns också stora etiska problem, t.ex. tryggheten av integritetsskyddet, spridningen av oetiskt material, det kulturella barnskyddet, frågorna om upphovsrättigheter samt problemen i samband med symbolisk makt, symboldemokrati och informationstillförlitlighet. Säkerhet, pris och juridiska faktorer har utgjort hinder för den elektroniska handeln. Kulturen ses ofta som ett hinder för den elektroniska handeln, men å andra sidan har man presenterat begreppet ”bridge culture” med vilket man avser, att Internet kan skapa cybervärldar och kulturer som inte är beroende av det geografiska läget. Denna utveckling lyfter på ett nytt sätt fram den gamla frågan om möjligheten för en global etik.

De begrepp som använts i beskrivningen av den ekonomiska dimensionen i kulturen, är inte värdeneutrala, utan de innehåller klart olika etiska laddningar, prioriteringar och utgångspunkter. Nicholas Garnham har framlagt en intressant tolkning av begreppet skapande industri för den kulturpolitiska bakgrunden i Storbritannien.⁵² Enligt honom innebar bytet av adjektivet cultural till adjektivet creative på 1990-talet, en återgång till utbudsbetonad och delvis konstnärscentrerad stödpolitik för kulturen. Däremot anser han att den politik som tidigare utövades i England, och som gick under benämningen cultural industries, betonade konsumtions- och utbudscentrering.

Termbytet från kulturbranscher till kreativa branscher kan också stå i konflikt med den gamla strävan om en social utvidgning av kulturkonsumtionens spektrum. En kvantitativ granskning av genomförandet av kulturell jämlikhet visar att t.ex. England fortfarande har ett klassamhälle i fråga om kulturkonsumtion. Den femtedel av hushållen som hade de bästa inkomsterna år 1999 använde nämligen tre gånger mer pengar på kultur än den femtedel som hade de sämsta inkomsterna.

I fråga om dessa saker är situationen i Finland inte heller så bra ännu. En uppgift inom kulturpolitiken borde vara att genom direkt offentligt stöd och även indirekt stöd till den tredje sektorn påverka fördelningen av den totala kulturkonsumtionen mellan olika inkomst- och socialgrupper. Vi har inte jämförbara statistiska uppgifter om den sociala allokeringen av det offentliga stödet för kultur. Man har ändå utrett att hushållen med små inkomster, paradoxalt nog, inte stannat och väntat på att få offentligt stöd, utan i alla nordiska länder, inklusive Finland, använder dessa proportionellt mer pengar på kulturprodukter än hushållen med goda inkomster.

⁵² Garnham 2005, 27

Kulturutgifternas procentuella andel av hushållets totala utgifter

	femtedelen med de lägsta inkomsterna	femtedelen med de högsta inkomsterna
Grekland	1,70	3,30
Spanien	2,61	3,87
Italien	2,73	3,43
Holland	5,33	5,81
Luxemburg	3,32	3,78
Belgien	4,67	5,05
UK	4,74	4,82
Tyskland	5,51	5,42
Österrike	5,08	4,91
Finland	6,11	5,82
Sverige	6,77	5,74
Danmark	7,27	6,20

Tabell (Europeiska kommissionen 2002)

Det huvudsakliga problemet med det innehåll som bildats för begreppet kreativ ekonomi, och den kultur- och ekonomipolitik som utövas med stöd av detta, är i utgångsläget att man ger alltför stor vikt åt utbudssidan, åt den teknologibaserade verksamhet som eftersträvar ekonomisk vinning inom kulturbranscherna. Den inskränker betydelsen av konst- och kultursektorn från skapande till enbart ekonomi. Då kan den kulturella rättvisan, dvs. också de sämre lottades möjligheter att delta, försvagas ytterligare.⁵³

5.2 De etiska utgångspunkterna för kulturpolitiken

Den samhälleliga betydelsen av och grunden för kulturpolitiken skapas av två pelare: demokrati och diversitet, ansvarsetos och frihetsetos. Inom kulturpolitiken innebär demokrati en strävan efter jämlik tillgänglighet till, tillgång till och delaktighet i kulturarv, konst och kultur, i ett lokalt eller globalt samfund. Diversitet betyder respekt för kreativitet och kulturell mångfald samt främjande av växelverkan inom en viss kultur, och också mellan olika kulturer.

⁵³ Alanen 2006

De etiska utgångspunkterna för kulturpolitiken

	individen	samfundet
frihetsetos	Den kreativa människan Självuttryck Konstens autonomi	Diversitet Mångkulturalitet Kulturidentitet
ansvarsetos	Kulturidentitet Delaktighet Deltagande	Kulturarv Infrastruktur Tillgång Tillgänglighet

Begreppet kreativitet hänger starkt ihop med frihetsetos, självuttryck och konstens autonomi. I ansvarsetosen accentueras kulturarv, samhällighet och jämlik tillgång till kulturtjänster. Kreativiteten är en egenskap som utvecklas under evolutionen, och där nya sätt att kombinera saker och betydelser förbättrar överlevnadsmöjligheterna. Kreativiteten är alltså inte enbart en egenskap hos människoarten eller enbart en egenskap hos individen. Tillräcklig diversitet i levnadsmiljön, kunskaperna och färdigheterna samt tillräcklig säkerhet och frihet som tryggar experimenteringsmöjligheten, är centrala förutsättningar för kreativiteten. Kreativiteten är en förutsättning för innovationssystemet. Innovation kan definieras som tillämpning av skapande idéer för utnyttjande och praxis i samfundet och samhället. Innovation sker där samfundets praxis ändras. Beroende på tillämpningsområde kan man tala om kulturella, sociala, kommersiella samt också etiska innovationer. Vetenskap, konst och kultur utgör kärnområden inom kreativiteten. Samfundet och samhället har satsat speciellt på experimentresurser och -frihet inom dessa områden, eftersom man med stöd av dessa upprätthåller kreativ kapacitet och utvecklar samfundets kreativa kapital. Kulturpolitiken kan också motiveras på både innovationssystemets grundnivå och tillämpande nivå, så väl som autonomiskt kreativt kapital med eget värde som i egenskap av innovations- och framgångsfaktor.

De etiska utgångspunkterna för kulturpolitiken är inte okontroversiella sinsemellan, utan det finns hinder och starka spänningar mellan dem. Det finns flera exempel på intressen och tolkningar som går i kors. I kulturpolitiken kan värdet av konst och kultur härledas från konstens egenvärde och höga kvalitet, eller från fördelarna av konst och kultur med tanke på individen och samfundet. Konsten och kulturen har ansetts vara delaktiga i den sociala utslagningen genom det åtskiljande och klassificerande perspektiv som konstens kvalitativa utvärdering ger, eller förebygga social utslagning samt främja social kohesion och hälsa, som en del av ett välfärdssamhälle rikt på kultur. Argument och forskningsresultat som talar för båda aspekterna kan läggas fram. Dessa aspekter behöver inte heller utesluta varandra, men i det praktiska beslutsfattandet finns det också klara konflikter mellan dem. Under den neoliberalistiska hegemonin som varit förhärskande under det senaste decenniet, har konstens instrumentalitet och den ekonomiska tillämpningen accentuerats, och på motsvarande sätt har området för konstens autonomi och egenvärde minskat. I den diskussion som väckts i England, har John Holden begrundat utnyttjandet av kulturen som instrument för regeringspolitiken, och som nya begrepp betonat ”kulturellt värde” (cultural value) samt ”rätt till konst” (right to art).⁵⁴

De kulturpolitiska valen utformas på olika sätt, enligt huruvida den etiska grunden

⁵⁴ Hewison & Holden 2004, Holden 2004.

härleds från dygdetik, skyldighetsetik eller konsekvensetik. I följande schema har man samlat olika dimensioner och angreppssätt i fråga om de olika valen inom kulturpolitiken. Dimensionerna och angreppssätten varierar utifrån om betoningen ligger på ”frihetsetos”, ”rättighetsetos” eller ”nyttoetos”. Inget av dessa val är i sig ”mer etiskt” eller ”värdefullare” än det andra. Målet med den etiska granskningen av kulturpolitiken kunde också främst vara en utredning av urvalsprincipen och väljarens egen position i varje enskilt fall samt av effekten av olika val.

De etiska valen för kulturpolitiken

Dygdetos – ”frihetsetos”	Skyldighetsetik – ”rättighetsetos”	Konsekvensetik – ”nyttoetos”
<ul style="list-style-type: none"> - Självuttryck - Den kreativa individens identitet - Konstens autonomi - Kreativiteten som egenvärde - Konsten som mål 	<ul style="list-style-type: none"> - Samfundets kulturella identitet - Upprätthållande av kulturtraditionen - Genomförande av de kulturella rättigheterna 	<ul style="list-style-type: none"> - Kreativiteten som verktyg - Tillämpande av konst och kultur - Kulturpolitiken som en del av social- och ekonomipolitiken - Skydd av den intellektuella egendomen
<ul style="list-style-type: none"> - Utvecklande av kreativa färdigheter - Tillseende av förutsättningarna för kreativitet - Stödjande av konsten 	<ul style="list-style-type: none"> - Infrastruktur - Kulturtjänster - Tillgång - Tillgänglighet - Deltagande - Delaktighet 	<ul style="list-style-type: none"> - Konst och kultur som främjare av välmåendet - Produktifiering av konst - Kulturbranschernas ekonomi - Kulturexport

Exempel på konstens och kulturens olika etiska intressen:

- yttrandefrihet – skydd av barnen mot mediavåld
- uttrycksfrihet – integritetsskydd
- uttrycksfrihet – djurens rättigheter, livsrespekt
- yttrandefrihet – kränkning av den kulturella identiteten
- skaparens och producentens intressen – rättvisa avtal
- marknadsorientering – konstens egenvärde
- självförverkligande – respekt för traditionen
- upplysning – respekt för medborgaråsikten

I Finland fördes på 1960-talet en hädelserättegång mot Hannu Salama om hans verk Juhannustanssit (Midsommardansen), och mot Harro Koskinen om hädelse och skändning av Finlands vapen i verken Sikamessias (Svinmessias) och Sikavaakuna (Svinvapen). Båda dömdes för dessa brott, likaså utställningsjuryn Nuorten näyttelyn jury

som valt verken. På 1980-talet dömdes Teaterhögskolans studerandegrupp Jumalan teatteri (Guds teater) för en föreställning under teaterdagarna i Uleåborg. Under föreställningen kastades avföring, urin, ägg och bombeffekter på publiken. År 1991 dömdes Teemu Mäki för djurplågeri, på grund av den s.k. ”Kattdödarvideon”. I videoverket *My Way, a Work in Progress*, finns ett sex sekunders avsnitt, där Mäki dödar en katt med yxa. Filmgranskningsbyrån förbjöd offentlig förevisning av verket, men Statens konstmuseum köpte den till Museet för nutidskonsts samlingar år 1994. Mäki har senare som etisk motivering och värderelativistisk utgångspunkt framlagt att betydande konst skall få diskussionen om djupsinniga frågor att flamma upp, och att provokativ konst avslöjar svagheterna i levnadssätt och moral genom att väcka åskådaren så att denna upptäcker sin egen våldsamhet.

I kulturpolitiken är man tvungen att göra val mellan olika etiska utgångspunkter och prioriteringar. Valen kan inte grunda sig på helt utopistiska värderelativistiska eller -absolutistiska idéer, utan på analys av alternativen för och effekten av den etiska dimensionen samt på medvetenhet om olika etiska utgångspunkter.

5.3 Initiativ gällande etiken i kulturpolitiken

I detta kapitel har några exempel på initiativ, projekt och praxis gällande den etiska dimensionen i kulturpolitiken samlats. I kulturpolitiken och i verkställigheten av kulturpolitiken genomförs den etiska granskningen och de kulturella rättigheterna som en del av de mänskliga rättigheterna. Enligt Julia Häusermann⁵⁵ omfattar detta följande aspekter:

- 1 Deltagande i kulturlivet är en av de grundläggande mänskliga rättigheterna, som alla människor undantagslöst är berättigade till.
- 2 Strukturer som hindrar fullt kulturellt deltagande borde utredas och elimineras i lagar, förfaringssätt och social praxis.
- 3 Positiva verksamhetsmätare som för fram faktorer som hindrar deltagande i kulturlivet måste utvecklas.
- 4 Respekt och tolerans för alla människor måste främjas, och metoder för att motverka rasism, sexism, främlingshat och fördomar måste utvecklas.
- 5 Lagstiftningen om förebyggande av diskriminering, respekt för minoriteternas rättigheter, trygghet av yttrandefrihet och deltagande, upphovsrättigheter och andra rättigheter som är centrala med tanke på att njuta av kulturlivet måste stärkas.
- 6 Det behövs åtgärder för att skydda kulturarvet samt för att trygga kulturernas kontinuerliga utveckling.
- 7 Man måste säkra att alla samhällssektorer deltar i utvecklandet och tryggheten av de kulturella rättigheterna, framför allt när det gäller de marginaliserade och sämre lottade samt på alla nivåer för genomförandet av kulturpolitiken.

På 1990-talet tangerades etiska teman i flera internationella rapporter och programdeklarationer. I rapporten *Our Creative Diversity* (Vår skapande mångfald) av

⁵⁵ 67 Häuserman 1993, 116.

Världskommissionen för kultur och utveckling, begrundas möjligheten för en global etik som förutsättning för samförstånd samt för kulturernas genuina existens och samexistens. Utgående från det omfattande källmaterialet rekommenderar kommissionen fem principer som rättesnöre för den globala etiken:

- 1 allmänna standarder för de mänskliga rättigheterna,
- 2 demokratiprincipen,
- 3 skydd av minoriteter,
- 4 engagemang i fredskulturen och
- 5 rättvisa mellan generationerna.

Under UNESCO:s regeringskonferens om kulturpolitik och utveckling i Stockholm år 1998, godkändes Handlingsplanen för kulturpolitik och utveckling.

Den centrala slutsatsen av konferensen var att hållbar utveckling och kulturblomstring är beroende av varandra. Kulturpolitiken är således ett centralt instrument i främjandet av hållbar utveckling. Kulturpolitikens resurser och möjligheter måste utnyttjas parallellt med övriga sektorer inom samhällpolitiken och i växelverkan med dessa. För medlemsstaterna rekommenderade konferensen fem huvudsakliga åtgärdsområden med flera subområden:

- 1 Inkluderande av kulturpolitiken som en nyckelfaktor i utvecklingsstrategin.
- 2 Främjande av kreativitet och deltagande i kulturlivet.
- 3 Stärkande av de principer och den praxis med vilka man kan trygga och utöka kulturarvet, materiellt och immateriellt, löst och fast, samt främja kulturindustrin.
- 4 Främjande av kulturell och språklig mångformighet i informationssamhället och för informationssamhället.
- 5 Utökande av de mänskliga och ekonomiska resurser som står till förfogande för den kulturella utvecklingen.

Slutsatserna i Europarådets rapport *In from the Margins* (In från marginalen) från år 1997, stöder det arbete som utförs av Världskommissionen för kultur, och den rapport kommissionen producerat. Å andra sidan fungerar den också som en självständig undersökning och ett självständigt dokument, där situationen i Europa och relationerna mellan kultur och utveckling behandlas och där nya inriktningar för kulturpolitiken visas. Rapporten *In från marginalen* erkänner de traditionella, kulturpolitiska principerna som härstammar från 70-talet: stärkande av den nationella kulturidentiteten, främjande av kulturell mångfald, främjande av kreativitet och tillgång till kulturtjänster för alla medborgare.

I rapporten begrundas hur man med kulturutveckling kan påverka förutsättningarna för hållbar utveckling. Då används begreppet kultur i vid bemärkelse, som hänsyftning till människornas alla kreativa och utvecklingsproducerande ambitioner. Det centrala budskapet i rapporten utkristalliseras i två frågor:

- 1 Hur kulturpolitiken kan föras från randområdet av prioriteringsordningen till centrumet i beslutsprocessen och
- 2 hur fattiga och diskriminerade kan tas in från marginalen och stärkas som samhällsliga deltagare.

Kulturpolitikens etiska aspekt och anknytande åtgärder har tagits upp i agendor och resolutioner under flera av FN:s toppmöten. I början av 1990-talet var FN värd för

flera toppmöten om miljö (Rio de Janeiro 1992), befolkningsfrågor (Kairo 1994), social utveckling (Köpenhamn 1995), kvinnors ställning (Peking 1995) samt problemen med hållbar utveckling (Johannesburg 2002) och med urbanisering (New York 2005).

EU erkänner alla de mänskliga rättigheternas globalitet, odelbarhet och inbördes beroende. Fastän de ekonomiska, sociala och kulturella rättigheterna är allmänt erkända i EU:s medlemsstater, har det visat sig svårt att till fullo och globalt erkänna dem. Vissa medlemsstater fäster helt enkelt för liten uppmärksamhet vid dem.

Bland annat stiftelsen Interarts, som verkar i Barcelona, har arbetat aktivt för de kulturella rättigheterna. Interarts är ett forskningsinstitut som specialiserat sig på internationellt kultursamarbete, kulturpolitik och förhållandet mellan utveckling och kultur, och vars huvudsakliga geografiska verksamhetsområden är Europa, Latinamerika och Afrika. Stiftelsen genomför flera undersökningar och projekt om kulturella rättigheter, och genom dessa samarbetar Interarts med internationella organisationer, t.ex. FN (bl. a. UNDP, UNESCO, människorättsavdelningen i Genève), Europeiska kommissionen, Afrikanska unionen o.d. samt med universitet och medborgarorganisationer. Ett av de synligaste initiativen utgjorde den Konferens om kulturella rättigheter och utveckling som ordnades i augusti 2004, och som hade fler än 700 deltagare från 35 olika länder. I den process som startades av Interarts, har regionala konsultationer arrangerats på olika håll i världen, och man har lagt märke till behovet av att förstärka kunskapsunderlaget för det dagliga kulturella umgänget. Man strävar efter att utreda hur kulturella grupper och individer uppfattar och upplever de kulturella rättigheterna och sina egna rättigheter på olika håll i världen. Det primära syftet med forskningen är en demokratisering av diskussionen om de kulturella rättigheterna och insamling av information på lokal nivå.

Vid Skottlands turism-, kultur- och idrottsministerium pågår en kulturförvaltningsreform som grundar sig starkt på kulturella rättigheter. Slutrapporten, "Our next major enterprise..." Final Report of the Cultural Commission, utreder i detalj de kulturella rättigheterna i förhållande till Skottlands kulturliv och infrastruktur och sammanförandet av dessa. Utvecklandet och genomförandet av de kulturella rättigheterna har definierats som hörnstenen i Skottlands kulturpolitik. Den grundläggande utgångspunkten är att alla medborgare skall ha jämlikt tillträde till kulturell verksamhet. Detta identifieras som en serie kulturella rättigheter och de befogenheter som följer av dessa. Dessa rättigheter och berättiganden bildar en modell för landets kulturella utbud i fråga om nivå, läge och karaktär. Med detta nya sätt att tänka strävar man först och främst efter att lyfta fram den ojämlikhet i det kulturella utbudet som för tillfället är förhärskande, i synnerhet på lokal och regional nivå. För det andra vill man säkerställa att de offentligt finansierade tjänsterna, organisationerna och aktiviteterna blir mer kundorienterade och bättre motsvarar konsumenternas föränderliga behov. Enligt förslaget borde de skotska kulturella rättigheterna till att förverkliga sin kreativa potential, ta del i kulturlivet, delta i ett rikt samhälleligt liv i en tillfredsställande miljö samt att delta i planeringen och genomförandet av kulturpolitiken vara lagskyddade.

Kommissionen föreslår ett nytt sätt att närma sig kulturpolitiken, genom att utveckla och genomföra rättigheter och standarder (rights, standards, entitlements). Detta angreppssätt skapar en möjlighet att ändra attityderna, möjligheterna och resurserna på ett mätbart och rättvist sätt. Två grundläggande orsaker för att förverkliga denna modell är att föra fram orättvisan i det kulturella utbudet samt att ge medborgarna fullmakt att göra informerade val.

De kulturella rättigheter som utformats, utgör en grund för den nationella kulturpolitiken. Rättigheterna bildar den allmänna ramen för politiken, och dessa borde

granskas och uppdateras vid behov. Utgående från rättigheterna utformas nationella standarder, med stöd av vilka man av de kulturella rättigheterna formulerar mål för varje sektor samt anvisningar och befogenheter på lokal nivå. Var och en sektor borde själv framlägga sina egna standarder.

Resultaten av de befogenheter som formulerats genom dessa rättigheter och standarder, har listats på följande sätt:

- 1 deltagandet samt prestationerna i utbildningen förbättras
- 2 självsäkerheten och motivationen ökar
- 3 livskvaliteten förbättras
- 4 informationen om och den analytiska uppskattningen av de kulturella åtgärderna ökar
- 5 kommunikationen, slutledningsförmågan och de kreativa tankefärdigheterna utvecklas
- 6 arbetssituationen för professionella inom kultur och kreativitet förbättras
- 7 medborgarnas deltagande i kulturlivet ökar.

I Sveriges kulturpolitik har de kulturella rättigheterna haft en betydande ställning i tiotals år redan, och kulturen ses som en utmanande och dynamisk samhällskraft. Statens kulturpolitiska mål som utformades år 1974 och granskades år 1996, inkluderar aspekter från flera internationella konventioner om mänskliga rättigheter och kulturella rättigheter. Dessa mål utgör grunden också för statens kulturförvaltning och för grunderna för beviljande av statliga stöd. Målet är:

- 1 att värna om yttrandefriheten och skapa reella förutsättningar för alla att använda den
- 2 att verka för att alla får möjlighet till delaktighet i kulturlivet och till kulturupplevelser samt till eget skapande
- 3 att främja kulturell mångfald, konstnärlig förnyelse och kvalitet och därigenom motverka kommersialismens negativa verkningar
- 4 att ge kulturen förutsättningar att vara en dynamisk, utmanande och obunden kraft i samhället
- 5 att bevara och bruka kulturarvet
- 6 att främja bildningssträvanden – att främja internationellt kulturutbyte och möten mellan olika kulturer i Sverige⁵⁶

I reformen av Finlands grundlag år 1999, inkluderades många ekonomiska, social och kulturella rättigheter i medborgarnas grundrättigheter. Jämlikheten, friheten, yttrandefriheten, religionsfriheten samt rätten till utbildning är alla klart definierade. Rätten till eget språk och egen kultur definieras i artikel 17 på följande sätt:

Finlands nationalspråk är finska och svenska. Vars och ens rätt att hos domstol och andra myndigheter i egen sak använda sitt eget språk, antingen finska eller svenska, samt att få expeditioner på detta språk skall tryggas genom lag. Det allmänna skall tillgodose landets finskspråkiga och svenskspråkiga befolknings kulturella och samhälleliga behov enligt lika grunder. Samerna såsom urfolk samt romerna och andra grupper har rätt att bevara och utveckla sitt språk och sin kultur. Bestämmelser om samernas rätt att använda samiska hos myndigheterna utfärdas genom lag. Rättigheterna för dem som

⁵⁶ <http://www.sweden.gov.se/sb/d/3009>

använder teckenspråk samt dem som på grund av handikapp behöver tolknings- och översättningshjälp skall tryggas genom lag.

De kulturella rättigheterna belyses också till exempel i artikel 20, där man konstaterar att var och en bär ansvar för naturen och dess mångfald samt för miljön och kulturarvet.

I den politiska riktlinjen Creative nation, som publicerades av Australiens regering år 1994, föreslår man att en stadga om de grundläggande rättigheterna för medborgarna skulle publiceras, vilket skulle garantera också följande för alla australiensare:

- 1 rätt till en utbildning som utvecklar den individuella kreativiteten och respekten för andras kreativitet
- 2 rätt till tillträde till det immateriella arvet och kulturarvet
- 3 rätt till nytt immateriellt och konstnärligt arbete och
- 4 rätt att delta i samfundets kulturella och intellektuella liv.

5.4 Etisk praxis i kulturpolitiken

Det råder ingen brist på etiska deklARATIONER och konventioner som innehåller etiska mål i världen. Många av dessa deklARATIONER innehåller också på någon nivå den etiska dimensionen i kulturpolitiken. Den etiska dimensionen i kulturpolitiken har också ofta fått formen av bindande normer, till exempel i fråga om grundrättigheterna och de mänskliga rättigheterna. Det som blir ett problem är, huruvida dessa principer förverkligas i realverkligheten eller om deras grundläggande funktion stannar på den rituella autokommunikationens eller festtalens nivå.

De avgörande etiska valen i kulturpolitiken görs till största delen i vardaglig praxis som förblir osynlig, och därför är det viktigt att inom konst- och kulturförvaltningen, institutionerna, organisationerna och samfundet öppna de verksamheter och situationer där de etiska valen blir verklighet. Man kommer inte särskilt djupt i dessa funderingar utan noggrannare forsknings- och utredningsarbete.

Termen etik härstammar från det grekiska ordet ethos, som ursprungligen betydde boplat, seder och allmän läggning eller synsätt. Den allmänna rättsuppfattningen har formats i sociala och kulturella samfund under långa tidsperioder. Den grundar sig på tradition och social praxis, som går vidare från en generation till en annan. Samfundets uppfattningar om rätt, fel och skälighet går vidare med folktraditionen som bär på etiska värden, i form av historier och ordspråk samt som tyst information förmedlad av seder. Till exempel Olaus Petri domarregler, som skapades på 1600-talet, byggde på folkets allmänna rättsuppfattning, och under århundradenas lopp har de blivit en väsentlig del av den nordiska rättstraditionen och etiska orienteringen: w

Det rätt och skäl icke är, det kan icke heller vara lag: för de skäl som lagen haver med sig, gillas hon.

Den menige mans bästa är den yppersta lagen, och därför det som finnes den menige man till nytta vara, det bör hållas för lag, ändock att beskriven lag efter orden synes annorlunda lyda.

Olaus Petri mål var den vanliga människans bästa. Hans sympatier låg hos det lägre folket, inte hos de makthavande. Man har också betonat betydelsen av domarreglerna

som försvarare av folkets rättigheter. I reglerna betonas medborgarnas rättsskydd, och samhällelig och juridisk jämlikhet.

Förvaltningens allmänna etiska princip gäller kulturpolitikens förvaltning. Målet för gott, jämlikt och rättvist förvaltningsförfarande uttrycks i lagen om förvaltningsförfarande.

Behandlingen av upphovsrättslagen väckte i media en bred diskussion om tjänstemännens jävighet och om koncentrerings- och kopplingarna i beslutsprocessen. Jävighetsgrunderna är, i synnerhet i ett litet land som Finland, ofta otydliga i beslutsprocessen inom den kulturpolitiska kretsen och skulle behöva ett förtydligande av de kommensurabla principerna. Den allmänna principen i fråga om jävighet är att en tjänsteman är jävig om hans opartiskhet av någon orsak äventyras. Enligt förvaltningslagen uppstår jävighet, om en tjänsteman hör till direktionen för eller något annat därmed jämförbart organ i ett ämbetsverk eller en inrättning och det är fråga om ett ärende som sammanhänger med styrningen eller övervakningen av ämbetsverket eller inrättningen. Också den kulturpolitiska sektorn är utsatt för missbruk av tjänsteställning samt för givande och mottagande av mutor. Övervägandet av fallen påverkas av om belöningen getts före eller efter de tjänsteåtgärder som inverkat på ärendet, samt om ekonomisk eller materiell vinning kan påvisas. Fastän man sällan kan påvisa jävighet med stöd av de juridiska kriterierna, kan den egentliga situationen vara ganska diffus p.g.a. "bäste broder"-nätverken och koncentrerings- och kopplingarna i beslutsprocessen.

Koncentrerings- och kopplingarna i den kulturpolitiska beslutsprocessen gäller inte enbart den offentliga förvaltningens verksamhet, utan också konstens och kulturens egna organisationer, institutioner och sammanslutningar. I Auli Jämsärens doktorsavhandling⁵⁷ belyses de s.k. "matrikelkonstnärernas" historia, och det påvisas hur konstnärerna har skapat en sluten cirkel, som anses vara liten, omkring sig, i skydd av ett skynke av "professionalitet". Enligt forskaren fanns det i denna process en kontrovers mellan de explicit uttryckta kriterierna och de dolda kriterierna, och det var också fråga om en sammanblandning av kriterierna för professionell kvalitet och ren intressebevakning. Inom olika konstområden finns många exempel på den mycket stora koncentrerings- och kopplingarna inom området interna beslutsprocesser. Här skulle intressanta forskningskonstellationer kunna öppnas för nya, unga forskare.

Från koncentrerings- och kopplingarna bland konst- och kulturaktörerna finns en länk till urholkningen av den kulturpolitiska observationsförmågan och den kulturpolitiska beslutsprocessen. Det naturliga har alltid varit att kulturförvaltningens kontakter och växelverkan funnits mellan de starkaste aktörerna. Inom konst- och kulturfältet har jämförande bedömningar traditionellt haft en stark roll i resursallokeringen, och detta får återverkningar t.ex. på hela konstkommissionsväsendets verksamhet.

De kanske mest betydande etiska avgörandena tas i vardagliga praktiska val. Förvaltningspraxis bestämmer ansökningsförfarandena, ansökningstiderna, informationssätten och transparensen i beslutsgrunderna och -kriterierna samt den jämlika behandlingen. Även inpassningarna och fördröjningarna samt den därpå följande förutsägbarheten och pålitligheten har betydelse med tanke på aktörerna. Genom att man reagerar och fattar beslut tillräckligt tidigt minskar aktörernas oskäligen risker.

På stats- och kommunnivå styr de politiska valen prioriteringarna och den jämlika behandlingen mellan de olika områdena inom konst och kultur. Den resursallokering som sker i den politiska beslutsprocessen innefattar också starka etiska val. I centrum hamnar då olika intressen och argument, som traditionellt grovt indelats i två grupper. Å ena sidan anser man att konsten har ett värde för samhället i sig själv, för sin egen, dvs.

⁵⁷ Jämsänen 2006.

kreativitetens skull (intrinsic value), och å andra sidan används konstens instrumentella fördelar som grund för resurssatsningarna, till exempel inom samhällets välmående- och ekonomipolitiska block (instrumental value). Som samhällseliga, etiska motiveringar är båda utgångspunkterna lika berättigade, och det största problemet har kanske blivit att de granskas i svart och vitt. I följande schema beskrivs förhållandet mellan den experimenterande och lekande konst med ett egenvärde som utgår från frihetsetosen, och den tillämpande konsten som utgår från nyttoetosen. I den dikotomiska granskningen förbises ofta att dessa två områden också fungerar som förutsättningar för varandra. I fråga om de kulturpolitiska valen är granskningen av dessa som en antingen-eller-konstellation det farligaste. Då tar man inte hänsyn till att tidsspännen för dessa inte är kommensurabla, och därför kan alltså inte samma indikatorer och kriterier tillämpas.

På mikro- och makroekonomisk nivå är det också möjligt att närma sig etiskheten i den kulturpolitiska praxisen. I jämförelsen är det möjligt att få fram till exempel överraskande information om förverkligandet av ekonomisk jämlikhet i kulturpolitiken. Det ser nämligen ut som om nettobetalarerna för konst och kultur inte alls är höginkomsttagare, utan snarast låginkomsttagare. Det skulle behövas mer kvantitativ information om hur tillgången till kultur förverkligas mellan olika befolkningsgrupper, åldersgrupper, kön och områden. Till exempel i den undersökning om funktionaliteten av konstnärstipendiesystemet som genomfördes av Pauli Rautiainen, konstateras, att kvinnliga konstnärer har mer vardagliga utkomstproblem än manliga konstnärer.⁵⁸

När det gäller konst och kultur utnyttjas etisk beslutanderätt och symbolisk makt också av media, som t.o.m. starkt kan styra konsumtionen. I detta hänseende utgörs Finlands problem av ensidigheten i vår mediamiljö och det största mediets dominerande ställning. Förhållandet mellan kulturpolitiken och media skulle också vara i behov av en grundlig och mångsidig undersökning. Etiken i kulturpolitisk praxis har hittills inte fått stor uppmärksamhet och de ovan framlagda öppningarna i stil med etiska frågor, skulle kräva väldigt många tilläggsutredningar och mycket tilläggforskning.

⁵⁸ Rautiainen 2005.

6 Skydd av den immateriella egendomen

6.1 Immateriella rättigheter

De immateriella rättigheternas kulturpolitiska etos utgår från tanken att skaparen av verket har rätt till sitt kreativa arbete. De immateriella rättigheterna skyddar och berör alltså resultaten av immateriellt kreativt arbete inom alla sektorer. Skaparen av ett verk eller av ett annat skyddat verk har ensam rätt att bestämma om sitt arbete. De immateriella rättigheterna (IPR - Intellectual Property Rights) omfattar två huvudområden: upphovsrätt och industriella rättigheter. Ur kulturpolitiskt perspektiv utgör varumärken, modellskydd och patent centrala områden för de industriella rättigheterna. De immateriella rättigheterna kommer nära kärnan av kulturpolitiken.

Den upphovsrätt som den kreativa skaparen får, är en tidsbunden ensamrätt att bestämma över användningen av sitt verk. Skriftliga produkter, filmer, konstmålningar, musikverk och datorprogram är exempel på dessa verk. Både skönlitterära och fackliga texter skyddas som skriftligt verk. Upphovsrätten skyddar inte idéer eller tankar, utan verkets fenotyp, dvs. realiseringssätt. Varaktigheten av upphovsrätten och de rättigheter denna garanterar är idag ungefär de samma i de flesta industriländer: 70 år från utgången av det år då skaparen avled, och ensamrätt att bestämma om verket genom att tillverka kopior av det och ge allmänheten tillgång till det.

Upphovsrätten omfattar också s.k. moraliska rättigheter, dvs. faderskapsrätt och respekträtt. Faderskapsrätten innebär att skaparens namn skall föras fram enligt god sed. I respekträtten förbjuds ändringar som kränker skaparens ära. De ”moraliska” rättigheterna är inte motsatsen till laggrundade, dvs. juridiska, rättigheter, utan här innebär de i lag reglerade rättigheter.

Kriterierna för det amerikanska uttrycket ”fair use” finns i USA:s lag, och det är i helt specifik användning i sin egen kontext i upphovsrättssystemet. I USA har också förhandlingar och konsultationsprocesser förts om dess tillämpning. Det är fråga om en begränsning av upphovsrättigheterna i förhållandet mellan innehavarna och användarna av upphovsrättigheterna. I lagen finns följande typer av kriterier för domarprövning:

- syftet med och karaktären av användningen, kommersiell eller icke-kommersiell, undervisningsmässig

- verkets karaktär
- andelen av verket som använts, och betydelsen med tanke på helheten av verket, och
- inverkan av användningen på den potentiella marknaden för eller värdet av verket.

I Kontinentaleuropa används konceptet fair use inte i något annat sammanhang än när man kommenterar eller refererar till systemet i USA. Uttrycket "fair dealing" används inom kretsen för anglosaxisk rätt i UK och Australien, men inte i den romanska rättens tradition.

Upphovsrättigheterna har ofta vilseledande karakteriserats ur upphovsrättsindustrins (copyright industry) perspektiv på så sätt, att dessa skapar den ekonomiska grunden för de kulturella innehållen och för övriga kulturella manifestationer. Det har sagts att upphovsrätten skulle sporra kreativiteten, stimulera och påverka ekonomin och utkomstmöjligheterna inom kulturen. Den intellektuella kontroversen och det etiska problemet i denna definition är upphöjandet av den juridiska regleringen av distributionen till innehåll för handeln och utbytet. Grunden för utbytet av kulturella produkter är ändå alltid betydelseinnehållet i dessa, inte alls det juridiska innehållet i distributionen av dessa. Upphovsrättigheterna utgör inte kärnan i utbytet och det ekonomiska värdet, utan den avtalsmässiga mekanismen som reglerar distributionsrättigheterna och prissättningen. Upphovsrätten påverkas av samhällliga, bildningsmässiga och sociala faktorer samt av privatlivets integritet, som alla har en etisk dimension. Upphovsrätten kan också problematiseras som stimulus för kreativiteten: pengar stimulerar inte kreativiteten, utan produktionen, och det finns också konstnärer, som inte alls säljer sina arbeten.

I sin vida bemärkelse omfattar upphovsrätten även närrättigheterna som hör till en utövande konstnär, en fotograf, en inspelnings- och filmproducent, ett sändarföretag för radio- och tv-sändningar samt en tillverkare av databaser. En produkt som är upphovsrättsligt skyddad kan till exempel vara registrerad som varumärke. Vissa exemplar av verket kan vara registrerade som modeller. Patentskyddet kan också skydda ett datorprogram som är en del av en uppfinning och som ändå separat från uppfinningen inte kan patenteras. När det är fråga om koncept, format eller varför inte försäljning av kulturtjänster, kan produktionen eller någon del i denna inkludera upphovsrättsligt skyddade element, men samtidigt kan också någon annan immateriell egendomsrätt vara förknippad med den. Kulturproduktionen och de skyddsformer som tillämpas i denna, kan då också bedömas ur näringsverksamhetens perspektiv.

Med de bestämmelser om begränsningar som finns i lagen, har man försökt balansera upphovsrättigheterna med andra samhällliga intressen, t.ex. med bildningsmässiga motiv. De balanserande förordningarna möjliggör, inom vissa gränser, bl.a. privat kopiering av verken, vidaredistribution av sålda exemplar av verket, och citering. På detta sätt har man försökt ta hänsyn till behoven inom undervisningsverksamheten och informationsförmedlingen, de handikappades samt museernas, arkivens och bibliotekens behov.

Syftet med lagstiftningen om upphovsrättigheterna är i princip att främja immateriellt skapande arbete i dess olika former. Den grundläggande principen är att samhället erkänner skaparnas rätt att bestämma över användningen av sitt verk. Upphovsrätten garanterar skaparen en förhandlingsposition: skaparen och användaren av verket förhandlar och avtalar om villkoren för användning av verket. Genom de ekonomiska villkoren i avtalen förverkligas skaparens ekonomiska rättigheter, och skaparen får ett arvode för användningen av resultaten av hans eller hennes arbete. Upphovsrätten och

upphovsrättens närrättigheter, t.ex. en utövande konstnär, en inspelningsproducent, en filmproducent eller ett rundradioföretags rättigheter, främjar samtidigt också produktionen och spridningen av immateriella produkter. Genom att trygga producenternas och förläggarnas ställning, stöder upphovsrätten också investeringar och handel. Tryggandet av förutsättningarna för produktion av och tillgång till kulturnyttigheter, skapar en grund för den nationella kulturen och samhällets utveckling.

Betydelsen av upphovsrättigheterna har under de senaste åren ökat på både nationell och internationell nivå. Det finns flera orsaker till detta. Man håller på att övergå från materialproduktion till ett samhälle där tjänster och immateriella nyttigheter produceras och betydelser byts. Samtidigt har den verksamhet som grundar sig på upphovsrätten ökat och expanderat betydligt. De största förändringarna inom det upphovsrättsliga området har förorsakats av digitalteknikens utveckling och ökning. Digitaltekniken möjliggör högklassig och kvantitativt obegränsad kopiering och spridning. Detta medför stora utmaningar för både lagstiftningen och övervakningen av rättigheterna. I digital miljö kan rättigheterna tryggas till exempel genom att tillämpa tekniska skyddsmetoder.

6.2 Utvecklingen av upphovsrättigheterna

Upphovsrätten fick sin början på 1400-talet, vid den tidpunkt då boktryckarkonsten uppfanns, som särskilda rättigheter, dvs. privilegier, och betydelsen av denna rätt ökade i takt med tidningspressens och bokindustrins tillväxt. Den nuvarande, på den estetiska aspekten baserade uppfattningen om den kreativa skaparens odelbara konstnärliga helhet, skapades på 1700-talet i och med drottning Annes påbud om upphovsrätt, och vid utgången av seklet reglerades upphovsrätten i Frankrikes och USA:s grundlagar.

Den mest centrala konventionen om upphovsrätten är Bernkonventionen om skydd av skriftliga och konstnärliga verk från år 1886. Konventionen har senare förnyats och kompletterats. Till konventionen har 151 stater anslutit sig, Finland år 1928. Nationell behandling och minimiskydd utgör huvudprinciperna i avtalet. För verk som härstammar från andra avtalsstater måste samma skydd som för de egna medborgarnas verk beviljas.

Romkonventionen om skydd av utövande konstnärer, inspelningstillverkare och radioföretag från år 1961, gäller det internationella skyddet av närrättigheterna. Till avtalet har 76 stater anslutit sig, Finland år 1983. Båda konventionerna förvaltas av Världspannsorganisationen för den intellektuella äganderätten till immateriella tillgångar WIPO (World Intellectual Property Organisation).

Europeiska unionen har varit en betydande aktör inom upphovsrättsområdet, och tyngdpunkten har också förflyttats från nationell nivå till lagstiftningsarbetet inom unionen. Inom EU har man sedan början av 1990-talet utfärdat inalles åtta upphovsrättsdirektiv. Datorprogramdirektivet (1991), hyr- och lånedirektivet (1992), satellit- och kabelsändningsdirektivet (1993), skyddstidsdirektivet (1993), databasdirektivet (1996), upphovsrättsdirektivet för informationssamhället (2001), direktivet för ersättning av återförsäljning av konstverk (2001) och direktivet för säkerställande av att industri- och upphovsrättigheterna följs (2004).

De grundläggande principerna som gäller upphovsrättigheterna för informationssamhället, fastslogs i det s.k. informationssamhällsdirektivet, som utfärdades år 2001, och syftet med det nyaste direktivet är i sin tur att förenhetliga de förfaringsätt som tillämpas i säkerställandet av att industri- och upphovsrättigheterna följs, att skapa likvärdiga förhållanden för rättighetsinnehavarna i EU och att stärka åtgärderna mot dem

som bryter mot rättigheterna. Direktivet är en del av åtgärderna mot förfalskning och illegal tillverkning av varor.

Internationaliseringen och globaliseringen har inneburit särskilda utmaningar för den världsomfattande utvecklingen av upphovsrättigheterna och för lagstiftningen om dessa.

Den omfattande användningen av digitalteknik och de globala informationsnätverken kräver att de olika ländernas lagstiftning om upphovsrättigheter är relativt enhetliga. Enhetlighet inom lagstiftningen uppnås genom de allmänna konventioner om upphovsrättigheter som förhandlats fram mellan staterna. Det internationella avtalssystemet kompletterades på 1990-talet med de konventioner som förhandlats fram inom WIPO. I WIPO:s konvention om upphovsrättigheter (WCT) och WIPO:s föreställnings- och inspelningskonvention (WPPT), båda från år 1996, bekräftades lämpligheten av upphovsrättigheterna även i digital miljö och i datanätverksmiljö. I samband med att villkoren för världshandeln avtalades och Världshandelsorganisationen (WTO) grundades i början av 1990-talet, slöts dessutom TRIPS-avtalet om aspekter gällande handel med immateriell egendom.⁵⁹

6.3 Immateriell egendom och etik

I skyddet av immateriell egendom är det alltså fråga om sammanförande av två mycket olika aspekter. De ekonomiska rättigheterna betonar den ekonomiska grunden för kreativt arbete, medan de moraliska rättigheterna åter för fram rätten att få uppskattning som skapare av kreativt arbete. Etiska spänningar existerar också mellan dessa två aspekter.

Det finns också regionala skillnader i betoningen av de olika sidorna i skyddet av immateriell egendom. Betydelsen av det arbete som utförts för att få verket till stånd, och därigenom den ekonomiska rätten, framhävs som den mest betydande grunden i den angloamerikanska diskussionen om upphovsrättigheter. I den kontinentaleuropeiska upphovsrätten betonas däremot den moraliska rätten, dvs. skaparens och verkets personliga relation och arbetets betydelseinnehåll. Skaparpersonen skyddas med stöd av den moraliska rätten, och hans personlighet betonas istället för att lyfta fram enbart verket. Man anser att moraliska rättigheter i allmänhet inte kan överlåtas och att dessa skyddar just precis skaparpersonen. Enligt samma regionala indelning kan man också tala om föremålsspecifik eller personlig rätt.⁶⁰

I fråga om moralisk rätt betonas kommunikation och självuttryck. Mest har kommunikationen och uttrycksmöjligheterna betonats i den angloamerikanska diskussionen, med åberopande av naturlig rätt. Uttryck är särskilt viktigt i samband med public domain, dvs. när man lyfter fram det område som är fritt från upphovsrätt, och kraven på demokrati.

I upphovsrätten skiljer man åt idé och uttryck: idén kan användas fritt av alla och uttrycket är underställt upphovsrätten. Idag har det blivit allt svårare att skilja dessa åt, i synnerhet i fråga om nutidskonst och datorprogramvara. I diskussionen om upphovsrättigheter dyker också begränsandet upp, eftersom man anser att upphovsrätten även har negativ inverkan på t.ex. yttrande- och uttrycksfriheten. De rättigheter som gäller immateriell egendom, kan hamna på kollisionskurs med andra mänskliga rättigheter.

⁵⁹ Riktlinjer för den audiovisuella politiken.

⁶⁰ Leppämäki (2005).

Den fria kulturendomen har hittat sina förespråkare, enligt vilka upphovsrättigheterna begränsar kreativiteten och delandet av de offentliga nyttigheterna.

6.4 Rättvisa avtal?

Den internationella, expanderande upphovsrättsmarknaden gör att både skaparna och konsumenterna blir girigare. Ägarna kräver allt striktare och långvarigare upphovsrätt. Konsumenterna i sin tur kanske upplever att begränsningarna hindrar genomförandet av de offentliga intressena.⁶¹

I upphovsrättsetiken är det i hög grad fråga om vems rättigheter man talar om. Under de senaste hundra åren har tyngdpunkten i upphovsrättigheterna legat på den konstnärliga delen, men under de senaste tio åren har den flyttats till ekonomin. Upphovsrätten har varit stämplad som konst- och litteraturjuridik. I Finland används den neutrala termen ”upphovsrätt”, som i allt större utsträckning fungerar inom andra områden än de konstnärliga, t.ex. i samband med datorprogram eller tekniska skrivelser.

Upphovsrättigheterna kan sägas vara en balansgång mellan rättigheter och begränsningar. I upphovsrätten, precis som inom andra områden, hänför sig etiken till valen: hur saker sköts i praktiken. Begränsningar och undantag skapas i det samhälleliga intressets namn. Fastän upphovsrätten är teknisk och juridisk, påverkas den av de samhälleliga värdena, och etiska värden dikterar denna aspekt. Den förändrade världssituationen tvingar till att ta hänsyn till de etiska aspekterna.

Den ställning som olika innehavare av upphovsrätt har, är också intressant: är någons rätt viktigare än någon annans? Har artisten eller producenten bestämmanderätt, t.ex. inom musiken? Allt fler skivor produceras utan producenter, görs med ett datorprogram, distribueras på nätet, marknadsförs gratis osv. Producenternas roll håller på att krympa. Det gemensamma intresset är inte nödvändigtvis upphovsmannens intresse.

Under år 2004 kom olovlig kopiering och distribution av filmer upp på den politiska agendan även i Europeiska unionens ministerråd, på initiativ av Frankrike. I synnerhet den mycket snabba ökningen av piratismen i datanätet samt den utvidgade piratismen i fråga om digitala inspelningar, ses som ett betydande hot, inte bara för musikindustrin utan dessutom för hela den audiovisuella industrin. Kampen mot piratismen anses vara en central verksamhetslinje inom ekonomin och upphovsrättspolitiken.

Distributionen av musik och filmer sker i allt större utsträckning genom de p2p-nätverk som i synnerhet ungdomar har som intresse. I princip är denna form av världsomfattande spridning av material för allmänheten olaglig med tanke på upphovsrättigheterna.

Behandlingen av den nya upphovsrättslagen som trädde i kraft i början av år 2006, var en exceptionellt långvarig och trög lagstiftningsprocess, där olika intressentgruppers aspekter inte möttes på ett balanserat sätt. Upphovsmännen inom många konst- och kulturområden upplevde att de ekonomiska intressena och producenternas intressen körde över prioriteringen av det skapande arbetet. Den breda diskussionen som fortsatt i de många spalterna på Internet, har lyft fram bl.a. frågan om Gramex och Teostos monopolställning i fråga om upphovsrättsliga ersättningar i Finland.

⁶¹ Leppämäki (2005).

I oktober 2006 ordnades evenemanget Cable Factory Talks av Stiftelsen för främjande av kulturpolitisk forskning, Cupore. I paneldiskussionen tangerades på intressanta sätt de ofta nästan helt motsatta etiska dimensionerna i talet om upphovsrätt. I upphovsrättssystemet ser man ännu mycket stort utrymme för utveckling och också onödig barlast som ofta har historiska orsaker. Ingen kan med säkerhet säga, i vilken riktning kulturbranschernas ekonomi är på väg i Finland och vilken upphovsrättigheternas roll är i denna utveckling. För tillfället är den ekonomiska dimensionen av upphovsrättigheterna tyngdpunkten, och den innehållsmässiga dimensionen har hamnat i skuggan. För tillfället kopplas mycket politiskt, utopistiskt prat som inte har någon förankring i verkligheten, till den skapande ekonomin. Ledande forskare Ilkka Tuomi framförde under paneldiskussionen tillspetsade, alternativa frågor som utmaning för det allmänna kreativitetspratet, om framtiden för upphovsrättigheterna: Kommer den nya upphovsrättslagen i sista hand att förorsaka en stor minskning av skatteinkomsterna i Finland? Leder den nya lagen till att allt färre innovationer skapas av informationssamhällets upphovsmän? Borde upphovsrätten bedömas som en del av ett bredare fält för immateriella rättigheter?

Den nordiska musikerunionens, NMU, kongress utfärdade i september 2006 en resolution, i vilken man ville fästa lagstiftarnas uppmärksamhet vid den gällande lagstiftningen i Norden, missförhållandena i avtalskulturen mellan musikindustrins representanter, och vid upphovsmännens svaga förhandlingsställning med skivindustrin i förhandlingarna om upphovsrättigheterna. Man upplever att avtalsvillkoren ensidigt dikterats av bolagen, och artisterna upplever att de inte får skälig ersättning för sitt arbete och för de rättigheter de överlätit. Problemet är särskilt brännande med tanke på unga artister, eftersom de ofta är tvungna att godkänna oskäligen villkor.⁶²

6.5 Öppen källkod och Copyleft

Inom hackersamfundens krets bildades på 1990-talet en internationell rörelse som drev utvecklandet av fri programvara och öppna källkoder. Rörelsens bärande gestalt, Richard Stallman, utvecklade begreppet Copyleft, som en ordlek med termen copyright. Copyleft är ett sätt att sprida fria verk och programvara och innebär att ett omarbetat verk kan publiceras vidare med samma licens som för det ursprungliga verket. Då får alla samma friheter att kopiera, omarbeta och sprida verket. Copyleft kräver en licens, medan upphovsrätten däremot skapas automatiskt. Copyleft-licenserna grundar sig på att de upphäver automatiska upphovsrättigheter genom att tillåta fritt bruk av verket. Det är alltså på sätt och vis fråga om en omvänd upphovsrätt, med stöd av vilken innehavaren av upphovsrättigheterna kunde säkerställa att programanvändarna fick maximala friheter att använda och omarbeta programmet. Villkoret för detta är att användaren bevarar samma licens för produkten, dvs. motsvarande friheter för följande användare. I kommersiellt bruk är problemet med copyleft de fördelar som konkurrenterna får tillgång till, men å andra sidan skapar copyleft nyttiga, omfattande gränssnitt i utvecklingsprocessen.

Den mest kända och mest utnyttjade copyleft-licensen är GNU, dvs. General Public Licence, som används som licens för kärnan i Linux. Operativsystemet Linux är ett av de mest kommersialiserade copyleft-licensierade verken.

⁶² Muusikko 2006:9.

Copylefts olika graderingar är stark och svag copyleft samt fullständig och delvis copyleft. I de delvisa licenserna kan vissa rättigheter förbehållas. Creative commons-licenserna är ett exempel på dessa. Alla fria licenser är ändå inte copyleft-licenser. Public domain betyder att upphovsmannen avstår från sin upphovsrätt till ett verk och samtidigt tillåter fritt bruk av verket. Licensen kan också ge rätt att kopiera, sprida, uppföra eller förevisa verk, men inte att använda verket för att tillverka härledda verk, eller så kan licensen ge rättigheter till andra än kommersiella ändamål. De icke-vinstdrivande samfundens program har blivit mycket populära.

Free Software Foundation (FSF) bildades delvis som en etisk och ideell rörelse för att driva fria program. Principerna är följande:

- 1 Frihet att använda ett program för vilket ändamål som helst.
- 2 Frihet att omarbota ett program enligt egna behov (kräver tillträde till källkoden).
- 3 Frihet att sprida kopior av programmet gratis eller mot betalning.
- 4 Frihet att sprida omarbetade versioner på så sätt, att samfundet kan dra nytta av gjorda ändringar.

Produktionssättet fri källkod tillämpas i både produktiv och allmännyttig verksamhet. Denna typ av verksamhetsätt, som stöder upprätthållandet av och möjligheten att utnyttja det kulturella kapitalet, kunde också vara lämpligt för en bredare beskrivning av den icke-vinstdrivande, allmännyttiga verksamheten inom kulturbranscherna. Utifrån denna grund kunde till exempel ett bibliotek eller upprätthållandet av kulturarvet granskas.

6.6 Folktradition

Folktraditionen är ett viktigt element i kulturarvet och identiteten samt ett instrument för att uttrycka sig själv. Folktraditionen har skapats av olika etniska samfund samt av personer som i allmänhet inte kan identifieras individuellt. Dess former omfattar bl.a. framställningar som grundar sig på språk, litteratur, musik, dans, spel och lekar, mytologi, ritualer samt hantverk.

Folktraditionen har alltid utnyttjats kommersiellt, men den teknologiska utvecklingen har skapat möjligheter utan like för utnyttjande i audiovisuell produktion, genom inspelningar, television och datanätverk. Kommersialisering av folktraditionen sker ofta utan hänsyn till de ekonomiska och sociala aspekterna i det samfund den skapat, och då är det fråga om missbruk eller förvrängning. Sedan 60-talet har lagar stiftats om skydd av folktraditionen i mer än trettio länder.

Dagens konventioner om upphovsrätt innehåller inga skyldigheter till skydd av folktraditionsuttryck. Problemet är att upphovsmannens rätt koncentreras till upphovsmannen, som i folktraditionen är svår att urskilja. Folktraditionen är resultatet av ett arbete som skapats under en lång tid. Det är inte längre möjligt att identifiera en enskild upphovsman. Dessutom förekommer många former av folktradition regionalt och i flera stater.

6.7 Ursprungsfolk

I den västerländska upphovsrättslagen finns det drag, som försätter ursprungsfolkens traditioner i en ofördelaktig ställning med tanke på skyddet av dem. Ett verk kan skyddas först när det finns i en viss form, dvs. som ett skriftligt eller bildligt alster. På detta sätt blir t.ex. muntlig folktradition enligt lagen den persons egendom som har spelat in den.⁶³

Enligt Coombe borde större uppmärksamhet fästas vid minoriteternas och ursprungsfolkens upphovsrättigheter. Hit hör dessa gruppers rättigheter till sitt eget kulturarv och hur denna rätt kan balanseras med upphovsrättigheterna i fråga om de rättigheter som hänför sig till individens kreativitet. Skyldigheterna att skydda traditionell information om omgivningen och respektera ursprungsfolkens tradition, har blivit internationellt erkända. Också Världspannsorganisationen för den intellektuella äganderätten till immateriella tillgångar WIPO, borde ta hänsyn till dessa förmånstagare.

Det behövs principer, enligt vilka traditionsinformation och kulturella uttryck bäst kunde erkännas, bevaras och skyddas.⁶⁴ Det behövs nya begrepp och möjligheter för att genomföra gruppernas rättigheter. Också i fråga om ursprungsfolk måste man kunna påvisa, vem upphovsrättigheterna tillhör. Inom WIPO finns en kommitté som verkar särskilt inom området för upphovsrättigheter, traditionell information och folktradition.

Kulturen har börjat ses som en resurs efter att kulturell mångfald, hållbar utveckling och konst och kultur blivit betydande faktorer i den internationella diskussionen. Denna insikt borde, enligt Coombe, utgöra en del av diskussionen om immateriell egendom. I den globala miljön, där möjligheterna till kulturell framställning är ojämnt fördelade, måste man arbeta för en sådan kulturpolitik som bereder allt bredare grupper och specialgrupper möjlighet att delta i kulturlivet på sina egna villkor.

En granskning av hela folk som innehavare av upphovsrättigheter, är ändå inte en problemfri utgångspunkt. Utgångspunkten för upphovsrätten är 'gärning', 'upphovsman' och 'verk'. I folktraditionen kan en direkt upphovsman inte identifieras, utan traditionen har formats inom samfundet under en lång tid. Tanken om att skydda ursprungsfolkens tradition är god, men staternas och de kulturella uttryckens gränser sammanfaller inte.

⁶³ Tohmo (2004) *Aboriginaalitaide ja tekijänoikeudet (Aboriginkonst och upphovsrättigheter)*.

⁶⁴ Coombe 2005, 34.

7 Regional jämlikhet

För den nordiska välfärdsstaten har regional jämlikhet varit en grundprincip som förutsätter att det inom samma typer av områden finns tjänster av samma klass, till exempel på riksnivå och på lokal nivå. Regional jämlikhet kan granskas i olika proportioner: den är en fråga som finns på global nivå, riksnivå, landskapsnivå, kommunnivå, en fråga för samhällsstrukturens olika delar, kommunens olika delar och för bostadsområdena. I de nordiska välfärdssamhällena skall staten och kommunerna skapa de allmänna förutsättningarna och säkerställa tjänsterna för hela befolkningen. Under de senaste decennierna har den offentliga sektorns finansiering inskränkts. Budgetnedskärningen syns lättast i anslagsminskningen inom kultur-, motions- och ungdomsväsendet, i personalindragningen och i nedskärningen av tjänster.

Vid millennieskiftet hade den regionala ojämlikheten ökat i Finland.⁶⁵ Boendekommunens ekonomiska framgång har allt tydligare utformats till en faktor som bestämmer möjligheten till tillräckliga tjänster. I detta avseende finns det problematiska områden främst i Norra och Östra Finland.

Regional jämlikhet kräver tillhandahållande av konst- och kulturtjänster oberoende av bostadsort eller ekonomisk ställning. De lokala konst- och kulturtjänsterna samt konst- och kulturinrättningarna har en central ställning i välfärdsstatens och kulturutbudets regionala jämlikhet. Detta tänkande inkluderar att föra konst- och kulturtjänsterna närmare människan med stöd av ett konst- och kulturnätverk som åtnjuter offentligt stöd och som regionalt är så täckande som möjligt. Med det offentliga stödet har man också velat sänka den ekonomiska tröskeln för att utnyttja tjänsterna.

Inom regionerna behövs olika stödsystem för konsten och kulturen, till exempel direkt konstnärsstöd för skapande konst, konstinrättningar för utövande konstformer, bibliotek för tillgång till litteratur samt andra inspelningar och för medborgarnas informationsförsörjning, samt kulturföretags- och projektkuvöser som stöd för kulturföretag och kulturprojekt.⁶⁶

⁶⁵ Socialbarometern 2000.

⁶⁶ Undervisningsministeriet (2003) Alueiden vahvuudeksi.

Kommunerna och staten ansvarar för den offentliga maktens satsning på kulturtjänster. Utgångspunkten för det konst- och konstnärspolitiska programmet är att konst- och kulturtjänsterna måste definieras som kulturella bastjänster.

Man kan säga att kultur, motions- och ungdomstjänsterna också stärker regionernas konkurrenskraft, eftersom dessa har blivit en attraktionsfaktor när det gäller att locka invånare och företagsverksamhet till regionerna. Kulturtjänsterna har betydelse såväl när det gäller att locka toppexperter som när det gäller att få ungdomarna att stanna inom regionerna.

Europeiska unionen

Inom Europeiska unionen är regionpolitiken en av de centrala frågorna. I och med EU:s expansion ökar eventuellt de strukturella problemen och hopar sig främst på randområdena av det expanderade EU. I diskussionerna om en reform av EU:s region- och strukturpolitik, har man lyft fram flera teman, men åtminstone de följande lämpar sig för granskning i samband med åtgärderna för regionutvecklingen av de kultur-, motions- och ungdomspolitiska sektorerna.

- Med EU-politiken måste regionekonomiernas tillväxt och konkurrenskraft stärkas genom att utveckla och utnyttja regionernas innovationsstrukturer och kompetenspotential.
- Utvecklande av företagens verksamhetsmiljöer, åtgärder i fråga om utbildning och forskning, höjande av arbetskraftens kompetensnivå och förbättrande av arbetsmarknadens funktionalitet samt förbättrande av regionernas tillgänglighet, är några exempel på centrala åtgärder.
- Ett regionalt viktigt tema kunde vara förebyggande av problem till följd av att arbetskraften åldras och minskar.⁶⁷

Med EU:s region- och strukturpolitik stärks den ekonomiska och sociala enhetligheten inom unionen, utvecklingskillnaderna minskas och de svagast utvecklade regionerna får stöd. För att kunna rikta de region- och strukturpolitiska åtgärderna till rätta objekt, har EU en strukturfond som under perioden 2000–2006 indelas i tre målprogram och fyra program för samfundsinitiativ. Med hjälp av stödprogrammen stöder man regioner som blivit efter i utvecklingen eller som har strukturella problem, eller utbildnings- och sysselsättningspolitiken inom regionerna.

Programmen för samfundsinitiativ betonar gränsöverskridande samarbete mellan nationaliteter, stater och regioner, och fokuserar på utveckling av gräns- och stadsregioner, förebyggande av utslagning och ojämlikhet samt branschövergripande utveckling av landsbygden.

Målet för EQUAL, som är ett av programmen för samfundsinitiativ, är att med stöd av internationellt samarbete främja nya metoder för att förebygga utslagning och alla typer av diskriminering och ojämställdhet på arbetsmarknaden. INTERREG III-programmen stöder gränsöverskridande samarbete mellan stater och regioner. Principen i programmet är att de nationella gränserna inte borde få utgöra hinder för en balanserad och harmonisk utveckling i Europa. Syftet med Leader+-programmet är att testa nya idéer i landsbygdsutvecklingen. URBAN II-initiativet fokuserar på ekonomisk och social stimulering av städer och förorter i svårigheter samt på främjande av en hållbar utveckling.

⁶⁷ Undervisningsministeriet: Alueiden vahvuudeksi (2003).

8 Barn och ungdomar

I dagens värld är barnens rätt till en trygg och skyddad barndom ingen självklarhet. Barnen representerar 20 procent av världens befolkning. Allmänt främjande av välmåendet bland barn och ungdomar är ett framtidsmål. Barn och ungdomar borde beaktas som en del av allt kulturliv, och alla kulturella rättigheter skall gälla även dem. Ändå måste man beakta dem även som en egen, separat grupp.

Barn- och ungdomspolitiken har som begrepp etablerats till att avse den gemensamma synen på de gärningar, val och beslut som görs till förmån för barn och ungdomar inom olika politiska sektorer och verksamheter. Syftet med barnpolitiken är att skapa en helhet som är mer än summan av delarna som fördelas på olika förvaltningsområden.

Med barnkultur avses å ena sidan kultur som riktas till barn och å andra sidan barnens egen kultur. Kultur för barn omfattar i vid bemärkelse alla de uttryck för kultur som är avsedda för barn, allt från pedagogiska institutioner för barn (förskola, grundskola osv.) till kulturinstitutioner (barnteatrar, konstskolor osv.), organisationsverksamhet (kör, organisationer för barn i skolåldern, idrottsföreningar) och kommersiellt kulturutbud (film, datorspel osv.). Barnens egen kultur är i sin tur framförallt muntlig kultur, kultur som barnen själva skapat och som grundar sig på lek och framställningar. Den tar intryck från de vuxnas värld och det kulturutbud som de vuxna riktar till barnen, men följer i hög grad sina egna lagar.⁶⁸

Det skulle också vara bra att tala om ungdomarna som en egen grupp. Då är det fråga om ungdomar under 29 år. Det finns ingen separat deklARATION om ungdomars rättigheter. En orsak är att största delen av befolkningen i flera utvecklingsländer skulle omfattas av ungdomsdeklARATIONEN. För ungdomar finns det främst resolutioner, inga bindande konventioner.

Barn och ungdomar borde beaktas i all utvecklingsverksamhet. I den föränderliga globala situationen stöter särskilt ungdomar på många svårigheter: det finns för lite resurser för ungdomsverksamheten; de sociala, ekonomiska och politiska rättigheterna är orättvist fördelade; familjens föränderliga roller; hög ungdomsarbetslöshet samt

⁶⁸ Undervisningsministeriet (2003) Kulturpolitiskt program för barn 2003

analfabetism och bristfällig utbildningsnivå, försvårar livet för framtidens beslutsfattare. Större uppmärksamhet borde fästas i synnerhet vid flickornas möjligheter.

Utslagning, teman gällande medievåld samt hänsyn till minoriteter hör till etiskt viktiga teman inom barn- och ungdomskulturen.

Utslagningen är ett brännande problem i vårt samhälle. Det berör i allt högre grad människor med olika utgångspunkter och ser inte enbart till ålder, tid eller plats. Begreppet utslagning inkluderar tanken om att de utslagna befinner sig på gränsen av eller utanför det normala samhället. Utslagning uppstår i förhållande till andra människor och till samhället. Förebyggande av utslagning är ett viktigt verksamhetsobjekt i många nationella och internationella institutioner. Till exempel den verkstadsverksamhet som är avsedd för unga och långtidsarbetslösa, är en av de aktiviteter som tillhandahålls för personer under 25 år, som varit arbetslösa mer än tre månader

Skydd av minderåriga mot medievåld är viktigt på nationell nivå och på Europeiska unionens nivå.

På undervisningsministeriet har man svarat på denna utmaning genom att utarbeta ett utkast till verksamhetsprogrammet ”Barn och media” för åren 2005–2007, vars mål är att begränsa skadorna av medievåld som riktas till barn. Det grundläggande målet för verksamhetsprogrammet är maximering av mediasäkerheten för barn och ungdomar med hänsyn till de förhållanden som inverkar i mediemiljön; när tekniken utvecklas kan samma innehåll nå användarna via många distributionskanaler, och utnyttjandet av medierna förändras. Därför behövs flera parallella angreppssätt och flexibla metoder som lätt kan modifieras.

I Finland tillåter grundlagen på nationell nivå vissa begränsningar av yttrandefriheten, just med tanke på barnskyddet. Barnskyddsaspekter anknuter till tv-program, film och till användningen av Internet i synnerhet. De EU-direktiv som gäller tv-program har verkställts i lagen om televisions- och radioverksamhet. Dessutom har tv-bolagen slutit ett avtal om sändningstider och rekommenderade åldersgränser för program som är skadliga för barn. Filmer och videor som är avsedda för barn under 18 år, måste på förhand granskas av statens filmgranskningsbyrå.

I utbudet av konst- och kulturtjänster för barn och ungdom måste hänsyn också tas till minoriteternas kulturella och språkliga behov. Barn och ungdomar kan vara funktionshindrade på olika sätt i fråga om motorik, syn, hörsel, förståelse eller upplevelser. Trots dessa hinder har de rätt att fullvärdigt njuta av konst och ge uttryck för sina talanger med konstnärliga metoder. Samhället måste se till att deras behov beaktas i fråga om både serviceutbud och skapande av konst. Särskild uppmärksamhet skall fästas vid att utbudet hos de offentliga kulturinrättningarna och hos andra aktörer inom kultursektorn är tillgängligt och inte har några hinder, likaså vid förutsättningarna för självständig kulturverksamhet bland barn och ungdomar. Detta är en kulturell jämlikhetsfråga och samtidigt en faktor som stärker hela samfundets kreativitet.

Internationella konventioner

Genèvedeklaration från år 1924, erkänner att barnen behöver särskilt skydd, betonar mänsklighetens skyldighet att ge barnen sitt bästa och att följa deklARATIONEN oavsett ras, nationalitet och religion. År 1959 godkände Förenta nationernas generalförsamling Deklarationen om barnens rättigheter, där barnen fick en särställning i tryggheten av de mänskliga rättigheterna. Den barnskyddslag som trädde i kraft år 1984 i Finland, är i samma anda som konventionen om barnens rättigheter.

Konventionen om barnens rättigheter godkändes under FN:s generalförsamling år 1989. Stadgan är juridiskt bindande för staterna, och iakttagandet av denna övervakas av en för detta ändamål tillsatt kommitté, till vilken staterna är skyldiga att rapportera om sin situation. Det centrala budskapet i konventionen är att barnens naturliga rättigheter att leva ett bra liv erkänns, barnens intressen får företräde i rangordningen i den politiska beslutsprocessen, och att barn skall skyddas mot utnyttjande och utslagning. Målet med konventionen är att trygga samhällliga, politiska, ekonomiska, sociala och kulturella rättigheter för barn under 18 år. Alla barn har rätt till liv och hälsa, skolgång och utveckling, deltagande och inflytande samt omsorg och trygghet. Med tilläggsprotokollen till konventionen vill man förhindra barns deltagande i väpnade konflikter samt barnhandel och barnprostitution. Artikel 31 är särskilt viktig med tanke på barnkulturen.

”konventionsstaterna erkänner barnets rätt till vila och fritid, till lek och rekreation anpassad till barnets ålder samt rätt att fritt delta i det kulturella och konstnärliga livet. ”Konventionsstaterna skall respektera och främja barnets rätt att till fullo delta i det kulturella och konstnärliga livet och skall uppmuntra tillhandahållandet av lämpliga och lika möjligheter för kulturell och konstnärlig verksamhet samt för rekreations- och fritidsverksamhet.”

FN: s världsprogram för ungdom, Action for Youth To The Year 2000 And Beyond (1995), är ett centralt instrument för genomförande av en global ungdomspolitik. Programmet skapar en politisk ram och praktiska anvisningar för nationell verksamhet och internationellt stöd för att förbättra ungdomarnas ställning. Programmet uppmanar regeringarna att utarbeta och godkänna en integrerad, nationell ungdomspolitik i behandlingen av frågor som gäller ungdomar. Detta borde ske som en del i en fortlöpande process, där man granskar och bedömer ungdomarnas situation och formulerar ett tväradministrativt verksamhetsprogram för ungdomar. Deltagande, utveckling och fred är centrala teman i programmet. I programmet fastställs tio prioriteringsområden: utbildning, sysselsättning, hunger och fattigdom, hälsa, miljö, rusmedel, ungdomsbrottslighet, fritid, flickor och unga kvinnor samt ungdomars deltagande i samhällslivet och beslutsprocessen.

Rapporten ”Världens ungdom” som publicerades år 2003, betonar ungdomars deltagande i lokal, nationell och internationell politik och också betydelsen av fritidsverksamheter i de ungas deltagande i sitt eget samfunds verksamhet.

Finland har betonat stärkandet av en horisontell ungdomspolitik i FN-systemet och i medlemsstaterna samt främjandet av ungdomars delaktighet på lokal, nationell, regional och internationell nivå. Man strävar efter att stöda ungdomarnas delaktighet i beslutsmekanismerna mellan medlemsstaterna, FN-systemet och ungdomsorganisationerna.

Europeiska unionen

Icke-diskriminering, antirasism, mångfald, aktiv nationalitet, jämlika möjligheter, och utifrån detta också unionens barn- och ungdomspolitik, hör till EU:s centrala värden. Europeiska unionen har inte behörighet gällande ungdomar och barn, utan varje lands lagstiftning intar en central ställning.

Publiceringen av vitboken om ungdomspolitik, ”Nya insatser för Europas ungdom” (2001), har haft central betydelse med tanke på utvecklingen av EU:s ungdomspolitik. Boken höjde verksamhetsområdet för ungdomsärenden betydligt, eftersom det sågs som ett självständigt verksamhetsområde. Syftet är att främja de ungas ställning horisontellt genom hela förvaltningen. Deltagande, ungdomsinformation, frivilligarbete och

ungdomsforskning höjs till de mest centrala temorna i boken. Viktiga mål:

- Ungdomarnas aktiva deltagande måste främjas
- De experimenterande branscherna måste utvidgas och få större acceptans
- Ungdomarnas självständighet måste stödjas
- De värden som Europeiska unionen representerar måste främjas

Syftet med EU:s ungdomsprogram, Youth in Action 2000-2006, är att främja ungas rörlighet och inläring utanför skolan genom att stöda ungdomarnas egna lokala, nationella eller internationella projekt. Med stöd av programmet strävar man efter att stärka den europeiska mångkulturaliteten, de ungas gemensamma ansvar och delaktighet. Målgruppen är ungdomar i åldern 15–25 år, personer som verkar bland ungdomar samt allmännyttiga organisationer. Särskild uppmärksamhet får de ungdomar som är i en sämre ställning än andra och som inte direkt nås av något annat EU-program. Ungdomsprogrammet är också EU:s viktigaste finansieringsinstrument för samarbete inom ungdomssektorn.

Europarådet

I Europarådet har man skapat instrument för utveckling av nationell ungdomspolitik (landsundersökningar, seminarier, indikatorer osv.), men det finns inga egentliga riktlinjer eller förpliktelser. Rådets inflytande är ändå betydande, speciellt i demokratier i utveckling: anvisningar, forum och vakthundsroll. Europarådet har en stark ställning inom verksamhetsområdet, men inga egentliga avtal om detta. Trettio år av ungdomspolitik i Europa, hjälper medlemsländerna att utveckla sin egen ungdomspolitik. Arbetet styrs av ungdomsministerkonferenserna och ramdokumenten.

Under ungdomsministrarnas konferenser har bl.a. följande mål fastställts för ungdomspolitiken: främjande av ungdomarnas autonomi, delaktighet, sysselsättning, rörlighet, utnyttjande av nya teknologier, tväradministrativt samarbete samt förebyggande av utslagning.

9 Handikappade

Enligt statsminister Matti Vanhanens regeringsprogram, inkluderar värdena i ett civiliserat samhälle människornas jämlikhet, tolerans, internationalitet, miljöansvar och jämställdhet mellan könen. I regeringsprogrammet förbinder man sig att ta hänsyn till mångkulturalitet och olika språkgruppers behov samt att stärka människornas jämlikhet. Särskild uppmärksamhet fäster man vid barnens, de handikappades och minoritetsgruppernas kulturella rättigheter. För verkställigheten av dessa frågor utarbetades undervisningsministeriets åtgärdsprogram för lika tillgång till konst och kultur 2006–2010, som publicerades år 2006. I programmet har flera åtgärdsförslag framlagts om förbättrade kulturtjänster för handikappade, ökade resurser och uppföljning.

I fråga om handikappade människor är det inte en självklarhet att kunna utbilda sig inom konst, genomföra konstprojekt och ta del av kulturutbudet. Till exempel inom idrott har man tagit hänsyn till handikappade som en egen grupp sedan 1980-talet, men i resten av kulturpolitiken har man fått upp ögonen för detta först i början av årtusendet. I slutet av 1980-talet blev handikappkonst (disability art) och handikappkultur (disability culture) diskussionsämnen inom handikapprörelsen i Storbritannien och USA. Olika modeller används för att definiera handikapp, och därför är det svårt att ge en exakt siffra för hur många handikappade det finns. Uppskattningsvis kan man ändå säga, att det i Europa finns cirka 36 miljoner människor som har något handikapp, och Finlands andel är cirka 500 000 personer. Detta betyder, i båda fallen, att var tionde människa är handikappad. Sinneshandikapp, muskuloskeletala handikapp, utvecklingshandikapp, olika typer av långtidssjukdomar eller psykiska problem, kan utgöra hinder för deltagande.

Som handikappkonst definieras sådan konst, av viken erfarenheterna av handikappet framgår. Handikappen behandlas inte i all konst som skapas av handikappade människor, och då är det inte fråga om handikappkonst. För att kunna skapa handikappkonst, måste upphovsmannen ha personliga erfarenheter av handikapp, dvs. han eller hon måste själv vara handikappad, på samma sätt som en samekonstnär måste vara same. Förutom handikappkonst finns det också ”tillgänglig konst”, som gjorts med särskild hänsyn till de handikappades behov, men vars upphovsmän inte nödvändigtvis är handikappade, t.ex. lättläst litteratur, och konst som man kan röra vid.⁶⁹

⁶⁹ Lika tillgång till konst och kultur – kultur för alla 2002.

Man har fört många typer av diskussioner om handikappkultur. Å ena sidan har man tänkt att det inte ens finns någon särskild "handikappkultur", eftersom handikappade inte har något sådant system för seder, information och förställningar som skulle övergå från generation till en annan på samma sätt som i etniska kulturer. Å andra sidan kan man säga, att handikappade personer sinsemellan gått igenom samma typer av erfarenheter som samhällsmedlemmar. Som befolkningsgrupp har de en gemensam historia, egna sätt att använda språket och sin egen humor. Allt detta kan ses som uttryck för handikappkultur.

Hinderslöshet och tillgänglighet har som begrepp tagits i bruk och kommit till allmän kännedom i Finland först vid millennieskiftet. Begreppet motsvarar det engelska begreppet accessibility och det finska begreppet saavutettavuus. Bra tillgänglighet innebär att kulturtjänsterna kan nås av alla, och erbjuder en möjlighet för deltagande och upplevelser, oavsett individernas olika egenskaper. I samband med kultur avses med tillgänglighet möjligheten att utnyttja kulturtjänster samt att delta med egna aktiviteter. Tillgänglighet skapas genom att eliminera hinder för att röra sig, se, höra och förstå. Tillgänglighetsfrågorna gäller, förutom de handikappade, även andra användargrupper som kan beskrivas med den gemensamma termen verksamhetshindrade. Människor som har någon temporär funktionskada, äldre personer med nedsatt funktionsförmåga, invandrare som stöter på språkliga hinder eller varför inte människor med barnvagn i en miljö med rörelsehinder kan vara verksamhetshindrade.

I fråga om tillgänglighet kan man tala om attitydmässig, fysisk, kunskapsmässig, ekonomisk, social och kulturell tillgänglighet. Fysisk tillgänglighet innebär t.ex. jämna kommunikationsleder, tillräckligt stora hissar, och toalettutrymmen som lämpar sig för rörelsehindrade. Detta anknyter också till tillgänglighet med hjälp av olika sinnen. Kunskapsmässig tillgänglighet innebär att man gör det lättare för människor att förstå allt. Differentierade biljett- och deltagarpriser är ett exempel på ekonomisk tillgänglighet. Social och kulturell tillgänglighet gäller verksamhetsinnehållet; utbudet skall på ett mångsidigt sätt återspegla olika målgruppers intresseobjekt. Detta anknyter till förhållandena mellan förhärskande kulturer och minoritetskulturer, ökande mångkulturalitet och olikheterna i olika samhällsgruppers bakgrund.

Inom internationella organisationer tangeras handikappades deltagande i kulturen och frågor om kulturens tillgänglighet vanligen i samband med mer omfattande temahelheter om mänskliga rättigheter, handikappolitik och förebyggande av utslagning.

Förenta nationerna

I de av FN offentliggjorda internationella reglerna för att tillförsäkra människor med funktionshinder jämlikhet (1993), framförs handikappades rätt till kultur tydligast. Anvisningen förpliktar medlemsstaterna att vidta åtgärder för säkerställande av att handikappade personer kan delta i kulturverksamhet på ett jämlikt sätt tillsammans med andra. Detta skall eftersträvas med följande metoder (regel 10):

- 1 Medlemsstaterna bör se till att människor med funktionsnedsättning har möjlighet att använda sin kreativitet och sina konstnärliga och intellektuella färdigheter, inte bara för sin egen skull, utan också för att berika sin omgivning. Detta oavsett om de bor i en stad eller på landsbygden. Dans, musik, litteratur, teater, målning och skulptur utgör exempel på sådan verksamhet. I synnerhet i utvecklingsländerna skall man lägga särskild vikt vid både traditionella och moderna konstformer såsom dockteater, uppläsning och berättande.

- 2 Medlemsstaterna bör främja tillgängligheten för personer med funktionsnedsättning till lokaler med kulturutbud, t.ex. teatrar, museer, biografier och bibliotek, likaså att sådana ställen finns att tillgå.
- 3 Medlemsstaterna bör främja utveckling och användning av särskild teknik, så att litteratur, film och teater görs tillgängliga för personer med funktionsnedsättning.

Regel 5 är också central med tanke på kulturens tillgänglighet (Hinderslöshet när det gäller att röra på sig, och informationstillgång), i vilken man behandlar både tillgänglighet i den fysiska miljön och teknologi och tjänster som är viktiga med tanke på informationstillgång och kommunikation.

FN har också utfärdat en deklARATION om psykiskt efterblivnas rättigheter (1971), samt en deklARATION om handikappades rättigheter (1975).

Europeiska unionen

Inom Europeiska unionen har de handikappade traditionellt tagits upp i samband med social-, utbildnings- och sysselsättningspolitik. Inom kultursektorn har breda diskussioner om de handikappade inletts först efter de handikappades temaår 2003. År 1996 utfärdade Europarådet på en mer allmän nivå, en resolution om tillgång till kultur för alla människor, och år 2003 en resolution om handikappades delaktighet i informationssamhället ("eAccessibility").

I samband med de handikappades temaår ratificerades resolutionen om handikappades delaktighet i kulturen (2003). I resolutionen ges medlemsstaterna och kommissionen flera rekommendationer för förbättrande av kulturens fysiska och funktionella tillgänglighet. Särskild uppmärksamhet fästs vid tillgängligheten till minnesmärken och arkeologiska sevärdheter samt olika kulturlokaler och -evenemang, tillhandahållande av information om kulturutbudet med stöd av datateknik samt vid metoder för att underlätta förmedlingen av kultur- och konstupplevelser till handikappade (t.ex. textning till föreläsningar, användning av lättläst språk och punktskrift i guider och kataloger, ljuskontraster på utställningar). I resolutionen uppmanas medlemsstaterna och kommissionen dessutom att fundera på metoder med vilka man kunde stöda handikappades jämlika möjligheter till egen skapande verksamhet. Fastän rådets resolution till sin karaktär inte är bindande för medlemsstaterna, är den ändå av politisk vikt. Det viktigaste är att handikappades rätt till kultur blivit en synlig fråga och att alla medlemsstater är redo att erkänna den.

Målet för EQUAL (2002–2006), ett program för samfundsinitiativ finansierat av europeiska socialfonden, är att med stöd av internationellt samarbete utveckla metoder för att bekämpa utslagning och alla typer av diskriminering och ojämlikhet på arbetsmarknaden. Från Finland deltar bl.a. TARU-projektet i programmet. TARU är ett projekt som utvecklar kulturmarknadsföring och -utbildning, presenterar intressanta, men i media föga uppmärksammade minoritetskonstnärer – också handikappkonstnärer – och deras produktion.

Europarådet

I Europarådets rekommendation om ministerkommitténs handikappolitik (Coherent Policy for People with Disabilities 1992) nämns handikapprehabilitering som samfundets skyldighet och som en av de viktigaste uppgifterna inom socialpolitiken. Målet med det handikappolitiska helhetsprogrammet är att trygga de handikappades möjligheter

att fungera som fullvärdiga medborgare. För de handikappade krävs tillträde till alla kulturevenemang, samt semester- och fritidsverksamhet. Dessutom har man önskemål om evenemang som är riktade enkom till handikappade. Handikappade borde uppmuntras till aktivt deltagande i kulturell, social och politisk verksamhet och informeras om möjligheten att verka inom dessa branscher, även professionellt. De strukturella, tekniska, fysiska och attitydmässiga hindren för tillgänglighet bör elimineras. Underlättande av framkomligheten är en viktig faktor, men också till exempel att personalen vid museer, teatrar och turistmål behöver information om handikappade kunder.

I Europarådets rapport In från marginalen, påpekar man att det är viktigt att sammanföra kulturpolitiken med andra nationella politiska sektorer. I rapporten konstateras att ”orsaken till att konstprojekt som är riktade till handikappade inte får ekonomiskt stöd, är alltför ofta tendensen att uppfatta konst som producerats för, av eller tillsammans med handikappade, som terapi och därför inordna projekten på social- och hälsovårdsministeriernas ansvarsområde. Dessa i sin tur anser att dessa projekt hör till kulturpolitikens uppgiftsområde.”

10 Kultur- och språkminoriteter

I och med den ökade rörligheten, har den kulturella mångfalden blivit en av de stora utmaningarna idag. Vår kulturella identitet består av många olika komponenter: vi är män eller kvinnor, unga eller gamla, i Finland eller någon annanstans, födda på landet eller i staden, vi talar olika språk, vi hör till olika trossamfund och vi har olika fysiska eller psykiska samt sexuella eller könliga egenskaper. Med kulturell mångfald eller mångkulturalitet refererar man till allt detta. Individer och grupper i olika ställningar har olika utgångspunkter, möjligheter och resurser för att upprätthålla sin egen kultur, delta i den och föra fram den. Det behövs specialarrangemang och stödåtgärder för att den kulturella jämlikheten skall förverkligas i praktiken. Kulturell mångfald är en resurs också för konst- och samhällsutvecklingen.

Precis som kultur, har också begreppen mångkulturalitet och interkulturalitet (intercultural) många betydelser, och tolkningarna beror på den kulturuppfattning som finns i bakgrunden. Dessa används å ena sidan som normativa och politiska termer, med vilka man försöker påverka i en viss riktning, men å andra sidan för att beskriva en situation där flera olika kulturella, språkliga och etniska grupper förekommer parallellt. Med begreppet mångkulturalitet har man för det första avsett den globala existensen av grupper som skiljer sig från varandra i fråga om sina kulturdrag. För det andra har man refererat till olika etniska gruppers samexistens inom samhällena. I detta avseende är en mångkulturell stat, åtminstone i någon mån, motsatsen till en nationalstat. För det tredje avses med mångkulturalitet medveten politik som utövas av samhället eller staten och som siktar på upprätthållande av den förhärskande etniska och kulturella skillnaden inom sitt eget område. Mångkulturalitet i betydelsen kulturell mångfald, beskriver inte förhållandena mellan olika kulturella grupper, utan konstaterar det samhällstillstånd där människor samtidigt anses höra till flera kulturella helheter: till ett brett samhälle och olika (etno)kulturella grupper. Begreppet pluralism används i två bemärkelser: å ena sidan för att uttrycka den kulturella mångfalden som ett fenomen i realvärlden, och å andra sidan som en positiv etisk attityd till kulturell mångfald. I det senare fallet har pluralismen en normativ karaktär som tyder på tolerans och fredlig samexistens.⁷⁰ Det finns också

⁷⁰ Pitkänen 2006, Martikainen et. al. 2006.

etiska konflikter mellan mångkulturaliteten och pluralismen samt de uppfattningar om de mänskliga rättigheterna som godkänts av den förhärskande kulturen, t.ex. i fråga om kvinnors och flickors mänskliga rättigheter och självbestämmanderätt eller när det gäller stymplingen av barns könsorgan. Gränserna för tolerans dras på olika sätt, enligt olika etiska utgångspunkter.

Begreppen etnisk och etnisk tillhörighet härstammar från det grekiska ordet *ethnos*, som betydde en internt mer eller mindre fast, konstig och främmande grupp. På 1800-talet etablerades termen i vetenskapligt språkbruk och avsåg en människogrupp eller folkskara (etnologi – folklivsforskning). I grunden åtskiljer och förenar alltså begreppet människor i olika sociala grupper. Med begreppet etnisk tillhörighet åsyftas å ena sidan ett fenomen (nationell härkomst, språk, religion osv.) som definierar och sammanhåller en grupp, och å andra sidan dimensionen individens identitet. När man talar om en etnisk minoritet åsyftas grupper eller individer som hör till antingen kvalificerade eller förhärskande minoriteter. Etnisk tillhörighet har man under olika tider och i olika sammanhang förstått på olika sätt, närmast enligt huruvida man betonar den etniska tillhörighetens ursprung och permanens eller den etniska identiteten som en skapad och konstruerad egenskap. Det finns totalt cirka 5000 etniska grupper och 6000 språk fördelade på 200 stater i världen. Mångkulturaliteten är ett växande fenomen. Cirka en miljard människor, dvs. var sjunde invånare i världen, hör till någon diskriminerad grupp.

Invandrare är ett begrepp som ersatt det tidigare *immigrant*, och som i Finland, enligt vedertagen praxis, avser en till landet inflyttad utländsk medborgare, som har för avsikt att bo, eller som har bott, i landet minst ett år och som har nödvändiga tillstånd för detta. Med begreppet med utländsk bakgrund kan man avse, förutom en utländsk medborgare, också en första generationens invandrare eller dennes avkomlingar, andra eller tredje generationens invandrare. Med *urbefolkning* avses finländska medborgare som inte har utländsk bakgrund. En nästan synonym term till *urbefolkning* är *dominerande befolkning*, som återspeglar vikten av dominansförhållanden. På senare tid har det blivit vanligare att istället för invandrare använda den nya termen *nyfinländare* och som parallell term *urfinländare*.

I finskan har begreppet *kotoutuminen* (sv. närmast *införlivande*) etablerat sig som motsvarighet till begreppet *integration*. Enligt graden av integrering kan man tala om *assimilation*, *akulturation* eller *marginalisation*. Med *assimilation* avses strävan att anpassa invandrarna till det finländska dagliga livet. I sin mest extrema form uttrycks *assimilationsattityden* så, att alla som bor i landet förväntas "ta seden dit de kommer". I denna normativa attityd har man inte uppmärksammat att även de infödda invånarna alltid levt på de mest olika sätt.⁷¹

Rasism, dvs. rasdiskriminering, är en ideologi eller verksamhet som innebär att olikheter i människans utseende, fysiska drag, nationalkaraktär, språk eller kultur berättigar till ojämlik behandling, dvs. diskriminering. Kärnan i det rasistiska tänkandet är inte människornas likvärdighet, utan den principiella ojämlikheten, som innebär att människor placeras i hierarkisk ordning. Rasismen omfattar också förfaringsätt och samhällsliga strukturer som leder till ojämlikhet baserad på dessa faktorer. Rasism kopplas också ofta till uppvigling av etniska konflikter, rassegregation, och ibland också till uppfattningen om biologisk indelning av mänskokoarten i olika raser.

⁷¹ Pitkänen 2006, Martikainen et. al. 2006.

Å andra sidan kan man säga att rasismen som begrepp är mångfasetterad. Forskarna, den dominerande befolkningen, de som utsatts för rasism och media, har alla sin egen uppfattning om rasism, vad den innefattar, hur den kommer till uttryck, vem den riktas till och hur den borde avgränsas.⁷² Lévi-Strauss⁷³ definierar rasismen som en ideologi som grundar sig på fyra påståenden. Det första påståendet är att det finns en inbördes korrelation mellan den genetiska arvsmassan och de mentala förmågorna. För det andra påstår man att de anlag och förmågor som beror på arvsmassan är gemensamma för alla medlemmar i en viss människogrupp. Det tredje påståendet är att dessa grupper som kallas för raser, kan rangordnas enligt karaktären av deras genom. Det fjärde påståendet om den rasistiska ideologin är att de grupper som kallas för ”ledande” raser, på basis av genomet har rätt att kommendera, utnyttja eller t.o.m. förintä ”mindervärdiga” grupper.

Enligt åtgärdsprogrammet mot etnisk diskriminering och rasism som godkändes av Finlands regering år 2001, måste myndigheterna i sitt arbete sträva efter att förebygga rasism och etnisk diskriminering.

I motsats till rasism, som kan stanna vid tankarna, innebär diskriminering alltid att man agerar eller låter bli att agera. Enkelt uttryckt innebär diskriminering ett förfarande som leder till att en individ försätts i en sämre situation än andra. Det är fråga om etnisk diskriminering när detta försättande i ett sämre läge beror på en människas eller en människogrups etniska bakgrund, kultur eller modersmål. Enligt lagen om likabehandling avses med direkt diskriminering en situation, där någon behandlas mindre förmånligt än någon annan behandlas i en jämförbar situation. Detta är fallet till exempel när någon inte får anställning på grund av sin etniska bakgrund. Med indirekt diskriminering avses förhållanden där skenbart neutral behandling eller praxis leder till ett diskriminerande slutresultat. Ett exempel på typisk indirekt diskriminering är en rekryteringssituation, där man av sökanden kräver fullständigt behärskande av landets officiella språk, fastän arbetsuppgifterna inte skulle kräva det. Dessutom kan man tala om institutionell diskriminering, med vilket man åsyftar sådan praxis inom ett företag, en organisation eller t.o.m. inom hela samhället, som har diskriminerande verkningar.⁷⁴

Begreppet utslagning inkluderar tanken om att de utslagna befinner sig på gränsen av eller utanför det normala samhället. I diskussionen om utslagning dras en gräns mellan ”vi som befinner oss på insidan, och ”de andra som befinner sig på utsidan. Dessa gränsdragningar är ändå allt mer problematiska i dagens samhälle, som är fyllt av osäkerhet. Utslagning uppstår nämligen endast och enbart i förhållande till andra människor och till samhället. Det socialpolitiska målet med diskussionen om utslagning är att få de människor som brutit sig loss från gemenskapen tillbaka in i kretsen av denna. På detta sätt försöker man skapa sådan gemenskap som alla samhällen behöver.

Utslagning berör naturligtvis inte bara minoriteter, utan flera andra orsaker, till exempel ekonomiska, kan leda till utslagning. Ökad mental press, jäkt, utbrändhet, människors likgiltighet för varandra, hård konkurrens samt det individualistiska samhället är exempel på utslagningsfaktorer.

Användningen av begreppet utslagning inkluderar också en motstridig tanke om subjektivt val eller egen delaktighet i den uppkomna situationen. Istället för begreppen ’utslagning’ och ’utslagen’ kunde man också använda begreppen ’åsidosättande’ och ’åsidosatt’, vilket gör att de samhälleliga etiska valen och förhållandena framträder som kontrast.

⁷² Rasismen i Finland 2004.

⁷³ Lévi-Strauss (2004) Ras, historia och kultur.

⁷⁴ Rasismen i Finland 2004.

Internationell nivå

FN:s deklARATION om etniska, religiösa och språkliga minoriteters rättigheter (1992), var det första grundliga och internationella regelverket som definierade standarder inom detta område. Deklarationen fastställer staternas skyldighet att skydda livet och identiteten bland de minoriteter som bor inom det egna landets gränser. Deklarationen stöder den syn, enligt vilken vissa rättigheter naturligt hör till alla individer, och samhällliga rättigheter kan definieras enbart i samband med individuella rättigheter.

Enligt UNESCO:s allmänna deklARATION om kulturell mångfald (2001), är respekt för kulturell mångfald, tolerans, dialog och samarbete i en atmosfär av ömsesidigt förtroende och förståelse, de bästa garantierna för internationell fred och säkerhet. Deklarationen för fram den kulturella mångfalden som mänsklighetens gemensamma arv och som en bidragande faktor i utvecklingen. Fastän deklARATIONEN om kulturdiversitet var ett välkommet steg mot internationellt samarbete, har den visat sig vara en otillräcklig metod för att bekämpa hoten mot kulturell mångfald i en värld som globaliseras.

År 2005 godkändes konventionen om kulturell mångfald inom UNESCO. Detta avtal är den första internationella konventionen om multilateral kulturpolitik, och utgör en grund för en ny typ av kulturpolitiskt samarbete. Med konventionen förbinder sig staterna att trygga och främja kulturell mångfald. Konventionen innehåller också bestämmelser om specialåtgärder ifall den kulturella mångfalden hotas. Detta är den första internationella kulturpolitiska konventionen, tidigare har man sett kulturpolitiken enbart som en nationell fråga.

Europarådet

Enligt den europeiska stadgan om landsdels- eller minoritetsspråk (1992), hjälper skyddet av traditionella, europeiska landsdels- eller minoritetsspråk, av vilka vissa hotas att dö ut, till att upprätthålla och utveckla de europeiska kulturernas mångfald samt traditioner. Konventionen garanterar rätten att använda ett landsdels- eller minoritetsspråk i det privata och offentliga livet. Finland ratificerade konventionen år 1998, men följer den enbart i fråga om svenska och samiska.

Ramkonvention om skydd av nationella minoriteter (1995) betonar att ett pluralistiskt och genuint demokratiskt samhälle inte skall respektera enbart den etniska, bildningsmässiga och religiösa identiteten bland människor som hör till en nationell minoritet, utan också skapa ändamålsenliga förhållanden där denna identitet kan komma till uttryck, bevaras och utvecklas. Avtalsparterna förbinder sig att garantera människor som hör till nationella minoriteter rätt till jämlikhet inför lagen och likvärdigt lagskydd. I detta avseende är all diskriminering som grundar sig på tillhörighet till en nationell minoritet förbjuden. Avtalsparterna förbinder sig att främja sådana förhållanden som är nödvändiga för att personer som hör till nationella minoriteter skall kunna upprätthålla och utveckla sin kultur samt bevara de väsentliga grundläggande faktorerna för sin identitet, dvs. sin religion, sitt språk, sina sedvänjor och sitt kulturarv. När Finland ratificerade konventionen, utsågs romerna och samerna till traditionella, nationella minoriteter.

Europarådet formulerade sin egen deklARATION om kulturell mångfald år 2000. Detta ansågs nödvändigt i den förändrade situation, där de nationella förfaringssätten inte längre räckte till för att behandla mångfalden, utan det behövdes en transeuropeisk strategi och en gemensam syn på temat.

11 Kultur och utveckling

Utrikesminister Erkki Tuomioja har betonat globaliseringens positiva möjligheter⁷⁵ och konstaterat, att i och med att globaliseringen förstärks är det viktigt att även diskutera förhållandet mellan kultur och utveckling. Han nämner mångfalden som en positiv möjlighet för globaliseringen, och konstaterar:

Med tanke på de mänskliga rättigheterna medför globaliseringen mångfasetterade utmaningar. Liberaliseringen av ekonomin betonar behovet och betydelsen av ekonomiska, sociala och bildningsmässiga rättigheter. Om dessa stärks, stärks också mänsklighetens djupa kärna, de mänskliga rättigheternas odelbarhet. Den ökade informationen och framförallt de moderna kommunikationsförbindelserna, har kännbart förbättrat möjligheterna att övervaka människorättssituationen. På samma sätt inverkar internationaliseringen och effektiviseringen av verksamheten inom medborgarorganisationer.

Där internationaliseringen spridde några starka förhärskande kulturer i världen, kan globaliseringen i sin tur föra kulturerna, även mindre sådana, närmare varandra, bredvid varandra och få dem att överlappa varandra. Alla har att göra med varandra. Denna mångkulturalitet berikar oss alla, alltmer också i Finland.

En positiv grundläggande inställning till invandring är viktig, även när vi inte tänker på balanseringen av befolkningens åldrande. Det finns också etiska problem i denna typ av politik för att förvärva arbetskraft: Har vi rätt att locka de bäst utbildade från utvecklingsländerna för att kompensera våra brister? Hur skulle det påverka utvecklingsländernas möjligheter att bli rikare och utvecklas?

Alla världens stater har ratificerat åtminstone en internationell människorättskonvention, många har ratificerat ett flertal. Därigenom har de accepterat de mänskliga rättigheternas universalitet. I slutdokumentet från världskonferensen i Wien (1993), erkänns de mänskliga rättigheternas universella karaktär. De mänskliga rättigheterna är universella och gäller alla, oberoende av kulturell eller annan bakgrund, och därför kan kulturella faktorer aldrig berättiga till kränkningar av de mänskliga rättigheterna. Enligt ett kulturellrelativistiskt synsätt kan inga värden eller rättigheter vara

⁷⁵ Erkki Tuomiojas tal under seminariet Kultur och utveckling i Helsingfors den 21 maj 2001.

universella, utan de grundar sig alltid på en viss kulturs syn på rätt och fel. I fråga om de mänskliga rättigheterna refererar man till den västerländska kulturen.

Människorättssystemet, sådant som vi nu känner det, grundar sig ändå inte enbart på västerländsk tradition eller upplysning, utan till exempel Kina, Indien, Chile, Kuba, Libanon och Panama deltog aktivt i utarbetandet av FN:s deklaration om mänskliga rättigheter, som ratificerades år 1948. Det filosofiska tänkandet bakom de mänskliga rättigheterna, till exempel respekt för andra, jämlikhet och rättvisa, finns i många världsreligioner och kulturer.

I utvecklingssamarbetet kan kulturen sägas ha två betydelser. För det första avses hänsyn till den kulturella aspekten som en del av utvecklingssamarbetet. Kulturaspekten kan stärkas med stöd av interkulturell kompetens, med metoder för kulturell utvärdering samt genom utnyttjande av kulturen som verktyg, ett instrument för att främja dialogen, i informationen om målen för utvecklingshjälpen. För det andra åsyftas med kultur kultursektorn, där kulturen och utvecklandet av kulturen är själva objektet. Det sistnämnda har en mycket viktig ställning i spridningen av kultur och värden. Kulturens etiska dimension är alltså ett genomgående element i utvecklingssamarbetet.

Kultursamarbetet med utvecklingsländerna är dubbelriktat. I programmen som riktar sig från nord till syd, stöder man i allmänhet utvecklingen av kulturpolitiken i utvecklingsländerna utifrån de mänskliga rättigheterna och demokrati. Ett annat viktigt område är att stöda utvecklingen av landets egen kulturproduktion genom att stärka kapaciteten inom landets kultursektor. I utvecklingssamarbetet utgör kulturen en resurs för social, ekonomisk och ekologisk hållbarhet. Kulturen är ofta en aktiv del av programmen för utveckling av demokratin, den goda förvaltningen, de mänskliga rättigheterna samt medborgarsamhället. Ur socioekonomiskt perspektiv utgör kulturen en metod för att främja rörlighet, anpassningsförmåga och en positiv utveckling.

I utvecklingssamarbetet anknyter kulturen till värden, praxis och institutioner.⁷⁶ Kulturerna skiljer sig från varandra i fråga om många aktiva val, t.ex. om religionens ställning och etiska traditioner.

Kulturen har i många länder blivit en viktig del av utvecklingssamarbetet, och den allmänna tendensen är att denna utveckling stärks. Man kan urskilja tre inriktningar som stärker kulturens betydelse:⁷⁷

1. Förståelse för fattigdomens karaktär och strategier för att besegra fattigdomen

Fattigdom innebär inte enbart brist på ekonomiska och sociala resurser, utan också brist på rättigheter, möjligheter att påverka, status och värdeposition. Hänsyn till lokalbefolkningens egna idéer och visioner är avgörande i frågan om huruvida de fattiga verkligen drar nytta av utvecklingen. Jämlikhet, mänskliga rättigheter, demokratisering och möjligheter att påverka, hänsyn till den kulturella aspekten och den kulturella mångfalden, framträder som centrala faktorer i skapandet av en genomgripande utvecklingsstrategi för att minska fattigdomen. Målet för Finlands utvecklingspolitik är också att eliminera fattigdomen i enlighet med FN:s Millenniedeklaration och de anknyttande utvecklingsmålen.

2. Partnerskap och nationella strategier

Utvecklingssamarbetet måste bygga på jämlikt partnerskap mellan syd och nord. Inom kultursektorn skapas verkligt partnerskap och ett jämlikt förhållande lättare än exempelvis inom ekonomin.

⁷⁶ Seppälä & Vainio-Mattila (2000)

⁷⁷ Danida (2002, 7-9)

3. Globaliseringsprocessen och de kulturella effekterna av denna

I och med globaliseringsprocessen blir länderna alltmer beroende av varandra i fråga om såväl ekonomi och politik som social utveckling och miljöaspekter. Fastare växelverkan över lands- och kulturgränser kan leda till ett rikare kulturspektrum och förståelse, men å andra sidan också till monokulturalitet och kulturkrockar. Stödjande av landets egen kulturindustri kan bättre garantera utvecklingen av de lokala kulturerna på egna villkor och säkra deras existens som en del av kulturutbudet.

Införelse av kulturen i landet har också sina egna sidor, det ökar förståelsen om andra kulturer och samtidigt, genom skillnaderna, hjälper det till att tolka den egna kulturen bättre. Men om kulturinförelsen tar överhand, och det blir omöjligt att ge uttryck för landets egen kultur, kan det leda till att man förlorar den skapande och ekonomiska potentialen, alieneras från den egna kulturen och ger upp. Det finns många sorgliga exempel på detta när det gäller ursprungsfolk.

Kultur och utvecklingssamarbete i internationella referensramar

I den internationella diskussionen har betydelsen av kulturen och kulturbranscherna i utvecklingssamarbetet framförts på många punkter. De toppmöten som FN varit värd för, har för sin del påverkat riktlinjerna inom utvecklingspolitiken. Kulturteman togs upp i synnerhet vid mötet om hållbar utveckling i Johannesburg (2002). Under detta möte utvidgades tanken om hållbar utveckling även till utbildnings- och kulturområdet. Tack vare kulturellt hållbar utveckling kan människornas fria mentala verksamhet, etiska tillväxt samt kulturens mångfald bevaras och utvecklas, från en generation till en annan. Förutsättningen för kulturell hållbarhet är att utvecklingen står i samklang med samfundets kultur och värden. Kulturellt hållbar utveckling måste bygga på varje folks eget kulturarv och värdesystem för att ha förutsättningar för att fortgå och utvecklas.

I kulturpolitiken har temat hållbar utveckling tidigare tagits upp i synnerhet genom UNESCO och Europarådet. I UNESCO:s verksamhet är kultur och utveckling ett starkt representerat tema, och med sin verksamhet genomför organisationen åtgärdsplanen för kulturpolitik och utveckling som godkändes år 1998. Europarådet har för sin del publicerat rapporten *In från marginalen* (1997), som också anknyter till målen för kultur och hållbar utveckling. De centrala frågorna i rapporten är hur kulturen tas in från marginalen till centrum av beslutsprocessen och hur även utslagna människors kulturella insats kan framföras, trots utmaningarna som den allmänna mainstreamingen inom kulturen medför.

Internationellt årtionde för kulturutveckling 1988–1997, som utlystes av FN, utgjorde en viktig referensram för utvecklingssamarbetet inom kultursektorn. Initiativet till detta togs under världskonferensen för kulturpolitik som ordnades av UNESCO i Mexiko 1982. De mänskliga faktorerna för utvecklingen prioriterades, och man konstaterade att också tillfredsställelse av människornas mentala strävanden och kultursträvanden måste inkluderas i tillväxttänkandet. Inkludering av kulturtänkandet i utvecklingssamarbetet, stärkande och berikande av kulturidentiteten, utvidgat deltagande i kulturlivet och främjande av det internationella kultursamarbetet, utgjorde målen för kulturårtiondet. Till detta anknöt också den mellanstatliga Konferensen om kultur och utveckling i Stockholm (1998), som godkände Åtgärdsprogrammet för kulturpolitik och utveckling, i vilket en lista över strategierna för kulturens mainstreaming i utvecklingssamarbetet ingick:

- 1 Kulturpolitiken måste vara en av nyckelfaktorerna i utvecklingsstrategierna.
- 2 Man skall främja kreativitet och deltagande i kulturlivet,
- 3 stärka politiken och praxisen för att skydda och främja materiellt och immateriellt kulturarv samt för att stärka kulturindustrin,
- 4 stöda språklig och kulturell diversitet,
- 5 styra mer ekonomiska och mänskliga resurser till förfogande för den kulturella utvecklingen.⁷⁸

FN: s världskommission för kultur och utveckling, som leds av Javier Pérez de Cuéllar, utgav rapporten *Vår skapande mångfald* (1998), som betonar att kulturen är grunden för all utveckling. Kultur och kulturell mångfald utgör grunden för social kreativitet, men också för våld och exklusion. Rapporten betonar att alla kulturer borde respektera varandra utgående från den globala etiken, som bygger på universella värden, mänskliga rättigheter och ömsesidig respekt över kulturgränserna.

Världsbankens strategi "Culture and Sustainable Development - A Framework for Action" (1999), har i sin tur varit med och främjat kulturens ställning. Världsbanken vill främja utvecklingsprocessen med den lokala kulturens och befolkningens kunskaper och behov som utgångspunkt. Världsbanken har gjort följande lista över fördelarna med att förena kultur och utvecklingssamarbete:⁷⁹

- skapande av nya ekonomiska möjligheter för samfundet för att bli av med fattigdomen
- katalysering av utvecklingen på lokal nivå genom satsningar på olika sociala, kulturella, ekonomiska och fysiska resurser
- skapande av omsättning med existerande medel
- stärkande av det sociala kapitalet och den sociala kohesionen
- komplettering av utvecklingsstrategierna och skapande av dynamiska informationssamhällen

UNESCO: s konvention om kulturell mångfald är den första internationella konventionen om multilateral kulturpolitik som bildar en grund för en ny typ av kulturpolitiskt samarbete, där staterna förbinder sig att trygga och främja kulturell mångfald, underlätta utvecklandet och stödjandet av åtgärder gällande skyddet och främjandet av mångformigheten i kulturpolitiken och i olika kulturformer samt att främja bredare internationellt kulturutbyte. Ett av målen i konventionen är att stöda utvecklingsländerna i deras strävan att stärka konstnärernas och kulturbranschernas ställning.

Världsarvskonventionen, dvs. Konventionen om skydd för världens kultur- och naturarv (UNESCO 1972), och anknytande Världsarvsförteckning gäller även utvecklingsländer.

Största delen av de aktuella skyddsobjekten finns i industriländerna, men objekten borde väljas rättvist och representativt på olika håll i världen. Konventionen förpliktar också västländerna att stöda utvecklingsländerna i deras strävan att identifiera, spara, bevara och upprätthålla sitt materiella kulturarv. Konventionen om immateriellt kulturarv (2003), rapporten "Culture and Human Development" (2004) om mänsklig utveckling

⁷⁸ UNESCO (1998)

⁷⁹ World Bank (1999) Culture and Sustainable Development . A Framework for action.

av FN:s utvecklingsprogram UNDP, samt FN:s toppmöte i september 2005, Millenium Review Summit, vars slutdokument tar upp i synnerhet den kulturella mångfalden och dialogen mellan kulturerna, bildar också en referensram för utvecklingsländerna.

Genom kommissionens utvecklingspolitiska planer utgör Europeiska unionen en verksamhetsstomme för medlemsländernas nationella riktlinjer, även med tanke på utvecklingssatsningarna och utvecklingssamarbetet. EU:s verksamhet linjeras i sin tur av flera strategier, verksamhetsprogram och internationella kontraktsramar. I EU:s senaste riktlinjer grundas främjandet av utvecklingen på partnerskapsbyggande. Den utvecklingspolitiska resolutionen bildar en vision om utvecklingen och riktlinjer för genomförandet av utvecklingspolitiken och för utvecklingssamarbetet.

Marknaderna förändras och blir världsomfattande, och deras frigörelse ställer utvecklingsländerna inför stora utmaningar och möjligheter. Å ena sidan öppnar globaliseringsutvecklingen internationella marknader, vilket möjliggör höjd levnadsstandard och minskad fattigdom. Utvecklingsländernas integrering i det internationella handelssystemet kan ske genom att stöda dessa länders egna utvecklingsmål. Problematiken i utvecklingsländerna omfattar också en digital klyfta, med vilken man beskriver olika fenomen som anknyter till att informationssamhället blir allt ojämligare, och till utslagning. Världens "informationsrika" lever långt ifrån "de informationsfattiga" och deras verklighet.

I Finlands utvecklingspolitiska program lovar man att, inom WTO:s ramar, ta ännu bättre hänsyn till utvecklingsländernas intressen. Stärkandet av det multilaterala handelssystemet kräver fullödigt deltagande av utvecklingsländerna. Med tanke på de fattigaste utvecklingsländerna är det viktigt att bättre tillträde till marknaden för utvecklingsländernas produkter, balanserade regler som också tar hänsyn till specialbehoven i de fattigaste utvecklingsländerna och den utlovade tekniska hjälpen för att stärka handelskapaciteten, förverkligas också i praktiken.

TRIPS producerar också problematiska situationer för utvecklingsländerna. Patentering är tvingande enligt avtalet, och patentinnehavare har 20 års monopolrätt till t.ex. en viss sort. Med tanke på utvecklingsländerna utgör detta ett stort problem, eftersom lokalbefolkningen sällan har råd med vetenskapliga processer och juridiska kostnader. I syd finns 80–90 procent av världens naturresurser, medan samma relativa andel av patenten finns i nord. Då uppstår alltså frågan: vem äger kunskapen och naturresurserna? Inom kulturen finns likadana exempel bl.a. inom musiken, när man i öst rovdriver musik av små folk, producerar västerländska hitlåtar av dem, och intäkterna strömmar in till västerländska skivbolag.

12 Etiska specialdrag inom olika kultursektorer

Som begrepp innebär kulturbranschen all den verksamhet som har kulturellt innehåll. Till kulturen räknas i detta sammanhang, förutom den traditionella kulturen och konstbranscherna, också motionskulturen som en del av kulturpolitiken. I detta kapitel behandlas sektorer, konst- och kulturbranscher samt tillämplande sektorer inom konst och kultur, vilka omfattas av de kulturpolitiska åtgärderna. Kulturarvet och museerna, biblioteken samt rundradioverksamheten hör till de kulturpolitiska institutioner som upprätthålls av samhället. I samband med biblioteken behandlas också censuratgärder.

12.1 Kulturarv

Med kulturarv (Cultural Heritage) avses immateriella och materiella bevis på mänsklig verksamhet förr och nu. Kulturarvet består av det immateriella arvet samt av det materiella kulturarvet, som omfattar konkret arv, fasta fornlämningar, byggd miljö och av människan bearbetat landskap. Kulturarvet är vilken som helst sak eller vilket som helst begrepp som anses ha estetisk, historisk, vetenskaplig eller intellektuell betydelse. Det immateriella arvet har behandlats i ett tidigare kapitel. I detta kapitel fokuserar man på kulturarvet generellt, samt på helheterna inom museisektorn och kulturmiljön. Med naturarv (Natural Heritage) avses naturen i sin mångfald samt det material som människan samlat från naturhistorien. Det kan vara vad som helst i naturen, en sak, ett fenomen eller ett begrepp, som anses ha vetenskaplig eller abstrakt betydelse. Med kulturmiljö avses den miljö, vars särdrag ger uttryck för kulturens skeden samt för växelverkan mellan människa och natur. Kulturmiljön omfattar också människans förhållande till sin miljö förr och nu; de värden och tolkningar som man har gett miljön. Kulturmiljön kan beskrivas noggrannare med begreppen kulturlandskap och byggd kulturmiljö. Också fornlämningarna och traditionsbiotoperna hör till kulturmiljön. När värdet av byggd kulturmiljö och kulturlandskap fastställs, talar man om bl.a. historiska, byggnadshistoriska, arkitektoniska, konstnärliga och landskapsmässiga värden.

Kulturarvet är också viktigt när kulturidentiteten utformas, och dess betydelse accentueras alltmer i en värld som förändras allt snabbare. Fattigdom, ohållbara produktions- och konsumtionssätt samt okontrollerad globalisering bildar ofta ett hot mot natur- och kulturarvsobjekt. Till exempel de tre ravinernas damm som skall byggas i Kina, kommer att täcka 800 kulturhistoriskt värdefulla objekt.⁸⁰ Globaliseringen har öppnat en världsomfattande marknad för kulturarvet, och denna sträcker sig också till avlägsna landsändor. När marknaden öppnas, ökar också smugglingen och den illegala handeln. Å andra sidan har också världsomfattande Internetregister skapats, i vilka man kan anmäla stulna saker och göra sökningar.

Etiska teman

Ökad tillgång och förbättrad tillgänglighet till kulturarvet är ett centralt etiskt tema. Bakom detta ligger tanken om allas rätt att njuta av kulturarvet oavsett regionalt avstånd, minoritetsställning, handikapp eller andra orsaker. En viktig metod i detta sammanhang är att få det nationella kultur- och naturarvet i digital form, och genom informationsnätet ge allmänheten, myndigheterna och museerna tillgång till det. Den regionala jämlikhetsaspekten och tryggheten av verksamhetsförutsättningarna i hela landet, är viktigt med tanke på tillgången. Regionaliteten omfattar också jämlik tillgång till tjänster, vilket stöder vården av kulturmiljön i hela landet. Tillgänglighet till kulturarvet innebär jämlik rätt och möjlighet att delta och få upplevelser. Tillgängligheten till kulturarvet främjas genom att minska hindren för att röra sig, se och höra och genom att underlätta informationsförvärvet och växelverkan.

På internationell nivå är återlämnande av kulturegendom ett centralt etiskt tema, för vilket det finns lagar och direktiv, men i praktiken sker nästan inget återlämnande. Under hela historien, ända sedan upptäcktsfärderna och kolonialismen, har kulturföremål hämtats från andra stater. Största delen av andra länders skatter har förts in till EU-området innan avtal slutits, och dessa avtal gäller inte retroaktivt. Stölderna och ägartvisterna under andra världskriget väcker också fortfarande diskussion.

Vården av ursprungsfolkens kulturella arv och rättigheter är en del av världsarvsarbetet. Bland ursprungsfolket finns mycket oskrivna kunskaper och färdigheter som gått från generation till generation och som kan ha ett oersättligt värde. Idag finns största delen av skyddsobjekten i natur- och kulturarvet i industriländerna. Objekten borde ändå väljas med respekt för kulturernas och naturens mångfald, jämlikt och representativt på olika håll i världen, i synnerhet i utvecklingsländerna.

Samlingarnas rörlighet är en av fem tyngdpunkter i den arbetsplan för det europeiska samarbetet på kulturområdet år 2005–2006, som utfärdats av Europeiska unionens råd. Rörligheten bland de personer som är verksamma inom kultursektorn samt kulturföremålets rörlighet, utgör ett viktigt instrument. Utgångspunkten är uppfattningen om att museisamlingarna är gemensamt kulturellt kapital för Europa.

Förordningarna om utförelse av kulturföremål utgör en del av skyddet av kulturegendomen. Målet med skyddet av nationell kulturegendom är att bevara den värdefullaste kulturegendomen i Finland, som en del av historien och kulturidentiteten. Regelverken om detta ingår i lagen och förordningen om begränsning av utförelsen av kulturföremål. Lagen tillämpas för all utförelse av kulturföremål från Finland. Utförelsen

⁸⁰ Protts (1998) International Standards for Cultural Heritage, www.nba.fi

av kulturföremål till områden utanför EU regleras i den nationella lagstiftningen och dessutom i rådets förordning samt kommissionens förordning om utförelse av kulturföremål.

I fråga om förstörelse och förstöring av kulturegendom under konflikter, kan man nämna Balkan, Palestina, Kongo, Elfenbenskusten samt Afghanistan. Skyddet av kulturegendom under konflikter anknyter i allmänhet till iakttagandet av principerna för humanitär rätt och till etiken i krigsföringen, förstörelsen i sig själv ger inga indikationer på om avtalen fungerar eller inte fungerar. Medveten förstöring som har central anknytning till etniska konflikter, kan idag ses som ett av de största problemen. Också de kaotiska förhållanden (stater på fall) som konflikterna ger upphov till, medverkar till förstöringen av kulturegendom och till illegal handel. I konfliktsituationer är det internationella samfundets engagemang i principerna om humanitär rätt samt enskilda maktavares upplysning, moral och fredsvilja avgörande faktorer med tanke på bevarandet av kulturarvet.

Kulturrenorna och turismen anknyter i allmänhet till de etiska dimensionerna i skyddet av kulturarvet. ICOMOS (International Council on Monuments and Sites) godkände deklarationen om kulturturism under sin generalförsamling i Mexiko 1999. Turismen är en av världens största och snabbast växande näringsgrenar. Turismen kan i sin tur medverka till att upprätthålla kulturtraditionerna. Hållbar turism är sådan turism som är ekonomiskt lönsam utan att miljön och lokalkulturer förstörs. Hållbar turism indelas ofta i tre begreppsliga dimensioner: ekologisk, sociokulturell och ekonomisk hållbarhet. Här framgår också objektets hållbarhet och autenticitet.

Skyddet av kulturarvet har också kritiserats som en europeisk strömning, som i utvecklingsländerna lett till att överdriven uppmärksamhet riktats till estetiska och historiska monument. Enligt Kandiyot *”favoriserar dessa värden elitistiskt och maskulint tänkande, enligt dem värdesätts och uppmärksammas hellre synliga än osynliga saker, skriftligen mer än muntligen förmedlad information, festligheter mer än vardagsliv, allt heligt mer än det världsliga.”*⁸¹

På internationell nivå är UNESCO, Europarådet samt, i fråga om organisationer, ICOM⁸² (International Council of Museums), ICOMOS (International Council on Monuments and Sites)⁸³ och ICCROM (The International Centre for the Study of the Preservation and Restoration of Cultural Property) de viktigaste aktörerna inom kulturarvssektorn.

Museisektorn

Museernas roll och ansvar är betydande i dagens samhälle. I ändringen av museilagen som trädde i kraft år 2006, framgår det samhälleliga ansvaret klart. ”Museiverksamhetens syfte är att upprätthålla och öka medborgarnas kunskap om sin kultur, sin historia och sin miljö. Museerna skall sörja för och främja undersökning, undervisning och information på området genom att ta till vara, undersöka, bevara och ställa ut föremål och annat material om människan och hennes miljö.”

I och med den kulturella rikedom som museerna representerar, kan de i samhället fungera som förespråkare för mångkulturalitet och tolerans. Det är viktigt att museerna i sin verksamhet tar hänsyn också till minoritetskulturer.

⁸¹ Vår skapande mångfald

⁸² <http://finland.icom.museum/>

⁸³ <http://www.nba.fi/fi/icomos>

Etiska regler för museiarbetet (ICOM Code of Ethics for Museums), som godkändes av Internationella Museirådet ICOM år 2004, fastställer minimikraven för museernas och museipersonalens professionella verksamhet och uppförande samt vad allmänheten kan förvänta sig av museipersonalen. Enligt reglerna är museerna förpliktade att skaffa, förvara och främja sina samlingar för att skydda natur-, kultur- och vetenskapsarvet. Museisamlingarna utgör ett betydande offentligt arv, som har en särställning inför lagen och som skyddas av internationell lagstiftning. Av museerna kräver detta offentliga förtroende rättvist ägande, permanens, dokumentering, tillgänglighet samt ansvarsfullt avlägsnande i fråga om samlingarna.

Museisamlingarna återspeglar kultur- och naturarvet i de samfund som de härstammar ifrån. Som sådana är de ingen vanlig egendom, utan de har stor betydelse för den nationella, regionala, lokala, etniska, religiösa eller politiska identiteten. De etiska reglerna för museiarbetet betonar att denna faktor skall beaktas i museiverksamheten. Enligt reglerna har museerna också en viktig skyldighet att utveckla sin fostrande roll och locka bredare publik från det samfund och den region eller grupp som de betjänar. Växelverkan med det omgivande samfundet och vården av dess kulturarv, utgör en väsentlig del av museets fostrande uppgift.

12.2 Bibliotek

Traditionellt har följande internationella, etiska teman varit gemensamma för biblioteken: motarbetande av censuren, främjande av yttrandefriheten, skydd och värdesättande av kundernas integritet, tillgång och tillgänglighet, servicekvalitet som är oberoende av kundens ras, kön, religion eller social bakgrund samt respekt för upphovsrättigheterna. Stödjande och främjande av den nationella kulturen har också alltid hört till biblioteksyrkets etos: "every Indonesian librarian must appreciate and love Indonesian identity and culture".

I UNESCO:s folkbiblioteksmanifest (Public Library Manifesto) från år 1994, konstateras följande om folkbiblioteket: "Folkbiblioteket som lokalt kunskapscentrum utgör en grundförutsättning för ett livslångt lärande, ett självständigt ställningstagande och en kulturell utveckling för den enskilde och för olika grupper i samhället."

Frågorna om förhandscensur och yttrandefrihet, och å andra sidan pluralismen och varje individs rätt till sina egna värderingar, har blivit aktuella under 2000-talet, framförallt i och med Internet. I internationella koder betonas jämlikhet: servicekvaliteten skall vara den samma för alla, oavsett kundens ras, kön, religion eller sociala ställning. Kundernas integritet skall skyddas och uppskattas.

I hela världen har man lagt märke till att utnyttjandet och behovet av fysiska bibliotekslokaler ökat i och med de virtuella tjänsterna. Biblioteken fungerar som samhällseliga centrum inom sina distrikt. De hör till de viktigaste öppna, icke-kommersiella mötesplatserna, dit alla kan komma som sig själva. För många är det ett problem att hitta viktig information i den stora informationsmassan, och då underlättas tillgången till informationen med bibliotekets handledning. Mångsidigare biblioteksmaterial och utvidgad användning av bibliotekslokalerna har lett till en diskussion om hurdan lokal biblioteket är och om vem som ansvarar för inkommande material. Är innehållet på Internet sådant material som skall väljas av bibliotekspersonalen, och kan det överhuvudtaget väljas i ordets biblioteksmässiga bemärkelse?

Borde informationstillgången begränsas t.ex. i fråga om material som upplevs som kränkande eller skadligt? Därigenom blir också det evinnerliga problemet med materialkvaliteten en fråga. Vem ansvarar för biblioteksmaterialets kvalitet? Hur kan kvalitet bedömas i en värld som blir mångsidigare? Medieläskunnighet och mediefostran föreslås som svar på de ovan ställda frågorna. Bibliotekens pragmatiska kunskap om dessa är omfattande och grundar sig på erfarenhet. Utan denna skapas ingen sådan medieläskunnighet som omfattar en kritisk inställning till den information som tillhandahålls.⁸⁴

Internationella etiska koder för biblioteksarbetet

Under 2000-talet har etiska koder för biblioteksarbetet utarbetats i flera länder. Temat biblioteken och Internet är mycket aktuellt i alla länder. Den internationella biblioteksorganisationen IFLA:s (International Federation of Library Associations and Institutions) Internet Manifesto från år 2002, betonar friheten till informationstillgång via Internet. Bibliotekens uppgift är att lära biblioteksanvändarna nyttig användning av information på Internet och i elektronisk form, och underlätta ansvarsfullt tillträde till källorna för högklassig information, inklusive barn och ungdomar. IFLA uppmuntrar regeringarna i olika länder att stöda hinderlöst tillträde till informationen på Internet och att motarbeta alla former av censur.⁸⁵

IFLA:s kommitté för yttrandefrihet, FIFLA, betonar värdena i den intellektuella friheten och varje människas rätt till information. Enligt denna måste alla former av censur motarbetas. Biblioteken måste säkerställa att samlingarna och informationstillgången kontrolleras av ett övervägande som grundar sig på yrkeskunskap, och inte av politiska, moraliska eller religiösa uppfattningar.⁸⁶ I IFLA:s ställningstagande om bibliotek och intellektuell frihet (1999) betonas yttrandefriheten.

Element för etiska koder i 2000-talets biblioteksarbete

Enligt det ovan citerade ställningstagandet av IFLA och de etiska koderna för Finlands centralbibliotek för hälsovetenskap, kunde 2000-talets etiska kod för folkbibliotek inkludera bl.a. följande element, som grundar sig på nationella strategier och visioner:

1. Samhälle

Personalen vid folkbiblioteken främjar i samarbete med hela det finländska biblioteks nät användarnas tillträde till information, idéer och upplevelsemässigt material i det fysiska biblioteket och i nätbiblioteket. Den stöder traditionella och nya läskunskaper, livslång inlärning och informationssamhällets medborgarfärdigheter. Mångformiga samlingar och anknytande tjänster som återspeglar samhällets mångformighet och pluralism står till kundernas förfogande.

2. Användare

Personalen vid ett folkbibliotek hjälper användaren att finna bästa möjliga material eller information, med hänsyn till principen om konfidentiell förmedling av information.

Definitioner: *användare* = en person som söker material eller information i biblioteket, antingen fysiskt på biblioteket eller via nätet, ensam eller i grupp.

⁸⁴ T.ex. Kallio 2005.

⁸⁵ <http://www.ifla.org/>

⁸⁶ <http://www.ifla.org/faife/faife/presen.htm>

bästa möjliga information = finner man som en kombination av en intervju som en biblioteksanställd gjort med kunden och den biblioteksanställdas kännedom om informationskällorna, yrkesmässiga aktiva intresse och höga tjänstvillighet. Detta är kärnan i biblioteksarbetet.

3. Professionalitet

Personalen vid ett folkbibliotek arbetar tillsammans med användarna av bibliotekstjänsterna, samtidigt som den egna kunskapen upprätthålls. Den producerar lämpliga, mångformiga, jämlika, välorganiserade och lättillgängliga tjänster med undvikande av alla former av censur.

Definitioner:

eget kunnande = att följa med och hålla jämna steg med utvecklingen inom branschen och samhället lämpliga, mångformiga, jämlika bibliotekstjänster tar hänsyn till kundernas olikheter: det får inte finnas någon diskriminering som grundar sig på ras, religion, kön eller någon annan orsak

välorganiserade och lättillgängliga bibliotekstjänster = lämpliga för varje region, med hänsyn också till de användare som inte själva kan ta sig till biblioteket Samlingarna är ändamålsenligt ordnade och prydliga.

4. Eget ansvar

Varje arbetstagare vid ett folkbibliotek känner personligt ansvar för sin egen utveckling och upprätthållandet av sin tidsenliga, professionella kunskap. I en mångkulturell värld som, paradoxalt nog, samtidigt splittras och fusioneras, borde den etiska bedömningen av biblioteksverksamheten vara kontinuerlig, intensiv och pluralistisk.

12.3 Yttrandefrihet och censur

Yttrandefrihet

Yttrandefriheten är en grundrättighet för alla individer och en garanti för parlamentarisk demokrati som grundar sig på fria val. Begränsning av yttrandefriheten av odemokratiska orsaker, leder alltid till begränsning även av andra rättigheter, kränkning av de mänskliga rättigheterna och slutligen berövande av individens frihet. Till yttrandefriheten anknyter även alltid ansvar för informationens riktighet samt respekt för integriteten.

I Finlands grundlag stadgas om yttrandefriheten: *"Var och en har yttrandefrihet. Till yttrandefriheten hör rätten att framföra, sprida och ta emot information, åsikter och andra meddelanden utan att någon i förväg hindrar detta. Närmare bestämmelser om yttrandefriheten utfärdas genom lag."*

I Finland är lagstiftningen om masskommunikation och yttrandefrihet till sin grundkaraktär instrument- och teknologineutral, dvs. den kan med samma innehåll tillämpas på alla former av masskommunikation, oberoende av lagrings-, publicerings- och distributionsteknik.

Uttrycksfriheten är en hörnsten för alla demokratiska samhällen. Den är allas grundläggande mänskliga rättighet, oavsett kulturell, religiös och åskådningmässig, etnisk eller annan bakgrund. De medlemmar som var med om att bilda UNESCO, fattade beslut om fritt utbyte av tankar samt av verbal och illustrerad information som grund för den internationella samverkan inom utbildnings-, vetenskaps- och kultursektorerna. I sin verksamhet främjar UNESCO målen för de oberoende medierna och pluralismen via olika nätverk och den allmänna opinionen. UNESCO erbjuder också fora för behandling av

och diskussion om dessa dimensioner och utmaningar. I informationssamhället betonas de möjligheter och problem som Internet och de nya medierna fört med sig i fråga om yttrande- och uttrycksfriheten.

På initiativ av UNESCO, fattade FN:s generalförsamling år 1993 beslut om världsdagen för pressfrihet (World Press Freedom Day). Datumet, den 3 maj, fastslogs utgående från ratificeringen av den s.k. Windhoekdeklarationen i Namibia två år tidigare. I deklarationen försvaras en självständig och pluralistisk press. På UNESCO:s initiativ inrättades det internationella priset för pressfrihet (World Press Freedom Prize). UNESCO har också särskilda program som gäller yttrandefriheten, med vilka organisationen har stött den fria pressens verksamhet för att främja fredsprocesserna i t.ex. Angola, Afrika, Mellanöstern, Östtimor och Afghanistan.⁸⁷

På basis av nyhetskriterierna mäter man vikten av var och en uppgift. Genom att man betonar förmågan att väcka läsarens intresse uppnås den idag så populära löpsedel- och skvallerjournalistiken. Sensationer och sensationsartiklar publiceras, eftersom de, enligt utgivarna, intresserar läsarna och naturligtvis gör att tidningarna säljer, en kommersiell produkt.

Censur

Censuren definieras som ”en verksamhet som syftar till att ändra eller kväsa gärningar eller tankar som anses strida mot det gemensamma intresset.”⁸⁸ Tillsynen över det skrivna och tryckta ordet är lika gammal som det skrivna och tryckta ordet.⁸⁹ Således är censuren sist och slutligen en historisk egenskap i människosamfundet, och det lönar sig inte att undersöka den ur ett onyanserat, moraliserande perspektiv.⁹⁰

Censuren kan, utgående från verksamhetsätt, indelas i förhandscensur eller bestraffande censur i efterhand. Båda har utövats även i Finland. Censuren kan också definieras i förhållande till lagen: den kan vara officiell eller inofficiell. Hos oss representeras den första typen av filmgranskningsbyrån, den andra typen genomförs på förlag, redaktioner och bibliotek.

Fastän censuren verkar följa lagen om orsak och verkan, är orsakerna och verkningarna ofta olika. Censuren är samhälllig diskussion, diskurs, vars dimensioner är samhällsmoralen, lagarna, den politiska situationen, fördomarna och å andra sidan t.ex. konstens behov att spränga formerna. Därför är alla censurfall olika, och blir allt brokigare när världen differentieras. De blir allt svårare att upptäcka och läsa. Tolkningen av och forskningen om denna samhällliga diskurs, blir mer invecklad av värde- och normmångfalden och av att värdena och de samhällliga värdesystemen sällan är jämförbara, enhetliga system som kan begreppsligas.

Censurdiskussionen blir alltmer invecklad av att lagringssätten blir mångformigare. Litteratur finns alltså inte längre enbart på blad i hårda pärmar. Ljud och bild har smugit sig in i texten på ett helt nytt sätt. Den större volymen på effekterna märks också i censurdiskussionen.

⁸⁷ Information for All Programme (IFAP)

⁸⁸ New Encyclopedia Britannica.

⁸⁹ Ekholm 1997, 1.

⁹⁰ Ekholm 1997, 1.

12.4 Masskommunikation och rundradioverksamhet

Masskommunikation kallas ofta för den fjärde statsmakten, som i en idealsituation fungerar som "maktens vakthund" genom att göra det samhälleliga maktutövandet synligt och skapa diskussion. Det centrala i masskommunikationen är att den har att göra med språket och kulturen.

Samhället reglerar masskommunikationen genom stöd och kontroll. Press- och transportstöd är exempel på stödformer. Tillsynen över elektronisk kommunikation är striktare, t.ex. radio- och televisionslicenserna beviljas av statsrådet. Den ena ytterligheten i kommunikationspolitiken är att staten har full kontroll och tillsyn över medierna, precis som i totalitära system. Den andra ytterligheten är att staten inte reglerar kommunikationen överhuvudtaget. Man kunde tro att kommunikationen i detta fall är helt fri, men det stämmer inte, eftersom kommunikationens karaktär då bestäms enligt kommersiella principer och den makt som då utövas hänför sig till ekonomisk makt och förmögenhet.

I praktiken är kommunikationssystemen i olika länder blandformer av dessa två ytterligheter. I många av världens länder utgör korrupperingen av media ett betydande problem. Den allmänna trenden är ändå att statsregleringen minskar och logiken i den kommersiella konkurrensen stärks. Detta påverkas i sin tur av den kommunikationsteknologiska utvecklingen, där man inte längre är beroende av begränsade radiofrekvenser. Statliga rundradiomonopol har å sin sida motiverats med att få kanaler är demokratiskt övervakade och kontrollerade av staten.

Syftet med åtgärderna som förbättrar mediernas pluralism är att skydda uttrycksfriheten och säkerställa att medierna återspeglar spektret av åsikter i ett demokratiskt samhälle. För att säkerställa mediernas pluralism, strävar man vanligtvis efter att begränsa ägandet av mediebolaget och att hindra att samtidig bestämmanderätt samlas hos flera mediebolag. Det är skäl att vidta specialåtgärder, eftersom den övernationella och anglosaxiska underhållningsproduktionen som gör utbudet ensidigare, dominerar den audiovisuella branschen. Överallt i världen kan man notera att medierna samlar sig i händerna på vissa storföretag, och detta gör masskommunikationsutbudet ensidigare. Också utländsk ägo kan vara problematisk, om det tar botten ur det inhemska språket och den inhemska kulturen.

Å andra sidan har man fäst uppmärksamhet vid kommersialiseringen. Till exempel televisionskanalerna tävlar om tittarsiffrorna och minimerar sina kostnader. Slutresultatet blir att kanalerna sänder samma typer av frågesportprogram och underhållningsserier. Om tittarsiffrorna sjunker, försvinner reklamarna och tv-stationens intäkter minskar. Masskommunikationen har många uppgifter: att upprätthålla samhällsstabiliteten, att producera resurser, att fatta beslut och upprätthålla kontinuiteten. Dessa uppgifter inkluderar också upprätthållande och bearbetande av sociala normer. Den offentliga diskussionen flyttar eventuellt gränsen mellan rätt och fel och skapar kanske en uppfattning om att avvikelserna är under kontroll. Å andra sidan kanske massmedierna passiverar och skapar massapati, när man vänjer sig vid våld, krigsbilder eller uthungrade barn.

Även globaliseringen medför egna utmaningar för masskommunikationen. En av dessa utmaningar gäller käll- och mediekritiken. Det kan vara svårt att skilja verklighet från propaganda.

I och med globaliseringen har de etiska reglerna blivit flera på olika håll i världen. Den världsomfattande nätverksbildningen ökar, och här kan etiska anvisningar och gemensamma spelregler vara till hjälp. Å andra sidan minskar statens kontrollerande roll i

många avseenden, och medborgarsamhällets roll blir större, vilket i sin tur kan förklara de etiska kodernas popularitet.

På internationell nivå är Europeiska rundradioförbundet (European Broadcasting Union), världens största fackliga sammanslutning för nationella rundradiobolag, en viktig aktör. EBU förhandlar för sina medlemmars räkning om sändningsrättigheter för de viktigaste idrottsevenemangen, sköter Eurovisions (nyhetsutbyte) och Euroradios programöverföringsnät, ordnar programutbyte, inleder och samordnar samproduktioner och ger sina medlemmar mångsidigt produktionsstöd, kommersiellt, tekniskt, juridiskt och strategiskt stöd. Motsvarande förbund finns också i andra världsdelar. EBU: s internationella standarder⁹¹ kräver att de som är verksamma inom branschen, fäster uppmärksamhet vid och för fram sin verksamhet för att främja följande centrala värden:

- organisationens oberoende av något som helst ekonomiskt eller politiskt intresse, transparens i den ekonomiska rapporteringen och i beslutsprocessen
- det etiska i personaladministrationen
- stärkande av kvinnorna
- stärkande av medborgarna
- respekt för minoriteter
- innovation och kreativitet i alla kärnverksamheter, t.ex. i informationen, utbildningen, underhållningen, främjandet av lokala, regionala och nationella kulturer samt av kulturell mångfald, informationskvaliteten, åsikternas och aspekternas pluralism

12.5 Konstsektorer

Kreativitet som frihetsetos och rätt

Kreativiteten är en egenskap hos alla människor, och denna kan främjas med samhällspolitiska och kulturpolitiska åtgärder. Grundläggande färdigheter för kreativitet ges i synnerhet i färdighets- och konstämnen inom den allmänbildande utbildningen. I slutrapporten för Vanhanens regerings kreativitetsstrategi, Yksitoista askelta luovaan Suomeen (Elva steg till ett kreativt Finland), framträder det etiska perspektivet på kreativitet i flera åtgärdsförslag. I rapporten betonas värden och stärkandet av barnens kreativitet. Föräldrarnas möjligheter att sköta detta ansvar varierar ändå, därför måste samhället genom sina åtgärder stöda dem. Ojämligheten mellan barn i fråga om att uttrycka och utveckla sig själv, syns i både utbildningen och hobbyverksamheten. Endast en liten del av åldersklassen deltar i bl.a. den grundläggande utbildningen. I fostrings- och utbildningsverksamheter samt i andra verksamheter som påverkar barn, måste man därför se till att alla har en möjlighet att uttrycka sig själv, oberoende av om det sker inom de konstnärliga, kunskapsmässiga eller tekniska områdena eller inom andra kunskapsområden. Rapporten tar också upp den etiska aspekten av vardagens kulturalitet, behovet av att främja den samhälleliga diskussionen och kritikulturen samt inverkningarna av kulturarvet, den fysiska miljön, jämlikheten och rättvisan i

⁹¹ EBU (2003) International Standard. Quality Management Systems. Requirements for Radio, TV Broadcasters and Internet Content Producers.

arbetslivet och ledarkulturen på kreativiteten. De etiska problemen som anknyter till utbildningen, undervisningen och pedagogiken i kreativa färdigheter, är gränssnitt för utbildningspolitiken och kulturpolitiken.

Syftet med kulturpolitiken är inte justering eller styrning av kreativiteten, men de samhällspolitiska åtgärderna kan främja uppkomsten av förhållanden som stöder kreativiteten. En kreativ människas och konstnärs arbete kräver tid, utrymme och ro. Samhället kan stöda skapandet av dessa förhållanden.

I statsrådets konst- och konstnärspolitiska program Taide on mahdollisuuksia (Konst innebär möjligheter), som utkom år 2002, har främjandet av kreativ verksamhet fastställts som mål och detta försöker man uppnå genom att fördjupa och utvidga konsten och konstundervisningen som en grundrättighet för individen och genom att öka möjligheterna för internationella möten. I statsrådets principbeslut om konst- och konstnärspolitiken, som utfärdades år 2003, representeras de etiska dimensionerna av bl.a. åtgärdsförslagen för barnkulturen och konstfostran, den kulturella mångfalden, tjänsternas tillgänglighet och levnadsmiljön, den tillämpliga användningen av konst, förbättrandet av konstnärernas ställning samt utvecklandet av konstförvaltningen.

Konstnärernas ojämlika inkomstfördelning är ett stort problem. Lönen för det arbete som görs inom konst idag, ges med fördröjning, om ens det. En arbetare med regelbunden lön vet att han eller hon får en viss summa i handen, efter avdrag för skatt och socialskyddsavgifter. En fri konstnärs arbete är svårare att definiera. Arbetet är säsongbetonat, och konstnären skaffar själv de verktyg som behövs för inkomstförvärvet. Arvodet är den summa som möjligtvis blir över när alla tekniska kostnader, resekostnader och provisioner betalats. Arbetsresorna kan ta t.o.m. flera dagar, och ingen betalar dagpenning för dem.

I tillägg till rättigheterna har artisterna också sina skyldigheter. Konstnärernas rättigheter grundar sig ändå på de mänskliga rättigheterna. Yttrandefriheten kan anses vara den viktigaste av rättigheterna. Begränsning av en konstnärs kreativitet är ett hinder för framgång. Kreativiteten kan också bli begränsad och konstnärens förmåga att skapa kan försvagas till följd av negativa erfarenheter. I konstnärskapet är det fråga om kreativitet, och kreativitet innebär att man ställer ut sig själv. Inkräktande på denna rättighet och på den egna identiteten är något mycket personligt för konstnären. En konstnär skapar kultur. Här är det fråga om mycket personliga och subjektiva erfarenheter.

Den mytiska bilden av konst förnyas i samhällelig växelverkan. Konstnärsarbetet placeras sig på samma nivå som andra yrken. Konsten är en del av samhället. Individualism och gemensamt ansvar är ändå inte ömsesidigt uteslutande. Konstnären har uttrycksfrihet, men frihet för alltid med sig ansvar. Konstnären skall respektera vissa moraliska värden även i sin egen konstnärliga verksamhet. Man får inte göra vad som helst i konstens namn. I de tidigare kapitlen presenterades Harri Koskinens Svinmessias och Teemu Mäkis s.k. kattdödarvideo som exempel. Om dessa fall har advokat Matti Wuori konstaterat följande:

”I båda fallen trotsades lagen. Skillnaden mellan dessa två fall ligger i att man i det senare fallet, enligt min åsikt, kränkte även moraliska grundprinciper. Och i konsten är det fråga om moral, även då – och i synnerhet då – när den hänar det förstelnade gamla, för att få det nya att bryta fram. Det nya är alltid opassande. Det estetiska och det etiska åter är djupt förbundna till varandra. Det finns ingen äkta konst utan hållbar etisk grund.

- Om konstnären medvetet överskrider den etiska gränsen kan någon säga, att han eller hon som konstnär har rätt till det (jfr Nietzsche). Vad anser ni, kan konstnären här jämföras med

yrkesutövare, vars skyldighet är att hålla sig till den smala vägen, eller inte? Om konstnärens rätt här avviker från andras rättigheter, vilken är grunden för detta berättigande?”

De olika konst- och kultursektorerna har egna etiska särdrag, frågeställningar och praktiska problem, för vilka samhälls- och kulturpolitikens roll innebär att ofta fungera som en balanserande faktor, t.ex. när det finns konflikter och olika prioriteringar mellan frihetsetosen, ansvarsetosen och nyttoetosen. Ovan har t.ex. censuren eller rättegångar gällande konstnärlig frihet behandlats. I det följande behandlas särskilda etiska problem inom några konstsektorer med stöd av referenser och exempel. För att kunna begrunda de etiska dimensioner som är karakteristiska för var och en konstsektor, behövs noggrannare fördjupning och utredningsarbete.

Litteratur

De etiska problemen med litteraturen har ofta gällt censuren eller material som ansetts kränkande. Båda aspekterna har behandlats i tidigare kapitel.

Musik

Inom musiksektorn har kravet på det etiska tagits upp i synnerhet under de senaste åren. Utgångspunkten är att genrerna inom musikindustrin är likvärdiga, och de etiska frågorna är gemensamma för alla. En utredning om etiken inom musiksektorn är under arbete.

Musikindustrin är en sektor som samtidigt hör till kulturpolitiken, handelspolitiken, arbetspolitiken och utvecklingspolitiken. Det gör att granskningen av fenomenet blir ännu svårare än tidigare. Vilken aspekt tillämpas för vilket delområde inom musikindustrin? De internationella handelsreglerna borde gälla även denna sektor. Inom musikindustrin står ändå bolagen, dvs. handelsrepresentanterna, samt individerna mot varandra. Individer är de artister som inte har något bolag.

Teater, dans och cirkus

I dans och teater utgör artistens kroppslighet och person instrument, och feedbacken riktas direkt till dessa. Därför kan feedbacken vara ännu starkare. Man rör sig på ett känsligt område, eftersom kroppsligheten är central för människan, den återspeglar människans helhet.

När man talar om etiken i teatern, framträder yttrandefriheten som ett av de viktigaste temorna. Genom hela historien har teatern försökt ta tag i samhälleliga missförhållanden, kritisera makthavarna och därigenom blivit objekt för censuren. Teatern har också nästan undantagslöst hållit för demokratin mot tyranni. På teatern ställer skådespelaren ut sig helt och hållet. Detta ställer sina egna krav på utbildningen och handledningen.

När man begrundar etiken i dansen, behandlas både dansen som konstform och dansundervisningen. Förhållandet till den egna kroppen kan bli problematiskt, och ätstörningar är en yrkessjukdom inom branschen. Kroppen är också utsatt för skador. Dans är också fysiskt en mycket krävande gren, och skador är vanliga. Enligt många dansörer kännetecknas yrket av en viss mån av smärta, men man måste känna gränserna för den egna kroppen. Åldersrasism är också ett problem.

Idealet om ”perfekt” skönhet som anknyter till dansen, har man ändå börjat spräcka. Handikappdans är ett fenomen inom denna bransch. Också i Finland verkar

dansgrupper i vilka professionella dansare gör konstnärliga produktioner tillsammans med handikappdansare. Dans används också som en terapiform.

I synnerhet i fråga om traditionell cirkus, kan utnyttjandet av djur i programnummer vara etiskt tvivelaktigt; djurens lidande och "humanisering".

Bildkonst och fotografi

Inom bildkonsten har den estetiska framställningen hamnat i konflikt med strafflagen eller etiska uppfattningar genom århundraden. Det har varit fråga om hädelse, kränkning av ärbaheten, upphovsrätt, skändning av landets flagga, riksvapnet eller andra symboler eller annat världsligare vanärande. Nedan tas några teman som prövar gränserna för det etiska upp, t.ex. bildmanipulation, nakenhet, konstförfalskningar, bildförbud och heliga bilder.

Manipulering av fotografier har förekommit nästan lika länge som själva fotograferingen, men i och med den digitala bildbehandlingen har bildmanipuleringen blivit allt vanligare och svårare att identifiera. Digital editering är betydligt lättare, snabbare och förmånligare, och därför är frestelsen större. Problemet kommer fram, när bildmanipuleringen tränger in i journalism- och medievärlden. Hur långt kan den digitala manipuleringen gå, för att bildens sanningsenlighet skall bevaras?

Det finns många etiska koder som anknyter till bildjournalism och bildmanipulering.⁹² Innehållet i dessa går ut på att en professionell fotograf skall vara ett föredöme, upprätthålla höga etiska standarder och försöka ta sådana fotografier som ger en sanningsenlig, ärlig och objektiv rapport om objektet. Pålitlighet är journalistens största trumf. I dokumentär bildjournalism är det fel att ändra ett fotografi på något sådant sätt som vilseleder publiken. Rättesnöret för digital bildbehandling borde alltid vara en ärlig och noggrann rapportering, dvs. om dessa inte förverkligas, skall bildmanipulering inte utnyttjas. Främjande av affärsverksamheten med oärliga metoder är straffbart.

Å andra sidan konstateras, att det inte är möjligt att utforma en etisk kod som fungerar i alla situationer, och därför behövs sunt förnuft och omdömesförmåga i tillämpningen. Alla som skall fotograferas, skall behandlas med respekt och värdighet. Särskilt övervägande skall iakttagas när det gäller sårbara objekt, och offer för brott och tragedi skall visas empati.

Konstförfalskningar och – stölder utgör två former av brottslig industri som växer snabbast. Enligt Konstregistret hos amerikanska FBI, är denna handel värd 9,8 miljoner euro per år. Stora pengar cirkulerar på konstmarknaden, och därför har riskerna med köp, försäljning och samling ökat. Om förfalskningar stadgas i Finlands strafflag, och för förfalskning kan man dömas till böter eller fängelse. Straff kan utdömas även för innehav av förfalskat material.

Givetvis är det möjligt och lagligt att kopiera konstverk. Enligt upphovsrättslagen får arbeten av konstnärer som varit döda i 70 år, fritt kopieras. Det får också säljas vidare som kopia. Kontexten och syftet skiljer en kopia från en konstförfalskning: hur och som vems arbete konstverket presenteras och i vilket syfte det säljs. Även ursprungsfolk, i synnerhet aboriginerna i Australien, har blivit offer för konstförfalskare.

⁹² Digital Manipulation Code of Ethics (1991) National Press Photographers Association. USA.

Formgivning och hantverk

I fråga om formgivning och hantverk, har de etiska aspekterna fått en alltmer betydande ställning under de senaste årtiondena. Mycket litteratur om grön planering och grön estetik har utkommit inom branschen. Såväl formgivare som konsumenter har blivit medvetna om det ekologiska och det etiska samt om kulturell hållbarhet, visserligen ännu i anspråkslös skala när det gäller köpbeslut. Formgivningsföretag som baserar sig i synnerhet på etisk och ekologisk produktion, har bildats både internationellt och i Finland.

Hantverksfärdigheter försvinner från världen i samma takt som sällsynta kulturer eller språk. Gamla färdigheter dör med de äldre generationerna när nya massproducerade produkter erövrar branschen. Hantverksfärdigheterna är starkt bundna till nationell och lokal identitet. I många länder har den snabba industrialiseringen gjort slut på traditionella tillverkningsätt, och branscher som skapas långsamt, producerar och utvecklas lite, samt utvecklingsbranscher får inget stöd av centralförvaltningen. Precis som i naturen, betyder utrotning att monokultur dominerar. Utgångspunkterna för den förhärskande ideologin är ekonomisk tillväxt och produktifiering av allt, men i fråga om minnen, tekniker, levnadssätt eller identitet behövs mer finkänslighet. I socioformgivningen funderar man på vad formgivarna kunde göra för att stöda småproducenterna inom utslagna samfund och för människor i allmänhet.

Europarådet har utfärdat flera resolutioner om 'formgivning för alla' (universal design eller design for all). Det är fråga om sådana lösningar för formgivningen som lämpar sig och kan modifieras för alla människor, oavsett ålder och funktionsförmåga. Nyckeln till tillgänglighet är sådan service-, miljö- och kommunikationsformgivning som beaktar människornas individuella skillnader. 'Formgivning för alla' går ett steg längre än den traditionella, tillgängliga planering där man med hänsyn till förordningar försöker undvika att bygga fysiska hinder, och ofta görs separata lösningar för s.k. specialgrupper. 'Formgivning för alla' siktar på att de formgivna produkterna, miljöerna och kommunikationsmedlen skall lämpa sig för så många användare som möjligt, oavsett deras funktionsförmåga.⁹³

Audiovisuella sektorer

Den audiovisuella sektorn omfattar hela televisionsverksamheten, filmbranschen, mediekonsten, datorspelindustrin samt övrig audiovisuell kultur- och innehållsproduktion. Regional tillgång till tjänster, kulturens mångfald, pluralism och kvalitet utgör viktiga faktorer inom sektorn. Viktiga punkter i politiken inom den audiovisuella sektorn är också att möjliggöra ett utbud på det egna språket och med den egna kulturen, samt att värna om kulturarvet. Innehållen inom den audiovisuella sektorn är viktiga, förutom i informationsförmedlingen och som tidsfördriv, också med tanke på den kulturella enhetligheten, delaktigheten och den sociala jämlikheten.

Video- och datorspelindustrin är en världsomfattande affärsverksamhet, och man har förutspått att den kommer att växa explosionsartat inom de närmaste åren. Spelindustrin är ung, men dess betydelse har blivit nästan lika stor som filmdistributionen till biografer, även i Finland. Enligt WTO:s statistiska uppgifter är underhållningstjänsterna, enligt omsättningen, den största branschen inom elektronisk handel. På det audiovisuella fältet

⁹³ Undervisningsministerier (2002) Kultur för alla

verkar också en multiprofessionell grupp av aktörer inom mediekonst och nymedia. Den digitala televisionen, de interaktiva tjänsterna, Internet och de mobila anordningarna erbjuder nya möjligheter. Piratismen, dvs. den olagliga kopieringen och spridningen i synnerhet i de nya distributionskanalerna, är en av de värsta hotbilderna för hela den audiovisuella branschen.

Tillgång, tjänster för handikappade och specialgrupper, skydd av minderåriga och människovärdet, samt frågor om konsumentskyddet är viktiga etiska teman inom den audiovisuella branschen. Dessa har delvis behandlats redan i tidigare kapitel.⁹⁴

12.6 Motion

De etiska frågorna i motionspolitiken har troligtvis begrundats mer än inom någon annan kulturpolitisk bransch. Begreppet etiken i idrotten började användas i större omfattning först på 1990-talet, och flera projekt om etiken i idrotten har också inletts under de senaste tio åren.

I fråga om motion kan man tala om samhällsansvar som består av bl.a. jämlikhet, mångkulturalitet och miljöfrågor. Målet är en jämlik motionskultur, där alla har likadana möjligheter för utövande, verksamhet och beslut inom motion och idrott. Till jämlikhetsfrågorna som gäller motion och idrott, hör bl.a. regional, etnisk, språklig, interkulturell och utbildningsmässig jämlikhet, jämlikhet mellan arter, politisk, ideologisk och ekonomisk jämlikhet, jämlikhet mellan sexuella minoriteter och könsminoriteter, generationer, kön, och jämlikhet i fråga om ålder, utvecklingsnivå, hälsa, funktionsförmåga och begåvning. I fråga om idrott har doping och s.k. uppgjorda matcher gett upphov till etiska skandaler.

Doping är säkert det som fått mest synlighet när det gäller teman som sätter etiken i idrotten på prov. Med doping avses förbättrande av idrottarens prestationer med metoder som är främmande för organismen, t.ex. genom att använda läkemedel. Doping kan förbättra idrottsprestationen, men kan också skada idrottarens hälsa. Användning av doping går emot idrottsandan. Idrottsandan är ett etiskt intressant begrepp, som har bildats genom en historiskt uppkommen institution. I detta sammanhang är det inte möjligt att sätta sig in i en närmare analys.

Dopingförbrytelseerna inom idrott har fastställts i antidopingregler, t.ex. Världens antidopingbyrås (WADA) antidopingregler (World anti-doping code), Internationella olympiska kommitténs regler samt de internationella grenförbundens regler. Användning av en förbjuden metod eller ett förbjudet medel, innehav, spridning och främjande av ett förbjudet medel eller vägran att delta i dopingtest, utgör exempel på dopingförbrytelser. I framtiden kommer i synnerhet gendoping att bli en utmaning. Med stöd av genteknologi som är avsedd för vård av sjukdomar, kan en idrottare manipulera sina gener, t.ex. så att kroppens muskelmassa ökar. Icke-terapeutisk användning av celler som innehåller gener, gendelar och genetiskt material och som eventuellt förbättrar prestationsförmågan är förbjuden redan idag, fastän sådan användning ännu är svår att bevisa.

De etiska principerna för idrotten framgår bäst av de etiska anvisningar som utarbetats på fältet. Som exempel kunde man nämna Europarådets etiska anvisningar (1992)⁹⁵, Internationella olympiska kommitténs etiska koder (2004)⁹⁶ samt SUL:s Reilu peli

⁹⁴ Undervisningsministeriet (2005) Riktlinjerna i den audiovisuella politiken.

⁹⁵ Code of Sports Ethics (1992).

⁹⁶ IOC Code of Ethics (2004).

- liikunnan ja urheilun eettiset periaatteet (Fair play – etiska principer för motion och idrott) (2005). I Europarådets anvisningar framstår följande etiska principer som de viktigaste:

Respekt för människovärdet och livet

En annan människa skall behandlas så som man själv vill bli behandlad, och på detta grundar sig också motionen och idrotten.

Främjande av hälsa och välmående

Motion och idrott främjar fysiskt, psykiskt och socialt välmående. För barn och ungdomar utgör motion och idrott en viktig del av tillväxten. Genom motion utforskar och gestaltar en ung person sin egen kropp, sina talanger och världen runt omkring och får mångsidiga erfarenheter av dem. Varje idrottare skall genom sin egen verksamhet försöka minimera skador, ätstörningar och andra hälsomässiga skadefekter inom motion och idrott. Detta omfattar också antidoping, som skall uppmärksammas på alla nivåer, från amatörer till professionella. Användning av tobak, snus, alkohol, narkotika och andra rusmedel eller missbruk av läkemedel hör inte till motion och idrott.

Ärlighet, rättvisa och likvärdighet

Utgångspunkten för all motion och idrott är fair play, dvs. ärlighet, respekt för tävlingspartnerna samt iakttagande av gemensamma spelregler. Alla har likvärdig rätt till motion och idrott, oavsett bakgrund eller kunnande. Anhängare av olika religioner, politiska system eller världsåskådningar, personer som vuxit upp i andra kulturer och talar andra språk, som hör till sexuella minoriteter och andra minoritetsgrupper, har likvärdig rätt att delta i verksamheten. Detta omfattar också motionsverksamhet för specialgrupper, dvs. handikappade, långtidssjuka och äldre personer, samt regional jämlikhet. Motion och idrott kan främja tolerans och interkulturell förståelse samt förebygga rasism. Å andra sidan kan idrottsfältet också utgöra en grogrund för nationalism och rasism. Man gör ändå målmedvetet arbete för att rensa bort rasismen ur idrotten. Med gemensam motionsverksamhet för invandrarna och den största befolkningsgruppen främjas växelverkan mellan kulturerna.

Icke-våld

Målet är en motionskultur utan fysiskt eller psykiskt våld. Alla som är aktiva inom motion och idrott, uppskattar allas goda idrottsprestationer och ger äran åt den bättre. Mänskliga och oavsiktliga misstag och fel godkänns. Publiken, supportrarna, funktionärerna, samarbetspartnerna och medierepresentanterna trivs och känner sig trygga under motions- och idrottsevenemang. Säkerheten och upprätthållandet av ordningen är trivsamt som arrangören i första hand ansvarar för, i samarbete med upprätthållaren av motionslokalen, och polisen.

Jämlikhet och förebyggande av sexuella trakasserier

Med tanke på jämställdheten mellan könen finns det flera intressanta frågor inom motionssektorn. En av dem är hur jämlik den offentliga finansieringen är ur könsperspektiv. Samhällets deltagande har varit knappt när det gäller investering i sådana grenar som huvudskaligen utövas av flickor och kvinnor, t.ex. ridning, dans, aerobic och konditionsgymnastik. Många av de motionsformer som favoriseras av kvinnor är också mer konditionsbetonade, medan männen utövar mer tävlingsidrott, vilket ofta prioriteras framom amatörgrupper vid utdelningen av användningstider. Detta gäller också den

orättvisa fördelningen mellan kvinno- och mansdominerade grenar i fråga om lokalerna på idrottsställena. Majoriteten av medlemmarna i organisationernas beslutande organ och de högsta tjänstemännen är män. Den könssensitiva eller -medvetna vardagen inom motion och idrott betyder att könet också är annat än biologi; det är en samhällelig och kulturell konstruktion, och detta borde beaktas också i motionen. Idrottssällskapet är en plats där flickor och pojkar lär sig regler som anger vad det innebär att vara man och kvinna och vad som är möjligt för de olika könen. Jämställdhet omfattar också att man inte godkänner könstrakasserier eller sexuella trakasserier eller utnyttjande inom motionsorganisationer.

Ansvarsfull ekonomi

Verksamheten inom motion och idrott skall vara ekonomiskt hållbar och iakttagande av samhällsförordningarna är ett minimikrav. Denna aspekt kommer särskilt eftertryckligt fram i Internationella olympiska kommitténs etiska koder, i vilka man talar om såväl rätt inriktning av medlen som om mutor och överdriven gästfrihet.

Hållbar utveckling och respekt för naturen

Under de senaste åren har man börjat befatta sig med de skadliga miljöverknningar som uppstår när motion utövas och när man ordnar och följer med motionsevenemang. I motion och idrott försöker man minska trafikmängderna och -utsläppen samt andra skadliga verknningar som hobbyn för med sig. Evenemangen planeras på ett sådant sätt att de belastar miljön så lite som möjligt. Miljöbesparande val görs t.ex. i fråga om trafik, inkvartering, tvättmöjligheter, utrustningsservice och -anskaffning, kost och avfallshantering.

12.7 Religioner som kulturarv

Begreppet religion är svårt att definiera på grund av religionernas mångformighet, och det finns hundratals olika definitioner. Religioner kan granskas som en del av kulturarvet. De grundar sig på mytiska berättelser om varats grundprincip och verklighetsuppfattning, och i dessa iakttas vissa seder, moralregler, värden och ritualer. Åskådningar av religionstyp kan man finna i alla samhällen i mänsklighetens historia. Till exempel anhängare av ateismen, agnosticismen eller humanismen kan också granskas som åskådningsgrupper. Med termen religion avses i snäv bemärkelse även organiserad religion som en institution bildad av människan.

Man har beräknat att det finns mer än 10 000 religioner i världen. De största religionerna är kristendomen, islam, hinduismen, de traditionella religionerna i Kina, buddhismen, shamanismen, de traditionella religionerna i Afrika, sikhismen, judendomen och Baha'i. Religionerna indelas på många olika sätt, t.ex. enligt gudsuppfattning, muntligt och skriftligt material, uppkomst eller spridning.

Med religionsfrihet avses den av staten garanterade rätten att utöva sin religion ensam eller i grupp eller rätten att inte utöva någon religion. Religionsfrihet är en grundläggande mänsklig rättighet. Friheten att publicera religionskritik är en del av religionsfriheten och yttrandefriheten. Ofta får religionerna representera etiskhet t.ex. i media, men frågorna om etik och moral är inte på något sätt en särskild rättighet eller ett expertmonopol för religionerna, utan de har en allmänmänsklig grund som är oberoende av religioner.

På internationell nivå stadgas om religionsfriheten i den allmänna deklarationen om de mänskliga rättigheterna, den europeiska konventionen om skydd av de

mänskliga rättigheterna och grundrättigheterna, den internationella konventionen om ekonomiska, sociala och kulturella rättigheter samt i den internationella konventionen om medborgarrättigheter och politiska rättigheter.

Deklarationen Declaration Toward A Global Ethic godkändes i Chicago 1993 av parlamentet för världens religioner. Grunden för deklARATIONEN är de stora reglerna som förenar världens religioner: respekt för livets och individens värde, ekonomisk rättvisa, sanningsenlighet, sedligt levnadssätt och avhållsamhet i fråga om ägodelsbegär.⁹⁷

Det finns flera länder i världen där statsreligionen, dvs. en viss religion, är i en särställning jämfört med andra. Statsreligioner i olika länder är, i fråga om kristendom, romersk-katolicismen, ortodoxin, lutherdomen, anglikanismen, de reformerade samt presbyterianerna. Övriga statsreligioner är sunnismen och shiismen inom islam samt buddhismen, hinduismen och judendomen. Det finns också länder som inte har någon statsreligion, men som ändå inte alla är neutrala i inställningen till religiösa minoriteter.

Ett av vår tids största etiska teman är uppdelningen i kristlig och islamistisk värld och tradition, och uppviglande av fiendebilder utifrån denna kulturtradition. Det kan också finnas en stark spänning mellan religion och mänskliga rättigheter. Som exempel kan nämnas omskärelse av flickor eller pojkar, sharialagen och stenande av kvinnor samt klädsel (schalfrågan, burkha).

12.8 Tillämpande branscher

Den tillämpande branschen, dvs. utnyttjandet, inom konst och kultur hör till området konsekvensetik och berör inom samhällspolitiken speciellt social- och välmåendepolitiken samt den ekonomiska politiken.

Hälsa av kultur

Inom det välmåendepolitiska området kan t.ex. olika former av konstterapi samt projektet Terveyttä kulttuurista (Hälsa av kultur) nämnas som exempel på tillämpande av konst och kultur. Konstskapande och deltagande i kulturverksamhet stöder hälsan och välmåendet. Detta har konstaterats i många inhemska och utländska undersökningar. Konsten skapar upplevelser och stimulerar våra sinnen för att vi skall upptäcka vår miljö på ett rikare sätt.

Ursprungligen spridde sig Arts in Hospital-tanken, som började som ett projekt för FN:s decennium för kulturutveckling, till Unescos medlemsländer fr.o.m. år 1990. I Finland bildades arbetsgruppen och nätverket Terveyttä kullttuurista (Hälsa av kultur) år 1992. Tyngdpunkten i arbetet har legat på spridning av konst- och kulturverksamhet till vårdinrättningarna inom social- och hälsovården.

Assi Liikanen har i sin doktorsavhandling Taide kohtaa elämän (Konsten möter livet) undersökt tillämpande möjligheter för konsten inom social- och hälsovården. I konsten och kulturverksamheten ser hon många element som bär vår vardag, hindrar att livet rutiniseras och utarmas samt fungerar som utslagningsförebyggande krafter. Enligt hennes undersökningsresultat finns det, med tanke på människans välmående, fyra instrumentella verkningar inom konst- och kulturverksamheten: "Den första och viktigaste är konsten som upplevelse, betydelser och konstnjutningar som sådana, som en del av människans

⁹⁷ <http://www.cpwr.org/resource/ethic.pdf> ks. myös Centre for Global Ethics <http://astro.temple.edu/~dialogue/geth.htm>

behov. Den andra är konstens och kulturverksamhetens samband med hälsa, bättre arbetsförmåga och upplevelser i ett gott liv. Den tredje är den samhällelighet och de nätverk som skapats i och med kulturverksamheten samt utövandet av intressena och som ger stöd för att få bättre kontroll över livet. Den fjärde är konstens, arkitekturens och inredningens effekter för att skapa en trivsammare miljö. Vacker miljö och natur är uppfriskande och kan främja rehabilitering. Mönstret kan också tolkas som att det kulturella kapitalet utökar vårt fysiska, psykiska, sociala, emotionella och ekologiska kapital. Konsten och kulturen inverkar på upplevelserna i ett socialt gott liv och hjälper oss att strukturera och få kontroll över vår vardag.”⁹⁸

Konstterapi

I konst- eller kreativitetsterapi aktiverar människans egna helande krafter den konstnärliga verksamheten: teckning, målning, utformning, musik och kroppsmotion, drama och poesi. Konstterapi är en form av psykoterapi, där konstnärlig skapandeprocess tillämpas för att komplettera och korrigera den individuella utvecklingen utifrån egna utgångspunkter. Kreativitetsterapierna innebär trygghet av de kulturella rättigheterna, som ur individens perspektiv kommer närmare. Kreativitetsterapierna förverkligar således i bästa fall jämlikhets-, demokrati- och diversitetsvärden. Som metod kan kreativitetsterapi vara grupp- eller individterapi. Begreppet konstterapi har använts mycket i betydelsen bildkonstterapi enbart, men idag avses ofta en terapiform där även andra konstbranscher utnyttjas. Konst-, musik-, dans-, drama- och litteraturterapi är exempel på olika former av kreativitetsterapier.

Litteraturterapi (biblioterapi, diktterapi) härstammar från USA, där man redan på 1920-talet började testa möjligheterna med terapeutiska verkningar av poesi. Undervisning inom området ordnas på många universitet, och ”biblioterapeut” blev efter 1960-talet en yrkesbenämning i USA. Litteratur-/diktterapi har praktiserats även i Tyskland, England, Frankrike, Finland och Polen.⁹⁹ I Finland, precis som i andra europeiska länder, har litteraturterapi länge setts som någon form av hjälptterapi, på samma sätt som i Förenta Staterna före 1960-talet. På 1940-talet talade man i Finland om bok-, biblioteks-, läs- och läsningsterapi. På 1950-talet grundades litteraturklubbar i anslutning till institutionsbibliotek. Hos oss grundades Europas första branschförening, Föreningen för biblioterapi i Finland, år 1981. Musikterapi har genomförts åtminstone på Hesperia sjukhus sedan år 1963 och dansterapi på Lappvikens sjukhus sedan 1960-talet.

Ekonomisk politik

Kulturbranschernas ekonomi och produktifiering producerar också etiska fördelar, t.ex. genom sysselsättning för dem som utför skapande arbete och för konstnärer eller genom förbättrad samhällsekonomi. BNP-andelen av kulturbranschernas ekonomi är cirka 4 % och sysselsättningen cirka 5 % av den arbetande arbetskraften. Kulturprodukternas spridning, kopierbarhet och distribution, i synnerhet med informationssamhällets nyaste digitala verktyg, betyder också att tillgången till kultur och konst blir bättre.

⁹⁸ http://www.mikkeliarkk.fi/kny/kuve/kuve_ilmo.htm

⁹⁹ Ihanus, 1985, 11-26.

Etiska spänningar skapas av prioriteringarna mellan frihets- och nyttoetiset, konstens och kulturens egenvärde och kvalitet samt förhållandena mellan det instrumentella och det ekonomiska resultatet. Etiska konflikter skapas också av regleringen av serviceproduktionen och frigörelsen av tjänster inom den globala ekonomin samt dominansen av den västerländska underhållningsproduktionen och kulturproduktionens underkastade ställning i utvecklingsländerna. Behandlingen av kulturproduktionen som kommersiell serviceproduktion är inte heller helt problemfri. Upphovsrättigheternas inkomstfördelning samt rättvisan och jämlikheten i avtalen står i centrum för sökandet av etisk balans.

Det behövs mer forskning och kartläggning av smärtpunkterna och effekterna av regleringen i etiken i kulturbranschernas ekonomi, både på internationell nivå och i Europeiska unionen och Finland.

13 Indikatorer

Etiskhet har ofta beskrivits som en strävan efter ett gott liv. Sedan slutet av 1800-talet har man inom den ekonomiska vetenskapen utvecklat en numerär mätare för beskrivning av välmåendet. Under andra världskriget preciserades Keynes idé om en ekonomisk mätare som beskriver totalproduktionen till en mätare som beskriver bruttonationalprodukten (BNP) för att kunna jämföra nationernas förmögenhet. Bruttonationalprodukten kan ändå inte beskriva välmåendet eller miljöns tillstånd. Den mäter den årliga produktionen av tjänster och nyttigheter. Den beskriver inte s.k. onyttigheter överhuvudtaget, t.ex. kraftig upprustning eller produktion som förstör miljön.

Enligt FN:s definition är mänsklig utveckling en strävan efter att skapa sådana förhållanden där människorna kan utveckla och dra nytta av sitt kunnande och sina talanger samt leva ett rikt liv i harmoni med människornas behov och mål.

Vid en jämförelse av nivån på nationernas välmående är kanske HDI-indexet (Human Development Index) den tills vidare bästa mätaren. Indexet för mänsklig utveckling är en mätare för välmåendet som utvecklats av FN:s utvecklingsprogram (United Nations Development Programme UNDP) och i vilken man tar hänsyn till ekonomiska faktorer och dessutom till faktorer som anknyter till medborgarnas utbildning och hälsotillstånd. Människans medellivslängd beskriver också landets allmänna tillstånd relativt bra. Av HDI kan det alltså framgå vilket land som erbjuder sina invånare flest möjligheter till ett bra liv. Det grundläggande antagandet är att ett långt och friskt liv, informationstillgång och tillräcklig levnadsstandard är de väsentligaste faktorerna med tanke på mänsklig utveckling. Indexet räknas som ett medeltal av livslängd, utbildningsnivå och levnadsstandard (BNP/befolkning). FN:s årliga rapport om mänsklig utveckling (Human Development Report) ger en uppskattning av ländernas socioekonomiska utveckling med stöd av just HDI-kombinationsindikatorn.

De nordiska länderna Norge, Island och Sverige, som placerar sig högt enligt mätning med alla tre delindikatorer, hör till de länder som har den högsta mänskliga utvecklingen.

Vid sidan av de andra nordiska länderna hör Finland till världstoppen i fråga om en bred tolkning av mänskligt välmående (livskvalitet) samt om miljöns välmående och ekokonkurrenskraft. Utbildningsnivån i Finland är bland de högsta i världen, men hälsan och levnadsstandarden ligger på medelnivån för de mest utvecklade länderna. Trots sin användningsduglighet finns det några centrala delområden i välmåendet som

FN:s indikator för mänsklig utveckling inte beaktar. Internationella naturvårdsunionen använder ett mer omfattande index än HDI för mätning av välmåendet. Detta index, som mäter hållbar utveckling, tar separat hänsyn till indexet för mänskligt välmående (HWI) och indexet för miljöns välmående (EWI).

Index för mänskligt välmående (HWI)	Index för miljöns välmående (EWI)
Hälsa och familjestorlekens stabilitet	Naturens mångfald, ekosystemets tillstånd
Inkomstnivå, näring, hygien och samhällsekonomi	Kvaliteten på vattendrag och dricksvatten
Utbildningsnivå, kommunikationssystem	Luftvård och kvaliteten på stadsluften
Samhälle, frihet, förvaltning, brottslighet	Djurskydd, arternas mångfald
Inkomstfördelning och jämställdhet mellan könen	Konsumtionen av naturresurser och miljöbelastningar

De nordiska länderna Sverige, Finland, Norge och Island samt Österrike är de bästa länderna med tanke på hållbar utveckling. Också HWI favoriserar alltså den nordiska modellen för välmående. För många länder med hög levnadsstandard blir placeringen i sin tur proportionellt svagare.

Bruttonationalprodukten och indexet för mänsklig utveckling känner inte till kulturella variabler, och kulturens andel i det mänskliga välmåendet har annars heller inte beaktats i mätarna.

Det skulle också behövas mer utvecklade mätare som hjälpmedel för kulturpolitiken. ERICarts och Europarådet har skapat en referensram för de indikatorer som mäter dialogen mellan den kulturella mångfalden, den sociala kohesionen och kulturen (2005).¹⁰⁰

I sitt verk *Towards Cultural Citizenship; Tools for Cultural Policy and Development* (2002) gjorde Colin Mercer en omfattande analys av kulturstatistikens användbarhet i utvecklandet av de kulturella indikatorerna. I indikatorerna är det fråga om mycket mer än enbart statistiska uppgifter. Indikatorerna är artikulering, förutom av politiken, även av kulturpolitiken, och de fungerar som en bro mellan politiken och genomförandet av politiken. Indikatorerna anger vad som ligger bakom de statistiska uppgifterna. Indikatorerna kan vara kvantitativa eller kvalitativa. Indikatorerna används för monitorering och utvärdering, de påverkar beteendet och attityderna (de är alltså inte neutrala), de utgör en del av inlärningen, anpassningen och förändringen och de behövs för strategisk planering och utveckling. Det finns inga universella kulturella indikatorer, utan de är lands- och kontextspecifika. Med indikatorerna mäts kulturen, och de används för kulturell planering.

Enligt Mercer omfattar de kulturella indikatorerna till exempel följande kategorier:

- 1 Det levande och diversiteten i kulturen (ekonomi, produktion, BNP, konsumtion, sysselsättning)
- 2 Kulturens tillgänglighet, deltagande och konsumtion (social orientering, kartläggning av infrastrukturen)

¹⁰⁰ Indicators for Monitoring Cultural Diversity, Social Cohesion and Inter-Cultural Dialogue within the Compendium of Cultural Policies and Trends in Europe. www.ericarts.org/web/files/131/en/intercultural_dialogue_johnfoote.pdf

- 3 Kultur, levnadssätt, identitet (personlig orientering, användarna av kulturprodukter)
- 4 Beteende och kontroll (politisk, etisk, moralisk, livskvalitet)¹⁰¹

De fyra olika grupperna bland Mercers indikatorer hjälper till att mäta och begreppsliga verkningarna av kulturen:¹⁰²

1. Kulturens vitalitet och mångfald

Indikatorerna mäter hur sund och hållbar ekonomin inom kulturbranscherna är samt hur kulturens cirkulation och mångfald kan påverka livskvaliteten. Indikatorerna skall ge en uppskattning av följande faktorer:

- styrkan och dynamiken i kulturbranschernas ekonomi
- kulturproduktionen och kulturkonsumtionen
- mångfalden
- hållbarheten i kulturbranschernas ekonomi samt
- den kommersiella och offentliga sektorns samt kommunsektorns
- finansieringsproportioner
- i vilken mån dessa faktorer förbättrar livskvaliteten och
- kapaciteten för samlevnad

2. Kulturens tillgänglighet, deltagande och konsumtion

Indikatorerna mäter användarnas och konsumenternas möjligheter och begränsningar i fråga om aktivt deltagande i kulturlivet. Indikatorerna skall ge en uppskattning av följande faktorer:

- möjligheterna till skapande och konsumtion
- bedömning av befolkningsstatistiken i förhållande till användning och
- användare, de som deltar och inte deltar
- allokeringen av kulturmedel

3. Kultur, levnadssätt och identitet

Indikatorerna mäter i vilken omfattning kulturella resurser samt kapital används för utformning av speciella levnadssätt och identiteter. Indikatorerna skall ge en uppskattning av följande faktorer:

- hur mycket, hur varierande och hur hållbart kulturella medel som används eller inte används i syften som gäller levnadssätt och identiteter
- erkännande av och uppskattning för de subkulturer utanför politikens tillämpningsområde som har anknytning till etnisk eller regional bakgrund, kön eller ålder

¹⁰¹ Praktiska exempel:

- Storbritannien DCMS Evidence Toolkit 2004
- UNESCO: Framework for Culture Statistics (FCS), 1986
- Australien: Australian Culture and Leisure Classifications, 2001
- Nya Zeeland Toolkit for Cultural Statistics, 1995
- Kanada: Canadian Toolkit for Culture Statistics, 2001 (draft)

¹⁰² Mercer 2002, 60-61.

- befolkningsvariablernas (läge, inkomstnivå osv.) ojämlikhet i förhållande till möjligheterna och resurserna för att stärka levnadssätten

4. Kultur, etik, kontroll och verkställighet

Indikatorerna mäter i vilken omfattning de kulturella resurserna och kapitalen kan inverka på och modifiera individernas och gruppernas beteende. Indikatorerna skall ge en uppskattning av följande faktorer:

- kulturens och de kulturella resursernas roll
- i förhållande till individernas och samfundens utveckling
- kulturens och de kulturella resursernas insats
- i samfundskohesionen (inclusion) och -utslagningen (exclusion).
- kulturens och de kulturella resursernas betydelse
- i förståelsen av olikhet och mångfald

Med riktlinjerna för framtiden markerar Mercer ethopolitikens utveckling som en del av verksamheten inom kulturfältet. Han frågar i hur hög grad kulturfältet och kapitalet stöder skapandet av en enhetlig samhällsbild genom samhälleliga åtgärder och utvecklingsinitiativ. I vilken omfattning möjliggör kulturen stärkandet (eller ifrågasättandet) av identiteten eller stärker känslan av tillhörighet? I vilken mån fungerar kulturen som en form av socialt och mänskligt kapital? I vilken mån främjar kulturen samfundets välmående? Vilka tekniker och teknologier för kulturen med sig i byggandet av ett livskraftigt medborgarsamhälle? Mercer betonar också den dimension av det kulturella kapitalet som förbättrar livskvaliteten och möjligheterna, t.ex. friheterna att göra kulturella val och också att inte delta, verklig kapacitet för att välja, agera och delta, kunskap och kunskapsmässig tillgång, fysisk tillgång, infrastruktur samt sociala och samhälleliga nätverk.¹⁰³

Kulturdiversitetsindex?

Human development index beskriver den sociala och i viss mån också den etiska dimensionen, men det skulle dessutom behövas något som beskriver den kulturella mångfalden, dvs. ett "kulturdiversitetsindex CDI" (Cultural Diversity Index). Man måste skapa indikatorer för att beskriva omfattningen av den kulturella diversiteten. Vissa saker återspeglar de kulturella betydelserna eller infrastrukturens mångfald samt genomförandet av de kulturella rättigheterna. Man måste kunna mäta också diversiteten på en konkret nivå.

Olika initiativ har tagits för att utveckla diversitetsmätarna, t.ex. betonar kommissionens Towards an international instrument on cultural diversity (2003) främjande av kulturell diversitet, upprätthållande, stärkande av de kulturella rättigheterna samt inledning av en utvärdering av den globala kulturdiversiteten vid sidan av det internationella samarbetet samt skapande av indikatorer och internationella standarder, t.ex. i samma form som den årliga rapporten "kulturdiversitetens tillstånd".¹⁰⁴

¹⁰³ Mercer 2002, 70.

¹⁰⁴ Towards an international instrument on cultural diversity:
http://europa.eu.int/eur-lex/en/com/cnc/2003/com2003_0520en01.pdf

14 Slutsatser

I och med globaliseringsutvecklingen har begrundandet av de etiska förfaringssättens betydelse accentuerats, och frågan om möjligheten för en global etik har dykt upp. Vägandet av etiskheten inom olika branscher och funktioner tas upp nästan dagligen i media och tidningsrubriker. En förändring jämfört med tidigare är att begrundandet inte begränsas enbart till en filosofisk, humanistisk eller politisk diskussion, utan etiskheten har också fått en viktig ställning även inom andra branscher, t.ex. inom det ekonomiska livet.

Framgången för den rättvisa handelns produkter och för tillverkarna och förmedlarna av etiskt och ekologiskt hållbara produkter visar, att när konkurrensen hårdnar kan etiska och ekologiska faktorer, i kombination med den större kännedom som skapas genom höjd utbildningsnivå och global media, ha avgörande inverkan på konsumenternas medvetenhet och val. I en värld som blir allt mindre upplever människorna i allt högre grad att hoten är gemensamma och röstar med sina val för det gemensamma intresset och för rättvisa. Ett etiskt hållbart produktionssätt och etiska varumärken utgör starka konkurrensfaktorer i framtiden.

Idén om en granskning av hur de etiska principerna förverkligas inom den kulturpolitiska sektorn dök upp för ungefär tre år sedan, år 2003. Kulturminister Tanja Saarela ansåg att etiken i kulturen och konsten var ett så viktigt område att hon i april 2005 startade projektet Etiken i kulturpolitiken. Syftet med projektet har varit att kartlägga de etiska dimensionerna i kulturpolitiken utgående från de kulturella rättigheterna samt att utforma riktlinjer för den kulturpolitiska etiken och instrumenten för utvärdering av denna. Arbetsresurserna har varit begränsade, och arbetet har också, på grund av olika variabler som dykt upp, avbrutits ibland och varit osammanhängande. Man har ändå envist fortsatt arbetet i hopp om att kunna öppna och bygga en referensram för den etiska dimensionen i kulturpolitiken.

Vi ville fråga hurdan etiskt hållbar konst och kultur är samt hur denna kan främjas med kulturpolitiska metoder. Under utredningen öppnade sig den etiska dimensionen i konsten och kulturen, och den visade sig vara mycket omfattande. Frågan om etik berör alla människors och befolkningsgruppers rättigheter och alla gränssnitt inom kulturverksamheten. Under arbetet klarnade frågeställningens grundläggande betydelse för de val som görs i vardagen och som grundval för genomförandet av den nationella och internationella politiken i vardagen. Etik och kultur har inom politiken traditionellt

uppfattats som mjuka angreppssätt, som har använts i festtalsgenren. Vårt mål har varit att göra frågeställningarna inom etiken synliga på de vardagliga valens nivå och när de har granskats på detta sätt har de, inklusive konsekvenserna, visat sig vara mycket hårda och konkreta politiska val som anknyter till människornas vardag och liv.

Vi gick igenom och analyserade ett mycket omfattande material. Analysen har gällt kulturpolitiska dokument och dokument med anknytning till kulturpolitiken: konventioner, deklARATIONER, lagstiftning, regeringsprogram, strategier och normer samt förvaltningspraxis. I textanalysen har vi utgått från den internationella nivån, från de mänskliga rättigheterna, deklARATIONER, konventioner och program som utarbetats av Unesco och andra specialorganisationer inom FN samt av EU och Europarådet. För Finlands del analyserades lagstiftningen, regeringsprogrammet och undervisningsministeriets strategier samt etiska anvisningar för den förvaltningssektor som lyder under ministeriet. Det finns gott om internationella initiativ och initiativ av olika länder när det gäller etiken i kulturpolitiken. På 1990-talet tangerades etiska teman i många internationella rapporter och programdeklARATIONER.

I utredningen har vi använt Finlands undervisningsministeriums breda definition av den kulturpolitiska sektorn, som omfattar litteratur, musik, teater och danskonst, bildkonst, museer och kulturarv, bibliotek, formgivning och arkitektur, filmkultur och annan audiovisuell kultur, kulturproduktion, idrott samt barn- och ungdomspolitik. Konstsektorn och kultursektorn, kulturarvet samt kommunikationen har varit det centrala i granskningen; kultursektorernas ekonomi samt konstens betydelse för människornas sociala och mentala välmående inkluderades som tillämpliga områden i granskningen.

Kulturarv, livsstil och identitet, kulturens livskraft, mångfald och kontinuitet, kulturens infrastruktur, tillgång till, tillträde till och deltagande i kulturlivet, hindersfri tillgänglighet, konsumtion, mediepluralism, innehållets mångfald, etnisk-kulturell mångfald och annan mångfald som hänför sig till minoriteter, social kohesion, växelverkan mellan kulturer, kulturpolitik, förvaltning och verkställighet samt estetisk fostran utgör exempel på angreppsvinklar när det gäller etiken i kulturpolitiken.

De begrepp som hänför sig till och används i samband med etiken i kulturpolitiken och de mänskliga rättigheterna är mycket varierande och mångahanda. Vi gick igenom olika definitioner och som instrument valde vi dem som var nyttigast med tanke på vår utredning. De inexakta begreppen utgör fortfarande en utmaning för det fortsatta arbetet. Det behövs också mer begreppsanalys och diskussion om de använda termernas kommensurabilitet.

Kulturpolitiken uppfattade vi, enligt Jarmo Malkavaraas definition, som helheten av de åtgärder med stöd av vilka samhällets olika aktörer medvetet försöker påverka och påverkar samhällets kulturfunktioner. Vi närmade oss innehållen i begreppen etik och etiskhet på samma sätt som Ilkka Niiniluoto, genom att utforma dem till moraliska uppfattningar om bra och dåligt, rätt och fel och till etikens filosofiska teorier om moralens karaktär samt till en strävan om att uttrycka moralinnehållet med stöd av verksamhetskoder och normativa principer. När man gör val och fattar beslut kan motiveringarna stöda sig på dygd-, skyldighets- eller nyttoetik. De etiska valen är inte svartvita konstellationer av rätt och fel, utan dessa kan i olika situationer motiveras enligt olika utgångspunkter och man kan eftersträva olika effekter med dem. Det viktigaste i kulturpolitiken är att moraliska val görs medvetet och transparent genom en systematisk granskning av de etiska effekterna.

I definitionen av de kulturella rättigheterna hade vi stor hjälp av Pentti Arajärvis forskningsarbete om kulturella rättigheter. De kulturella rättigheterna hör vid sidan av de medborgerliga, politiska och ekonomiska rättigheterna till de mänskliga rättigheterna och

utgör en underkategori till de bildningsmässiga rättigheterna. De är centrala med tanke på folkens identitet, enighet, självbestämmanderätt och självkänsla.

De etiska frågorna inom kulturpolitiken har alltid på ett eller annat sätt anknutit till utvecklingen av de kulturella mänskliga rättigheterna. Den kulturpolitiska historien visar att inriktningen och byggandet av kulturidentiteterna motiverats uttryckligen som ett etiskt kulturellt mål i den allmänna politiken.

För att belysa den etiska aspekten av kulturpolitiken skapade vi under arbetets gång det nya begreppet rättvis kultur, som beskriver etiken i kulturpolitiken och som vi definierade på följande sätt:

Rättvis kultur innebär genomförande av de kulturella rättigheterna och delaktighet i kulturell betydelsegivning oavsett ålder, kön, språk, minoritet, handikapp eller etnisk, religiös eller kulturell bakgrund.

Dimensionerna i den rättvisa kulturen indelade vi i följande kategorier:

- 1 Tillträde till mänsklighetens och den egna kulturkretsens tradition,
- 2 fysisk, regional och kulturell tillgänglighet och tillgång,
- 3 mångfald och en adekvat inriktning i fråga om kulturutbudet,
- 4 deltagande i kulturutbudet samt
- 5 möjlighet till, delaktighet i och förmåga till kulturellt självuttryck och kulturell betydelseproduktion

När det gäller konst och kultur är frågan om huruvida konsten och kulturen främst har ett egenvärde i sig, eller om dessa sektorer borde granskas genom den indirekta möjligheten att kunna utnyttja dem, en mycket central och i grunden etisk fråga, som väckt stor diskussion.

Den samhällseliga betydelsen av och grunden för kulturpolitiken skapas av två pelare: demokrati och diversitet, ansvarsetos och frihetsetos. Inom kulturpolitiken innebär demokrati en strävan efter jämlik tillgänglighet till, tillgång till och delaktighet i kulturarv, konst och kultur i ett lokalt eller globalt samfund. Diversitet betyder respekt för kreativitet och kulturell mångfald samt främjande av växelverkan inom en viss kultur och också mellan olika kulturer.

De etiska utgångspunkterna för kulturpolitiken är inte okontroversiella sinsemellan, utan det finns hinder och starka spänningar mellan dem. Det finns flera exempel på intressen och tolkningar som går i kors. I kulturpolitiken kan värdet av konst och kultur härledas från konstens egenvärde och höga kvalitet eller från fördelarna av konst och kultur med tanke på individen och samfundet. Konsten och kulturen har ansetts vara delaktiga i den sociala utslagningen genom det åtskiljande och klassificerande perspektiv som konstens kvalitativa utvärdering ger, eller förebygga social utslagning samt främja social kohesion och hälsa som en del av ett kulturellt rikt välfärdssamhälle. Argument och forskningsresultat som talar för båda aspekterna kan läggas fram. Dessa aspekter behöver inte heller vara ömsesidigt uteslutande, men i det praktiska beslutsfattandet finns det också klara konflikter mellan dem. Konstens instrumentalitet och den ekonomiska tillämpningen, som har varit förhärskande under det senaste decenniet, har accentuerats, och på motsvarande sätt har området för konstens autonomi och egenvärde minskat.

De kulturpolitiska valen utformas på olika sätt, utgående ifrån om den etiska grunden härleds från dygdetik, skyldighetsetik eller konsekvensetik. I enlighet med hur etikaspekten tillämpas kan man tala om olika dimensioner och angreppssätt för de etiska valen inom

kulturpolitiken; dessa kan beskrivas med betoning på ”frihetsetos”, ”rättighetsetos” eller ”nyttoetos”. Inget av dessa val är i sig ”mer etiskt” eller ”värdefullare” än det andra. Målet med den etiska granskningen för kulturpolitiken kunde också främst vara att i varje enskilt fall utreda och synliggöra urvalsprincipen och väljarens egen position samt att bedöma effekten av olika val.

Begreppet kreativitet har starkt samband med frihetsetoset, självuttrycket och konstens autonomi. I ansvarsetoset accentueras kulturarv, samhällelighet och jämlik tillgång till kulturtjänster. Kreativiteten är en egenskap som utvecklas under evolutionen, där nya sätt att kombinera saker och betydelser förbättrar överlevnadsmöjligheterna. Kreativiteten är alltså inte enbart en egenskap hos människoarten eller enbart en egenskap hos individen. Tillräcklig diversitet i levnadsmiljön, kunskaper och färdigheter samt tillräcklig säkerhet och frihet som tryggar experimenteringsmöjligheten är centrala förutsättningar för kreativiteten. Kreativiteten är en förutsättning för innovationssystemet. Innovation kan definieras som tillämpning av skapande idéer för användning och praxis i samfundet och samhället. Innovation sker där samfundets praxis ändras. Beroende på tillämpningsområde kan man tala om kulturella, sociala, kommersiella samt också etiska innovationer. Vetenskap, konst och kultur utgör kärnområden inom kreativiteten. Samfundet och samhället har satsat speciellt på experimentresurser och -frihet inom dessa områden, eftersom man med stöd av dessa upprätthåller den kreativa kapaciteten och utvecklar samfundets kreativa kapital. Kulturpolitiken kan också motiveras både på innovationssystemets grundnivå och på den tillämpande nivån, både som autonomiskt kreativt kapital med egenvärde och som en innovations- och framgångsfaktor.

I kulturpolitiken är man tvungen att göra val mellan olika etiska utgångspunkter och prioriteringar. Valen kan inte grunda sig på helt utopistiska värderelativistiska eller -absolutistiska idéer, utan på analys av alternativen för och effekten av den etiska dimensionen samt på medvetenhet om olika etiska utgångspunkter.

Det råder ingen brist på etiska deklARATIONER och konventioner som innehåller etiska mål i världen. Många av dessa deklARATIONER innehåller också på någon nivå den etiska dimensionen i kulturpolitiken. Den etiska dimensionen i kulturpolitiken har också ofta fått formen av bindande normer, till exempel i fråga om grundrättigheterna och de mänskliga rättigheterna. Det som blir ett problem är huruvida dessa principer förverkligas i realverkligheten eller om den grundläggande funktionen av dessa stannar på den rituella autokommunikationens eller festtalens nivå.

De avgörande etiska valen i kulturpolitiken görs till största delen i vardaglig praxis som förblir osynlig, och därför är det viktigt att inom konst- och kulturförvaltningen, institutionerna, organisationerna och samfundet öppna de verksamheter och situationer där de etiska valen blir verklighet. Man kommer inte särskilt djupt i dessa funderingar utan noggrannare forsknings- och utredningsarbete.

När det gäller konst och kultur har de etiska frågorna dykt upp kanske mest som frågor om förverkligande och censur av yttrandefriheten och uttrycksfriheten eller om förverkligandet av de kulturella rättigheterna bland kulturella och språkliga grupper samt specialgrupper. Etiken i kulturpolitiken gäller ändå inte enbart minoritetsgrupper, utan det är fråga om förverkligandet av alla människors, var mans kulturella rättigheter.

Vi presenterar resultaten av vårt utredningsarbete som sju åtgärdsförslag som siktar på att främja förverkligandet av den etiska dimensionen i kulturpolitiken och av de kulturella rättigheterna, att göra de etiska valen synliga samt att utveckla utvärderingen av den etiska effekten:

1. Vi hoppas att granskningen av den etiska dimensionen i kulturpolitiken fortsätter även under följande regeringsperiod som en strategisk tyngdpunkt i regeringsprogrammet, och att det leder till ett utvecklingsarbete och förfaringssätt i fråga om kontinuerlig etisk utvärdering av kulturpolitiken. Konst och kultur är känsliga instrument för att uttrycka samhällets tillstånd, också i förhållande till samhällets etiska samvete samt förverkligandet av de mänskliga rättigheterna.

2 Rättvis kultur är ett paraplybegrepp som omfattar många olika funktioner och aktörsgrupper med anknytning till etiken i konsten och kulturen. Granskningen av och diskussionen om den etiska dimensionen i kulturpolitiken kräver att olika parter aktiverar sig i stor omfattning. Vi föreslår att den etiska utvärderingen av kulturpolitiken utvecklas för att skapa en tvärgående diskussion. För detta ändamål föreslår vi att man utnämner en bredbasig arbetsgrupp för etiken i kulturpolitiken för åren 2007/2010. Denna grupp skulle representera de samhälleliga intressena och expertparter. Arbetsgruppens uppgift skulle vara att vidarestrukturera de etiska aspekterna i konsten och kulturen, att finna kulturpolitiska åtgärder för främjande av rättvis kultur samt att skapa samhällelig diskussion om dessa frågor.

3 Utan olika typer av kvalitativa och kvantitativa mätare och andra hjälpmedel är det svårt att bedöma hur de etiska principerna förverkligas inom kulturpolitiken. Det har tagits några initiativ i syfte att utveckla internationella indikatorer för etiken i kulturpolitiken, och det finns preliminära utredningar och undersökningar som utgångspunkt för utvecklingen av utvärderingsinstrument. Vår ambitiösa utgångspunkt har varit en önskan om att den etiska utvärderingen av kulturpolitiken i framtiden skulle kunna integreras som en permanent del i utvecklandet av kulturpolitiken och i vardagens realitet. För att överbygga dagens realitetsbrist och klyfta kunde man utveckla klara mätare och indikatorer för det etiska i verksamheten. Å andra sidan är etiken i konsten och kulturen ett extremt känsligt och sårbart område, och det är viktigt att inte alltför grova, ensidiga eller tendentiösa instrument används för bedömningen av kreativiteten och den kulturella mångfalden.

På nationell nivå ger de befintliga statistiska uppgifterna för kulturen i sig inte tillräcklig beredskap för denna granskning; de ger stöd för beredskapen, och genom att utveckla dem kan de ge tillräcklig beredskap. Men å andra sidan är de också en del i Kultursatelliten, som siktar på utvärdering av kulturbranschernas samhällsekonomiska effekter och som inleds i samarbete med Statistikcentralen år 2007. För detta ändamål är det nödvändigt att utveckla lämpliga indikatorer utgående från statistisk information, också för mätning av hur de etiska principerna och målen i konsten och kulturen förverkligas. Det behövs kontinuerlig kommensurabel evaluering och tidsserier för dessa dimensioner, för att bekräfta utvecklingsriktningarna och stärka kunskapsgrunden för den politiska beslutsprocessen. Vi föreslår att ett projekt för utvecklande av indikatorer för etisk utvärdering av kulturpolitiken inleds för åren 2007–2010.

4 Vi föreslår att ett multilateralt samarbetsprojekt för kultur och utveckling inleds i samarbete med utrikesministeriet som en del av Finlands utvecklingsamarbete och med fokus på etiskt hållbar kulturproduktion, kulturföretagande och ett fungerande system för immateriell egendom. I utvecklingsamarbetet kan utvecklandet av egna produktioner inom kulturbranscherna i olika länder fungera som en avgörande viktig faktor som stärker samfundets identitet och sociala kohesion, upprätthåller den globala diversiteten och dialogen samt förbättrar ekonomin.

5 I Europeiska unionen kommer år 2008 att vara teamåret för interkulturell dialog. Vi föreslår att Finland inom Europeiska unionen tar ett initiativ för ett Fair Culture-

utvecklingsprojekt om internationella indikatorer för etisk utvärdering av kulturpolitiken och den kulturella diversiteten för åren 2007–2010. Detta kräver, både inom landet och internationellt, år och kanske årtionden av ansträngningar, men någonstans måste man börja, och här vågar vi se att ett tillfälle erbjuds för Europa, och även för Finland, att bygga broar mellan kulturer i internationell kontext.

6 Rättvis kultur? Under utredningen framgick omfattningen av och olikheterna mellan de etiska frågorna inom de olika konst- och kultursektorerna. På väldigt många punkter i vår publikation har vi varit tvungna att konstatera att det behövs mer utrednings- och forskningsarbete om olika teman. I synnerhet i fråga om olika konstsektorer har vi endast kunnat skrapa lite på ytan och ge några hänvisningar till etiska frågor inom sektorn. Vi hoppas att man inom olika konst- och kultursektorer inleder en mer djupgående kartläggning av, diskussion om och utredning av de etiska specialdragen för varje sektor. Vi tror att forskningen om de kulturella rättigheterna och de etiska principerna inom olika sektorer i likhet med ett prisma kan öppna betydande nya vyer och frågeställningar i den samhälleliga diskussionen om de mänskliga rättigheterna och människobilden också i vidare omfattning i vår globala verklighet.

7 Vi hoppas att man också i fortsättningen på ett övergripande sätt inkluderar kulturell diversitet, jämlikhet, mångkulturalitet, minoriteter, kulturellt barnskydd, etiskt förvaltningsförfarande, yrkesetiska koder samt normer, anvisningar, rekommendationer och mål som innehåller etiska aspekter i helheten av den etiska utvärderingen av kulturpolitiken.

När vi gjorde denna bok var vi intresserade av klyftan mellan de etiska deklARATIONERNA och verkligheten. De brännande problemen i världen kräver etisk känslighet i vardagspraxisen och i den dagliga beslutsprocessen. Inom konst- och kultursektorerna framträder dessa frågor speciellt tydligt. Det stora intresse som projektet Etiken i kulturpolitiken har väckt både internationellt och inom landet sporrar till att fortsätta behandlingen av detta utmanande, men mycket aktuella och betydelsefulla tema.

Den filosofiska, antropologiska eller sociobiologiska frågan om huruvida det finns en för människan artspecifik, universell grund för etiken kanske inte är så intressant som frågan om huruvida vi är kapabla att, i förhållanden med gemensamma hot och möjligheter för mänskligheten, helt till vardags komma överens om det gemensamma bästa, dvs. jämlika spelregler för den globala etiken. I denna process kan konsten och kulturen verka för att försvara mångfalden, minska sanningsbristen, göra den etiska dimensionen synlig och väcka frågor om rättvisa. Med kulturpolitiska val kan man stöda och främja dessa konstens och kulturens uppgifter. Vår utredning skapade tiotals frågor om de etiska utgångspunkterna för kulturen och konsten samt om kulturpolitikens möjligheter att främja förverkligandet av de kulturella rättigheterna som en del av de mänskliga rättigheterna och mänskligheten. Granskningen av dessa frågor kräver att kunskapsgrunden breddas, bred och öppen samhällelig diskussion samt känslighet och vaksamhet för att skydda mänskligheten.

Utkommit år 2008 i serien undervisningsministeriets publikationer

- 1 Ammattikorkeakoulutuksen aikaiset yrittäjyysintentioiden muutokset
- 2 Liikuntatoimi tilastojen valossa; Perustilastot vuodelta 2006
- 3 Kohti kestäväää kehitystä. Pedagoginen lähestymistapa
- 4* Opetusministeriön toiminta- ja taloussuunnitelma 2009–2012
- 5 Mera flexibilitet i den grundläggande utbildningen
- 6 Barn- och ungdomspolitiska utvecklingsprogrammet 2007–2011
- 7 Koulukiusaaminen peruskoulun yläluokilla 2000–2007
- 8 Matkalla osallisuuteen. Osallistuva oppilas – yhteisöllinen koulu -kehittämishankeen vaikuttavuuden arviointi
- 9 Koulutus ja tutkimus 2007–2012
- 10 Utbildning och forskning 2007–2012
- 12 Kulttuurin ja hyvinvoinnin välisistä yhteyksistä; Näköaloja taiteen soveltavaan käyttöön
- 14 Kuntien liikuntatoimen talous- ja henkilöstöressurit vuonna 2006
- 15 Näin suomalaista kulttuuria viedään; Kulttuurivientiraportti 2007 ja esitykset kehittämistoimenpiteksi
- 20 Kulttuurin satelliittilinpito; Pilottiprojektin loppuraportti

* Enbart nätversion

OPETUSMINISTERIÖ

Undervisningsministeriet

MINISTRY OF EDUCATION

Ministère de l'Éducation

ISBN 978-952-485-548-8 (PDF)
ISSN 1458-8110